

KARSHI
INTERNATIONAL
UNIVERSITY

TA'LIM VA ILMIY INNOVATSIYALAR

4/2025

ISSN:3093-8708

MUASSISLAR:

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
QARSHI XALQARO
UNIVERSITETI

**TA'LIM VA ILMIY
INNOVATSIYALAR**

ilmiy-uslubiy,
ma'naviy-ma'rifiy elektron
jurnali
2025-yildan
nashr etilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi
Prezidenti Administratsiyasi
huzuridagi axborot va
ommaviy
kommunikatsiyalar
agentligining 2025-yil
28-aprel oyida №741546
raqamli nashr guvohnomasi
berildi.

**TEXNIK
MUHARRIRLAR:**

E.Rajabov
M.O.Meyliyeva
Sh.U.Jabborov
T.S.G'aniyev

JURNAL MANZILI:

O'zbekiston Respublikasi,
Qashqadaryo viloyati,
Qarshi tumani, Kat MFY,
Mustaqillik ko'chasi, 71-uy.
E-pochta: ilmiy-jurnal@kiu.uz
Telefon: +998901264010
Pochta indeksi: 180200
Sayt: kiu.uz

BOSH MUHARRIR:

Panjiyev Ulug'bek Rustamovich
kimyo fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

MUHARRIR:

Marasulova Umida Norqo'ziyevna
pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

TAHRIR HAY'ATI A'ZOLARI:

Yakubov Axtam Nusratilloevich	- Yuridik fanlari doktori (DSc)
Boymurodov Shuxrat Toshkentovich	- Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd), dotsent
Turdiyev Shoxrux Razzakovich	- Pedagogika fanlari doktori (Dsc), professor
Haqqulov Fazliddin Faxriddinovich	- Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd)
Kurbanova Aziza Uktamovna	- Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd)
Avaznazarov Odiljon Rahmatulloevich	- Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd), dotsent
Abdullayeva Umida Abdukadirovna	- Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd)
Ibragimov Suxrob Latifovich	- Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd), dotsent
Xusainov Oybek Djabbarovich	- Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd)
Choriyev Sanjar Anvarovich	- Falsafa fanlari doktori, professor
Erkayev Abduraxim Panjiyevich	- Falsafa fanlari nomzodi, professor
Mirqosimova Marg'uba Mirqobilovna	- Pedagogika fanlari doktori, professor
Ergasheva Yulduz Alimovna	- Tarix fanlari doktori, professor
Fayziyeva Mavluda Xudayarovna	- Psixologiya fanlari doktori (DSc)
Omonov Bahodir Nurillayevich	- Falsafa fanlari doktori (Dsc), professor
Fayzullaev Maqsud Abdullayevich	- Geografiya fanlari doktori (DSc), dotsent
Bozorov Orif Chamanovich	- Filologiya fanlari nomzodi (PhD), dosent
Qanoatova Feruza Boboqulovna	- Falsafa fanlari nomzodi, dotsent
Sohibov Akrom Rustamovich	- Pedagogika fanlari nomzodi, professor

**Qarshi xalqaro universitetining 2025-yil 26-dekabrda 5-son
Kengashi qaroriga asosan nashrga tavsiya qilindi.**

*Jurnal sahifalarida chop etilgan materiallardan
foydalanilganda*

*“Ta’lim va ilmiy innovatsiyalar” ilmiy jurnalidan olindi deb
ko’rsatilishi shart.*

*Tahririyat taqdim etilgan maqolalarni taqriz qilish va qaytarish
majburiyatini olmagan.*

*Maqolada keltirilgan dalillar va ma’lumotlar uchun muallif
javobgar.*

*Jurnalning elektron shaklida joylashtirilgan barcha materiallar
nashr qilingan hisoblanadi va mualliflik huquqi ob’ekti
sanaladi.*

MUNDARIJA

PEDAGOGIKA FANLARI

<i>Niyozqulov Mirjalol Baxtiyorovich</i> BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARNING VIRTUAL TA'LIM RESURSLARIDAN FOYDALANISHGA TAYYORLIGINI RIVOJLANTIRISH	11
<i>Sohibov Akram Rustamovich</i> TA'LIMDA EVENT-MENEJMENT VA SUN'IY INTELLEKT ELEMENTLARI JARAYONLARI.....	18
<i>Sattorova Malikaxon Abdug'affor qizi</i> MAKTABGACHA TA'LIMDA STEAM TEXNOLOGIYALARI ORQALI BOLALARDA KREATIV FIKRLASH, MUAMMOLI VAZIYATLARNI HAL QILISH VA IJODKORLIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI	24
<i>Muhammadiyev Shohboz Bo'ron o'g'li</i> PEDAGOGIKA INSTITUTLARIDA TA'LIM MENEJMENTINING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI	31

FILOLOGIYA FANLARI

<i>Rajabov Eliyor Xoliyorovich</i> ABDULLA ORIPOV IJODIDA UMUMINSONIY G'OYALAR TADRIJI.....	36
<i>Raximova Gavhar Jamshid qizi</i> ADABIY MATNLARNING TARJIMASIDA PRAGMATIKANING AHAMIYATI.....	43
<i>Raxmatova Dilafuz Payzullayevna</i> QISQARTIRILGAN UNLILAR TUSHIB QOLISHI OQIBATLARI.....	48
<i>Jalilova Guzal Tulqinovna</i> IDIOMLARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI VA ULARNING BADIY ASARLARDA QO'LLANILISHI.....	53
<i>Xolyorov Mirzabek Baxtiyor o'g'li</i> O'ZBEK BOLALAR ADABIYOTIDA MILLIY QADRIYATLARNING AKS ETISHI.....	58
<i>Xamrayeva Adolatxon</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA "MUVAFFAQIYAT" NI IFODALOVCHI FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR QIYOSIY TAHLILI VA ULARNI TARJIMA QILISH HAMDA O'QITISH MASALALARI.....	62
<i>Musinova Farangiz</i> INGLIZ TILINI O'RGANISHDA SUN'IY INTELLEKT VOSITALARIDAN FOYDALANISH.....	66

IJTIMOIY FANLAR

<i>F.B. Qanoatova</i> XOTIN-QIZLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHDA UY XO'JALIGINING MUHIM ROLI.....	72
<i>Samarov Faxriddin</i> QARSHI SHAHRIDAGI QADIMIY KO'PRIKNING SHAKLLANISH TARIXI VA ILMIY TAHLILI.....	76
<i>Shoymardonova Mushtariybegim Alisher qizi, Po'latova Fayyoza Shodi qizi</i> YUKSAK HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATNI YUKSALTIRISH - DAVR TALABI.....	81

TABIIY VA ANIQ FANLAR

Musurmonova Shahlo G'ulomovna

TEXNIKA YO'NALISHI TALABALARIGA MATEMATIKA FANINI
KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA O'QITISH..... 86

Rustamov Mirshohid Ulug'bek o'g'li

SANOAT CHIQINDILARI ASOSIDA GIDROFOB KIMYOVIY BARDOSH
OLTINGUGURT POLIMER KOMPOZIT MATERIALLARINI ISHLAB
CHIQISH VA XOSSALARINI TADQIQOTLASH 93

IQTISOD FANLARI

Rahimov Odil Berdiyevich

KLASTERLARNING STRATEGIK RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI VA IQTISODIY
SAMARADORLIGI..... 99

Xidoyatova N.Sh, Nodirbekova Zilola Nodibek qizi

ATROF-MUHIT IFLOSLANISHINING IQTISODIY ZARARLARI..... 105

Ergashov Yashnarbek Istam o'g'li

DEHQON XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA KOOPERATSIYALAR TASHKIL
QILISHNING EKONOMETRIK MODELLARI (PANEL GMM)..... 109

Xudoyberdiyeva Asila Laziz qizi

MOLIYAVIY XAVFLAR: KICHIK BIZNESDA VALYUTA, KREDIT VA
BOZOR XAVFLARINI KAMAYTIRISH STRATEGIYALARI..... 115

УЧРЕДИТЕЛИ:

МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО
ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И
ИННОВАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ
УЗБЕКИСТАН
КАРШИНСКИЙ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ

**ОБРАЗОВАНИЕ И
НАУЧНЫЕ
ИННОВАЦИИ**

Журнал является
научным, методическим и
духовно-просветительским
электронным изданием..
Начал издаваться с 2025
года.

Свидетельство о
регистрации №741546
выдано 28 апреля 2025
года Агентством
информации и массовых
коммуникаций при
Администрации
Президента Республики
Узбекистан.

**ТЕХНИЧЕСКИЕ
РЕДАКТОРЫ:**

Э.Раджабов
М.О.Мейлиева
Ш.У.Джабборов
Т.С.Ганиев

**АДРЕС РЕДАКЦИИ
ЖУРНАЛА:**

Республика Узбекистан,
Кашкадарьинская область
Каршинский район, Кат улица
Мустакиллик, дом 71.
E-rochta: ilmiy-jurnal@kiu.uz
Телефон: +998901264010
Почтовый индекс: 180200
Сайт: kiu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Панжиев Улугбек Рустамович
доктор философии по химии (PhD), доцент

РЕДАКТОР:

Марасулова Умида Норкузиевна
кандидат педагогических наук, доцент

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Якубов Ахтам Нусратиллаевич	- доктор юридических наук (DSc)
Боймуродов Шухрат Ташкентович	- доктор философии по истории (PhD), доцент
Турдиев Шохрух Раззакович	- доктор педагогических наук (DSc), профессор
Хаккулов Фазлиддин Фахриддинович	- доктор философии по экономике (PhD)
Курбанова Азиза Уктамовна	- доктор философии по педагогике (PhD)
Авазназаров Одилжон Рахматуллоевич	- доктор философии по филологии (PhD), доцент
Абдуллаева Умида Абдукадировна	- доктор философии по филологии (PhD)
Ибрагимов Сухроб Латифович	- доктор философии по педагогике (PhD), доцент
Хусаинов Ойбек Джаббарович	- доктор философии по экономике (PhD)
Чориев Санжар Анварович	- доктор философских наук, профессор
Эркаев Абдурахим Панджиевич	- кандидат философских наук, профессор
Миркасымова Маргуба Миркабилловна	- доктор педагогических наук, профессор
Эргашева Юлдуз Алимовна	- доктор исторических наук, профессор
Файзиева Мавлуда Худояровна	- Psixologiya fanlari doktori (DSc)
Оманов Баходир Нуриллаевич	- доктор философских наук (DSc), профессор
Файзуллаев Максуд Абдуллаевич	- доктор географических наук (DSc), доцент
Бозоров Ориф Чаманович	- кандидат филологических наук (PhD), доцент
Канатова Феруза Бабакуловна	- кандидат философских наук, доцент
Сохибов Акром Рустамович	- кандидат педагогических наук, профессор

**Рекомендован к публикации решением Совета
Каршинского международного университета
№5 2025 года**

*При использовании материалов, опубликованных на
страницах журнала, обязательна ссылка: Взято из
научного журнала «Образование и научные инновации»*

*Редакция не принимает на себя обязательств по
рецензированию и возврату представленных статей.*

*За достоверность приведённых в статье фактов и
сведений ответственность несёт автор.*

*Все материалы, размещённые в электронной версии
журнала, считаются опубликованными и являются
объектами авторского права.*

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Нийозкулов Миржалол Бахтиёрвич</i> РАЗВИТИЕ ГОТОВНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ВИРТУАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ.....	11
<i>Сохибов Акрам Рустамович</i> EVENT-МЕНЕДЖМЕНТ В ОБРАЗОВАНИИ И ПРОЦЕССЫ ЭЛЕМЕНТОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА.....	18
<i>Сатторова Маликахон Абдугаффор кызы</i> НАУЧНЫЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ, НАВЫКОВ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ И ТВОРЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У ДЕТЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ТЕХНОЛОГИЙ STEAM В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ.....	24
<i>Мухаммадиев Шохбоз Бурон угли</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО МЕНЕДЖМЕНТА В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИНСТИТУТАХ.....	31

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Раджабов Элиёр Холиёрвич</i> ГРАДАЦИЯ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ИДЕЙ В ТВОРЧЕСТВЕ АБДУЛЛЫ ОРИПОВА.....	36
<i>Рахимова Гавхар Джамшид кызы</i> ВАЖНОСТЬ ПРАГМАТИКИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ЛИТЕРАТУРНЫХ ТЕКСТОВ.....	43
<i>Рахматова Дилафруз Пайзуллаевна</i> ПОСЛЕДСТВИЯ ПАДЕНИЯ РЕДУЦИРОВАННЫХ ГЛАСНЫХ.....	48
<i>Джалилова Гузал Тулкиновна</i> СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИДИОМ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ.....	53
<i>Холёров Мирзабек Бахтиёрвич</i> ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В УЗБЕКСКОЙ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ.....	58
<i>Хамраева Адолатхон</i> СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ВЫРАЖАЮЩИХ «УСПЕХ» В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ, А ТАКЖЕ ВОПРОСЫ ИХ ПЕРЕВОДА И ПРЕПОДАВАНИЯ.....	62
<i>Мусинова Фарангиз</i> ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНСТРУМЕНТОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ.....	66

СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ

<i>Ф.Б.Каноатова</i> ВАЖНАЯ РОЛЬ ДОМАШНЕГО ХОЗЯЙСТВА В РАЗВИТИИ ЖЕНСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА.....	72
<i>Самаров Фахриддин</i> ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И НАУЧНЫЙ АНАЛИЗ ДРЕВНЕГО МОСТА В ГОРОДЕ КАРШИ.....	76
<i>Шоймардонова Муштарибегим Алишер кизи, Пулатова Файоза Шоди кизи</i> ПОВЫШЕНИЕ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ И ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ — ТРЕБОВАНИЕ ВРЕМЕНИ.....	81

ЕСТЕСТВЕННЫЕ И ТОЧНЫЕ НАУКИ

<i>Мусурмонова Шахло Гуломовна</i> ОБУЧЕНИЕ МАТЕМАТИКЕ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА.....	86
<i>Рустамов Миршахид Улугбек угли</i> РАЗРАБОТКА И ИССЛЕДОВАНИЕ СВОЙСТВ ГИДРОФОБНЫХ И ХИМИЧЕСКИ СТОЙКИХ СЕРОПОЛИМЕРНЫХ КОМПОЗИЦИОННЫХ МАТЕРИАЛОВ НА ОСНОВЕ ПРОМЫШЛЕННЫХ ОТХОДОВ.....	93

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Рахимов Одил Бердиевич</i> ПЕРСПЕКТИВЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ КЛАСТЕРОВ И ИХ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ.....	99
<i>Хидоятова Н.Ш, Нодирбекова Зилола Нодибек кизи</i> ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УЩЕРБ ОТ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ.....	105
<i>Эргашов Яшнарбек Истам ўгли</i> ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ОРГАНИЗАЦИИ КООПЕРАТИВОВ В РАЗВИТИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА (ПАНЕЛЬ GMM).....	109
<i>Худойбердиева Асила Лазиз кизи</i> ФИНАНСОВЫЕ РИСКИ: СТРАТЕГИИ СНИЖЕНИЯ ВАЛЮТНЫХ, КРЕДИТНЫХ И РЫНОЧНЫХ РИСКОВ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ.....	115

FOUNDERS:

REPUBLIC OF UZBEKISTAN
HIGHER EDUCATION, SCIENCE
AND INNOVATION MINISTRY
KARSHI INTERNATIONAL
UNIVERSITY

**EDUCATION AND
SCIENTIFIC
INNOVATIONS**

scientific-methodical,
spiritual-enlightening
electronic journal published
since 2025.

The Agency for Information
and Mass Communications
under the Administration of
the President of the
Republic of Uzbekistan
issued a publication
certificate No. 741546 on
April 28, 2025.

**TECHNICAL
EDITORS:**

E.Rajabov
M.O.Meyliyeva
Sh.U.Jabborov
T.S.Ganiyev

MAGAZINE ADDRESS:

Republic of Uzbekistan,
Kashkadarya region,
Karshi district, Kat MFY,
Mustakillik street, house 71.
Email: ilmiy-jurnal@kiu.uz
Telephone: +998901264010
Pochta index: 181200
Website: kiu.uz

EDITOR-IN-CHIEF:

Ulugbek Rustamovich Panjiyev

Doctor of Philosophy in Chemical Sciences (PhD), associate professor

EDITOR:

Umida Norqozievna Marasulova

Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Akhtam Nusratilloevich Yakubov	-	Doctor of Legal (DSc)
Shukhrat Toshkentovich Boymurodov	-	Doctor of Philosophy in History (Phd), associate professor
Shokhrukh Razzakovich Turdiyev	-	Doctor of Pedagogical Sciences (Dsc), professor
Fazliddin Fakhriddinovich Haqqulov	-	Doctor of Philosophy in Economics (Phd)
Aziza Uktamovna Kurbanova	-	Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (Phd)
Odiljon Rakhmatulloevich Avaznazarov	-	Doctor of Philosophy in Philological Sciences (Phd), associate professor
Umida Abdukadirovna Abdullayeva	-	Doctor of Philosophy in Philological Sciences (Phd)
Sukhrob Latifovich Ibragimov	-	Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (Phd), associate professor
Oybek Jabbarovich Khusainov	-	Doctor of Philosophy in Economics (Phd)
Sanjar Anvarovich Choriyev	-	Doctor of Philosophy, professor
Abdurakhim Panjiyevich Erkayev	-	Candidate of Philosophy, professor
Marguba Mirqobilovna Mirqosimova	-	Doctor of Pedagogical Sciences, professor
Yulduz Alimovna Ergasheva	-	Doctor of History, professor
Mavluda Khudayarovna Fayziyeva	-	Doctor of Psychology (DSc)
Bahodir Nurillayevich Omonov	-	Doctor of Philosophy (Dsc), professor
Maqsud Abdullayevich Fayzullaev	-	Doctor of Geography (DSc), associate professor
Orif Chamanovich Bozorov	-	Candidate of Philological Sciences (PhD), associate professor
Feruza Bobokulovna Qanoatova	-	Candidate of Philosophy, associate professor
Akrom Rustamovich Sokhibov	-	Candidate of Pedagogical Sciences, professor

**Recommended for publication by Decision No. 5 of the
Council of Karshi International University dated 2025.**

When using materials published on the pages of the journal, it is mandatory to indicate that they were taken from the scientific journal "Education and Scientific Innovations".

The editorial board is not obligated to review and return submitted articles.

The author is responsible for the facts and information presented in the article.

All materials posted in the electronic form of the journal are considered published and are subject to copyright.

TABLE OF CONTENTS

PEDAGOGICAL SCIENCES

<i>Niyozkulov Mirjalol Bakhtiyorovich</i> DEVELOPMENT OF PRIMARY TEACHERS' READINESS TO USE VIRTUAL EDUCATIONAL RESOURCES.....	11
<i>Sohibov Akram Rustamovich</i> EVENT MANAGEMENT AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE PROCESSES IN EDUCATION	18
<i>Sattorova Malikakhon Abdugaffor kizi</i> SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL BASES OF FORMING CREATIVE THINKING, PROBLEM SOLVING AND CREATIVE COMPETENCES IN CHILDREN THROUGH STEAM TECHNOLOGIES IN PRESCHOOL EDUCATION	24
<i>Muhammadiyev Shohboz Boron ugli</i> THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF EDUCATIONAL MANAGEMENT IN PEDAGOGICAL INSTITUTES	31

PHILOLOGICAL SCIENCES

<i>Rajabov Eliyor Xoliyorovich</i> THE GRADATION OF UNIVERSAL HUMAN VALUES IN THE WORKS OF ABDULLA ORIPOV.....	36
<i>Rakhimova Gavkhar Jamshid kizi</i> THE IMPORTANCE OF PRAGMATICS IN TRANSLATING LITERARY TEXTS.....	43
<i>Rakhmatova Dilafuz Payzullayevna</i> THE SEMANTIC FEATURES OF IDIOMS AND THEIR USE IN WORKS OF ART.....	48
<i>Jalilova Guzal Tulkinovna</i> FOYIQ'S DIVAN: TEXTS, GENRE AND ANALYSIS OF THE WORD (MULAMMA', MUHAMMAS, RUBAI).....	53
<i>Kholyorov Mirzabek Bakhtiyorovich</i> THE REFLECTION OF NATIONAL VALUES IN UZBEK CHILDREN'S LITERATURE.....	58
<i>Khamrayeva Adolatkhon</i> COMPARATIVE ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS EXPRESSING "SUCCESS" IN ENGLISH AND UZBEKISTAN AND ISSUES OF THEIR TRANSLATION AND TEACHING.....	62
<i>Musinova Farangiz</i> ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS IN ENGLISH LANGUAGE LEARNING.....	66

SOCIAL SCIENCES

<i>F.B. Kanoatova</i> The Important Role of Housekeeping in the Development of Women's Entrepreneurship.....	72
<i>Samarov Fahkriddin</i> THE HISTORY OF FORMATION AND SCIENTIFIC ANALYSIS OF THE ANCIENT BRIDGE IN QARSHI CITY.....	76
<i>Shoymardonova Mushtariybegim Alisher qizi, Pulatova Fayyoza Shodi qizi</i> ENHANCING LEGAL AWARENESS AND LEGAL CULTURE IS A REQUIREMENT OF THE TIMES.....	81

NATURAL AND EXACT SCIENCES

Musurmonova Shahlo Gulomovna <i>TEACHING MATHEMATICS TO STUDENTS OF TECHNICAL SPECIALTIES BASED ON A COMPETENCY-BASED APPROACH.....</i>	86
Rustamov Mirshohid Ulugbek ogli <i>DEVELOPMENT AND INVESTIGATION OF THE PROPERTIES OF HYDROPHOBIC AND CHEMICALLY RESISTANT SULFUR POLYMER COMPOSITE MATERIALS BASED ON INDUSTRIAL WASTE</i>	93

ECONOMIC SCIENCES

Rahimov Odil Berdiyevich <i>PROSPECTS FOR THE STRATEGIC DEVELOPMENT OF CLUSTERS AND THEIR ECONOMIC EFFICIENCY.....</i>	99
Khidoyatova N.Sh, Nodirbekova Zilola Nodibek qizi <i>ECONOMIC DAMAGES OF ENVIRONMENTAL POLLUTION.....</i>	105
Ergashov Yashnarbek Istam ogli <i>ECONOMETRIC MODELS OF ORGANIZATION OF COOPERATIVES IN THE DEVELOPMENT OF FARMING (PANEL GMM).....</i>	109
Xudoyberdiyeva Asila <i>FINANCIAL RISKS: STRATEGIES FOR REDUCING CURRENCY, CREDIT, AND MARKET RISKS IN SMALL BUSINESSES.....</i>	115

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARNING VIRTUAL TA'LIM RESURLARIDAN FOYDALANISHGA TAYYORLIGINI RIVOJLANTIRISH

Niyozqulov Mirjalol Baxtiyorovich

P.f.f.d (PhD), Qarshi xalqaro universiteti,
Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasida dotsenti

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarning virtual ta'lim resurslaridan foydalanishga tayyorligini rivojlantirishning pedagogik jihatlari tahlil qilinadi. Maskur maqolada axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va virtual ta'lim resurslarining bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishdagi o'rni ochib beriladi. Shuningdek, AKT-kompetensiyaning mazmuni va shakllanish shartlari aniqlanib, virtual texnologiyalardan foydalanish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish vositasi sifatida asoslanadi.*

***Kalit so'zlar:** : bo'lajak o'qituvchi, virtual ta'lim resurslari, AKT-kompetensiya, kasbiy tayyorgarlik, boshlang'ich ta'lim, raqamli ta'lim.*

РАЗВИТИЕ ГОТОВНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ВИРТУАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Нийозкулов Миржалол Бахтиёрлович

Кандидат наук, Международный университет Карши,
Доцент кафедры социальных и гуманитарных наук

***Аннотация:** В данной статье анализируются педагогические аспекты развития готовности учителей начальной школы к использованию виртуальных образовательных ресурсов. В статье раскрывается роль информационно-коммуникационных технологий и виртуальных образовательных ресурсов в формировании профессиональной компетентности будущих учителей начальной школы. Также определены содержание и условия формирования ИКТ-компетенции, а также обосновано использование виртуальных технологий как средства повышения эффективности образовательного процесса.*

***Ключевые слова:** будущий учитель, виртуальные образовательные ресурсы, ИКТ-компетенция, профессиональная подготовка, начальное образование, цифровое образование.*

DEVELOPMENT OF PRIMARY TEACHERS' READINESS TO USE VIRTUAL EDUCATIONAL RESOURCES

Niyozkulov Mirjalol Bakhtiyorovich

PhD, Karshi International University,

Associate Professor of the Department of Social and Human Sciences

***Abstract:** This article analyzes the pedagogical aspects of developing the readiness of primary school teachers to use virtual educational resources. The article reveals the role of information and communication technologies and virtual educational resources in the formation of professional competence of future primary school teachers. Also, the content and conditions for the formation of ICT competence are determined, and the use of virtual technologies is justified as a means of increasing the efficiency of the educational process.*

***Keywords:** future teacher, virtual educational resources, ICT competence, professional training, primary education, digital education.*

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashda axborot-kommunikatsion texnologiyalarining bir qator imkoniyatlaridan foydalanishga doir tadqiqotlarda jarayonni tashkil etishning optimal modeli ishlab chiqilganligini kuzatishimiz mumkin. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy tayyorlash muammosi informatika

fanini o'qitish nuqtayi nazaridan qarab chiqilgan bo'lib, o'quvchilar bilimni monitoring qilish, virtual ta'lim resurslarini yaratish va mavjud resurslarni ekspertizadan o'tkazish kabi muammolar yechimini topmagan. Shuningdek, axborot-kommunikatsion kompetentlikning shakllanish bosqichlari va darajalari mazmuni ochib berilmagan.

Ba'zi tadqiqotchilar asosiy e'tiborni raqamli ta'lim resurslariga (RTR) qaratishgani holda, uni elektron ta'lim resurslari (ETR) bilan aynan bir xil deb hisoblaydilar [4].

Ilmiy metodik ishlanmalar asosida boshlang'ich sinflar o'qituvchisi axborot-kommunikatsion kompetentligining o'ziga xos xususiyatlari, ya'ni, optimallik, ustuvorlik, dinamiklik, moslashuvchanlik, integratsiyalanganlik, innovatsionlik va shu kabilar ajratib ko'rsatilgan. Axborot-kommunikativ kompetensiya pedagogik kategoriya sifatida ko'rib chiqilib, uni amalga oshirishning uchta darajasi taklif qilingan va talabalarda uning shakllanish xususiyatlari va shartlarini ta'riflanib, lekin uni shakllantirish uchun o'quv-uslubiy ta'minotni yaqqol ko'rinishi taqdim qilinmagan.

Boshlang'ich sinflar o'qituvchilarini kasbiy faoliyatida virtual texnologiyalaridan foydalanishga tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratilib, fanlararo ta'lim dasturi asosida boshlang'ich sinflar o'qituvchisining AKT-kompetentligini shakllantirishga nazariy-metodik yondashuvlar ba'zi bir mualliflar tomonidan taklif qilingan. O'quv jarayonida ko'rgazmalilikni kuchaytirish, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni tarbiyalash masalalarini hal qilish uchun didaktik va metodik materiallarni tayyorlashda AKTdan foydalanish ko'rib chiqilgan.

Ko'pgina yondashuvlarning o'ziga xos xususiyatlari boshlang'ich sinf o'qituvchisi sifatida bo'lajak kasbiy faoliyat mantig'i nuqtai nazaridan kasbiy tayyorlash mazmunini qurishga kompetentsiyaviy yondashuvni ko'rib chiqishdan iborat. Oliy ta'lim muassasalarida boshlang'ich sinf o'qituvchisining AKT-kompetentligini shakllantirishga metodik yondashuvlarni ochib berish nuqtai nazaridan "fanlararolik" tushunchasiga murojaat qilinadi.

Tadqiqotlarni o'rganish asosida ko'rishimiz mumkinki, raqamli ta'lim resurslari sifatida matnli, grafik, rasmlar, video va audio o'quv materiallarining raqamli ko'rinishda taqdim etilgan varianti sifatida ta'rif berilgan. Elektron ta'lim resurslari esa ma'lumotlar taqdim etilayotgan shakliga ko'ra matnli, vizual, aralash, audio va video axborotli materiallar tarzida tasniflangan.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida fanlarni o'qitishda virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanishda o'qituvchilar tayyorgarligida quyidagi vazifalarni amalga oshirishni inobatga olish talab etiladi:

- ko'rgazmali vositalar yaratish;
- taqdimotlar yaratish;
- virtual ta'lim resurslarini o'quvchilar uchun qulay shaklda taqdim etish;
- o'quvchilar bilimni baholashning avtomatlashgan tizimidan foydalanish;
- xorijiy va mahalliy virtual ta'lim resurslarini izlash, saqlash va qayta ishlash ko'nikmalarini egallash;

- shaxsiy tajribalarini virtual ta'lim resurslari shaklida ommalashtirish ko'nikmalarini egallash;
- axborot texnologiyalaridan pedagogik muloqot jarayonida samarali foydalana bilish;
- axborot texnologiyalaridan foydalangan holda integrativ kurslarni tashkil etish.
- Boshlang'ich sinf o'qituvchisi fanlarni o'qitish davomida o'quvchilar uchun tayyorlangan virtual ta'lim resurslaridan foydalanishda quyidagi talablarga amal qilishi lozim bo'ladi:
 - virtual o'quv materialining turli vaziyatlarda qo'llash uchun qulay bo'lishi;
 - o'quv materialining o'quvchilar yosh xususiyatlariga mosligi;
 - virtual o'quv materialini tayyorlashda sanitariya-gigiyena talablarini inobatga olish;
 - ota-onalar va o'quvchilar bilan sinfdan tashqari muloqot jarayonida zaruriy madaniy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan bo'lishi;
 - axborot texnologiyalaridan foydalanish madaniyatini tarkib toptirishga qaratilganligi.

Pedagogik kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda ko'plab o'qituvchilar asosan o'zlari tayyorlagan taqdimotlar va turli darajadagi amaliy dasturlardan foydalanishadi, lekin boshlang'ich sinflarda o'quv predmetlarini o'qitish jarayonini turli mavzu va mazmundagi mualliflik metodikalar bilan boyitish uchun Internet va virtual ta'lim resurslari salohiyatidan foydalanilmayotganligi aniqlandi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy faoliyatlarida virtual ta'lim resurslaridan foydalanishlari bilan bog'liq tajribalarni ko'rib chiqamiz.

Bir qator tadqiqotlar boshlang'ich sinflar o'qituvchilarini AKTni qo'llash sohasida tayyorlash metodik tizimini ishlab chiqishga bag'ishlangan. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini "axborot-texnologik" aspektida tayyorlash masalalari, uning xususiyatlari, pedagogik menejment, ta'lim natijalariga erishish hamda axborot texnologiyalari va informatikani o'qitishga qaratilgan o'qituvchining kompyuterdan foydalangan holda kichik maktab yoshidagi o'quvchilar bilan olib boradigan ta'lim-tarbiya ishlari ustida ham tadqiqot ishlari olib borilgan [5]. Boshlang'ich sinflar o'qituvchisining "maktab axborot makonida"gi kasbiy faoliyati ko'rib chiqilar ekan, u "makon" tushunchasi orqali ta'riflangan, bu esa ta'rifni asoslangan deb hisoblash imkonini bermaydi. Bunda muhit tushunchasi ham kiritiladi, lekin muallif muhit tushunchasini pedagogik atamalar nuqtai nazardan kiritmaydi. Ma'muriy boshqarish, metodik, tashkiliy faoliyat masalalarini hal qilish uchun "ko'p darajali axborot tizimlaridan" foydalanish tavsiya etilgan. Bundan tashqari, maktab ma'muriyati, pedagog xodimlar, o'quvchi va ota-onalarning "ma'muriyat sohasidagi va maktab faoliyatini boshqarish sohasidagi" "axborotga doir talablari" sanab o'tilgan, bunday tabaqalashtirish maqsadga muvofiq emasligi sababli buni haqqoniy hisoblash mumkin emas. Chunki, bu yerda tabaqalashtirish belgilari kiritilmagan. "Pedagogik tizim" klassik tushunchasiga murojaatini hamda, gnostik, loyihalash, kommunikativ va tashkiliy vazifalarni amalga oshirishini ijobiy jihat deb hisoblash mumkin. Shu bilan birga, boshlang'ich sinflar o'qituvchisining axborot-texnologik kompetentligiga

boshqa mualliflarga qaraganda o'zgacha darajada murojaat qilish - AKTning didaktik imkoniyatlarini ko'rib chiqishga imkon bermaydi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining amaliy ishida kompyuterdan keng va o'rinli foydalanishi - kompyuter o'yinlari yordamida o'quv faoliyatini tashkil etish va mashq qilish uchun mo'ljallangan bo'lib, u darslikdagi o'quv materiallariga bog'liq ravishda turli virtual ma'lumotlarni taqdim qiladi, darsda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda taqdimot tarzida hikoya va ertak syujetlari, topshiriqlarni taklif qiladi.

Bugungi kunda ko'plab boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quvchilarni qiziqtirish hamda o'z faoliyatlarini ijodiy tashkil etish maqsadida kompyuter taqdimotlari, tayyor dasturlar, proyektor, interaktiv doskadan keng foydalanib kelishmoqda. Masalan, tabiiy fanlarni o'qitishda turli mavzudagi tabiat haqidagi roliklar va hujjatli filmlar taqdim etiladi. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida esa tayyor chizma, maket, matn va modellarni namoyish qilishda multimediyali proyektordan foydalanishadi. Matematika darslarida hisoblashga doir modellar, geometrik tasavvurlarni shakllantirishga hamda masalalarga doir chizmalar taqdim qilinadi. Ushbu taqdimotlar orqali o'quvchilarning hisoblash ko'nikmalari rivojlanadi, og'zaki hisob-kitob qilish ko'nikmalari shakllantirib boriladi.

Virtual ta'lim resurslaridan foydalanishda o'qituvchi quyidagilarga e'tibor qaratishi lozim:

- virtual ta'lim resurslarining o'quv predmeti mazmuniga mosligi;
- o'quvchilarning kompyuterdan foydalanish ko'nikmalarining shakllanganligi;
- tegishli sanitariya-gigiyena qoidalariga amal qilinishi;
- dasturiy ta'minot haqida ma'lumotga ega bo'lishga;
- dasturiy ta'minot bilan mustaqil ravishda ishlash ko'nikmasini egallashga.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish ta'lim sifatini oshirish vositasi sifatida mustaqil ta'lim uchun mo'ljallangan o'quv-metodik material shaklida taklif etiladi. Ya'ni, o'quv materialini ko'rgazmali tarzda taqdim etish orqali o'quvchilar bilim o'zlashtirish sifatini oshirish, o'quvchilarga dars davomida yakka tartibda yondashuvni amalga oshirish, bilim o'zlashtirish ko'rsatkichlari turlicha bo'lgan o'quvchilarga differensial yondashuvni amalga oshirish, turli psixologik xususiyatlar, qobiliyatlar va psixologik-pedagogik imkoniyatlarga ega bo'lgan o'quvchilarning bir guruhdagi ishini tashkil qilish uchun ta'lim jarayonida virtual texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari yuqori.

Bundan tashqari ta'lim jarayonida multimediali taqdimotlar ko'rinishida o'quv materialini tayyorlash va taqdim etish shakllari haqidagi tavsiyalar ishlab chiqilgan; yangi o'quv materialini intensiv tarzda o'quvchilarga yetkazish; virtual tarzda taqdim etiladigan o'quv materiallarini hajmi va tezligini elektron doskada animatsiya ko'rinishida sozlashga doir ma'lumotlarni ijobiy deb hisoblash mumkin.

Interfaol doskadan boshlang'ich ta'lim jarayonida foydalanishning o'qituvchi uchun bir qancha afzallik tomonlari quyidagilarda ifodalanadi:

- O'quv materialining barcha uchun yetkazishning qulayligi;
- O'quvchilarning yutuqlarini butun jamoaga namoyish qilish;
- Zaruriy vaziyatlarda yozuvlarni amalga oshirish;

Tasvirlar, matnlar, grafik ma'lumotlarni doskada namoyish etish, o'zgartirish, saqlash va chop etish;

Kasbdoshlari bilan o'zaro tajriba almashinish;

Virtual ta'lim resurslaridan foydalanish;

O'qitishning turli xil metod va uslublaridan foydalanish;

O'quvchilar imkoniyalariga mos o'quv materiallarini taqdim etish;

Muayyan o'quv materialiga mos vizual materiallardan foydalanish orqali o'quvchilar tasavvurlarini boyitish.

O'z navbatida interfaol doskadan foydalanishning o'quvchilar uchun ham bir qancha qulaylik jihatlari mavjud:

- o'quvchilar yutuqlarini namoyish qilish orqali bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini oshirish;
- virtual ta'lim resurslaridan mustaqil foydalanish imkoniyatlarining kengligi va qiziqarliligi;
- shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun guruhda jamoa bo'lib ishlashni amalga oshirish;
- jamoa bo'lib ishlash orqali yangi virtual ta'lim materiallarini yaratishning qiziqarliligi;
- o'quv materialini taqdim etishning dinamik xarakterdaligi;
- o'quvchilarning o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchini rivojlantirish;
- o'quvchilar tomonidan zaruriy ma'lumotlardan mustaqil foydalanish imkoniyatining yuqoriligi;
- virtual o'quv materiallarini interfaol doskada namoyish etish.

Y.A.Solonitskaya AKTning ta'limiy imkoniyatlari hamda boshlang'ich sinf o'qituvchisi ish tajribasini tahlil qilgan holda, AKTdan boshlang'ich ta'lim jarayonida quyidagi yo'nalishlarda foydalanish mumkinligini ko'rsatadi:

boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan turli o'quv fanlari bo'yicha amaliy dasturiy ta'minotdan foydalanish;

o'rgatuvchi, nazorat qiluvchi, namoyish qiluvchi, o'yinli, mashq qildiruvchi va boshqa dasturlar hammabop bo'lishi;

“ijobiy ta'lim muhitlari”ni qo'llash;

kichik maktab yoshidagi o'quvchilar uchun moslashtirilgan informatika va dasturlashning elementar tushunchalarini o'qitish;

darslarga tayyorgarlik ko'rish va ularni o'tkazishda instrumental vositalarni qo'llash taklif qilingan [6].

Ammo shu o'rinda ta'kidlash muhimki, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga informatikaning boshlang'ich elementlarini o'qitish murakkablik qiladi. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'qituvchisi ta'lim jarayonida AKTdan foydalana olsada, o'quvchilarga undan foydalanishga doir nazariy va amaliy ma'lumotlarni yetkazishga kompetentli emas, deb hisobladik.

Yuqorida qayd etib o'tilgan ma'lumotlar o'qituvchining an'anaviy faoliyati bilan ham bog'liq. Ammo shu bilan birga o'qituvchi faoliyati metodik ishlanmalarning shaxsiy bazasini yaratishga, axborot integratsiyalashgan mahsulotining imkoniyatlaridan atrof-olam haqidagi bilim va tasavvurlardagi kamchiliklarni

to'ldirish hamda o'qitilayotgan fanga o'quvchilar qiziqishini oshirishga yo'naltirilgandir. O'qituvchi o'rganilayotgan obyektlar, jarayonlar va hodisalarni ko'rgazmali bo'lishida, ularni batafsil tushuntirish uchun kompyuterdan foydalanadi. Masalan, tabiatshunoslik darslarida o'qituvchi o'quvchilarga ekranda o'rganilayotgan obyekt hayoti va faoliyatini animatsiyalashgan modellar ko'rinishida, fotoillyustratsiyalar, rasm, audio video lavhalar sifatida namoyish qiladi [6]. Matematika darsida hisobni o'rgatishda o'qituvchi ekranda taqdim qilingan rangli narsalarni sanash, ularni raqamlardan foydalangan holda, guruhlash uchun joyini almashtirish, surishni taklif qiladi, bunda kompyuterda ishlashni o'qitishning an'anaviy vositalari bilan birga olib boriladi. Bundan tashqari, o'quvchilar savodxonligini oshirishda virtual shakldagi lug'atlar, ensiklopediyalardan foydalangan holda ishlashda, o'quvchiga izlash orqali ma'lumot olishni, unga ishlov berish, kerakli so'zlarning ma'nosini bilish yo'llarini ko'rsatadi.

O'qituvchi qo'shimcha materiallarni: videoyozuv, foto suratlar, chizmalar, diagrammalar, grafiklar, shu jumladan tegish yozilgan tovushlari bilan ko'rgazmali: katta ekranda yoki monitorda namoyish qilish uchun multimediali taqdimotlarni tayyorlash, ularni ta'lim berishda qo'llashni tavsiya etadi [6]. 1-sinf o'quvchilari uchun esa taqdimotlar yaratganda o'qituvchi kadrda so'zlardan iborat bo'lgan materialni juda kam miqdorda bo'lishi va kadrlarni bir xil qurilishini masalan, matnning yuqorida yoki chap tomonda joylashtirilishi, vaziyat bilan bog'liq rasmlar – chap tomonda yoki quyida joylashtirilishi va katta joy egallashini taklif qiladi [6].

O'quvchilarni zamonaviy tezkor rivojlanayotgan jamiyatda hayot kechirishlari va faoliyat yuritishga tayyorlash muhimligi, bu masalani hal qilish ta'lim jarayoniga virtual texnologiyalarni ommaviy tarzda joriy qilishni ta'minlashi, o'quv jarayonini individuallashtirish va tabaqalashtirish hamda muvaffaqiyatli ta'lim olish va o'quvchilar bilish faoliyatini tashkil qilish uchun zarur mavhum-mantiqiy tafakkurdan ustun turuvchi ko'rgazmali-obrazli tafakkur, tasavvurlarning rivojlanishi uchun misli ko'rinmagan imkoniyatlar paydo bo'lishi ta'kidlanadi.

Dasrlarda AKTdan foydalanish sohasida boshlang'ich sinflar o'qituvchisi tajribasini ko'rib chiqar ekanmiz, kompyuterdan foydalanishning metodik yechimlarining xilma-xilligi ta'kidlangan, bular: axborotni izlash, unga ishlov berish va o'quvchilarga taqdim qilish; o'rganilayotgan obyektlar yoki syujetlar, jarayonlarni modellashtirish; o'quvchi faoliyatini mustaqil rejalashtirishdir. Bunda MS Word yordamida o'qituvchining faoliyati testlar, nazorat topshiriqlari, turli anketalar, didaktik materiallarni ishlab chiqishga qaratilgan bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchining psixologik xususiyatlariga asoslanib, o'qituvchi asosiy e'tiborni boshlang'ich sinflar uchun elektron o'quv materiallarini jalb qilish bilan bilish faoliyatini faollashtirishga; kichik maktab yoshidagi o'quvchilarida mustaqil tarzda nazorat qilish ko'nikmalarini rivojlantirish; o'qitish va nazorat qilishning qulayligi; axborot-kommunikatsion kompetensiyani shakllantirish; kompyuterda ishlashda xavfsizlik qoidalariga rioya qilishga qaratiladi.

Tahlillar natijasida, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining virtual ta'lim resurslaridan foydalanish yo'nalishlarini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ldik:

- o'quv me'yoriy hujjatlar va boshlang'ich ta'lim jarayonida foydalaniladigan ish reja, dars ishlanmalari, metodik tavsiyalar, hisobotlar, o'quv-metodik hujjatlarni elektron tarzda taqdim etish, ya'ni, elektron hujjat aylanmasida foydalanish. Bu yo'nalishda ta'lim jarayoni ishtirokchilari, o'qituvchi, o'quvchilar, maktab rahbariyati va o'quvchilarning ota-onalari o'zaro virtual tarzda axborot almashinuv imkoniyatiga ega bo'ladilar;

- virtual ta'lim resurslaridan bilim berishda foydalanish: elektron manbalar, matnlar, vizual materiallar, lug'atlar, geografik xaritalar, audio materiallar, virtual muzeylarga sayohat dars mashg'ulotlari mazmunini boyitishga xizmat qiladi. O'quvchilar yutuqlari darajasini nazorat qilish va baholash darajasining monitoringi, tarbiyaviy va darsdan tashqari ishlar uchun amalga oshiriladi;

- multimedia texnologiyasini ham taqdimotlar, ham elektron resurs ko'rinishida, shuningdek, ham elektron shaklda taqdim qilinadigan rasmlar kolleksiyasi, illyustratsiyalarni aniq dasrlarga kiritish, ham alohida ko'rinishidagi mualliflik kompyuter dasturlari o'qitish jarayonini qo'llab-quvatlash sifatida ishlab chiqiladi. Shu bilan birga taqdimotlarning ustuvorligi o'quvchilar, o'qituvchi va interfaol elektron ta'lim resurslari o'rtasida axborotga asoslangan o'zaro ta'sirning ro'yobga chiqmasligiga olib keladi;

- ta'lim maqsadida yaratilgan saytlar va portallardagi materiallar, videodarslar, videokonferensiya materiallari o'quvchilarning bilimni boyitishga xizmat qiladi. O'qituvchilar tarmoq jamoalarida muntazam ishtirok etish kuzatilmaydi, ularni tashkil qilish ham onda-sonda amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2017-yil 28-iyuldagi qarori//Xalq so'zi 2017-yil 148-son (6842) 11 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli farmoni. <https://lex.uz/docs/4545884>

2. Niyozqulov M.B. Boshlang'ich sinflarda o'qitishning zamonaviy texnologiyalaridan foydalanishning afzalligi // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar 2021/ №5 – B. 163-168.

3. Niyozqulov M.B. Boshlang'ich sinflar o'qituvchilarida AKTdan foydalanish faoliyatini tashkil etishning o'ziga xosligi // Mug'allim ham uzluksiz bilimlendirio' ilimiy-metodikaliq jurnalina jaziliq. Nekus № 2020, №4-2. - B. 121-124.

4. Бакланова, Г.А. Формирование готовности будущего учителя начальных классов к использованию цифровых образовательных ресурсов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. - Барнаул, 2013. - 229 с. [72]

5. Соколова А.А. Использование ИКТ технологий в деятельности учителя начальных классов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http s: //multiurok.ru/files/isp-ol-zovaniie-ikt-tiekhnolo-ghii-v-dieiatielnosti-uchitielia-nachal-nykh-klassov.html](http://multiurok.ru/files/isp-ol-zovaniie-ikt-tiekhnolo-ghii-v-dieiatielnosti-uchitielia-nachal-nykh-klassov.html) [50]

6. Солоницкая Е.А. Использование ИКТ в работе учителя начальных классов [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://pandia.ru/text/79/056/12399>. Php [51]

EVENT-МЕНЕДЖМЕНТ В ОБРАЗОВАНИИ И ПРОЦЕССЫ ЭЛЕМЕНТОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Сохибов Акрам Рустамович

заведующий кафедрой,

кандидат педагогических наук, профессор

Шахрисабзский государственный педагогический институт

***Аннотация:** Рассматриваются события (мероприятия) в учреждении образования как вид человеческой деятельности, предполагающий организацию и сопровождение встреч и взаимодействие разных людей, ограниченный по времени и связанный с реализацией общих целей учебно-воспитательного процесса в рамках использования технологий искусственного интеллекта.*

***Ключевые слова:** управление, события, учреждения образования, модели, искусственный интеллект, информационные технологии.*

TA'LIMDA EVENT-MENEJMENT VA SUN'IY INTELLEKT ELEMENTLARI JARAYONLARI

Sohibov Akram Rustamovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti professori,

Pedagogika kafedra mudiri, Pedagogika fanlari nomzodi,

***Annotatsiya:** Ta'lim muassasasidagi tadbirlar (faoliyatlar) vaqt bilan cheklangan va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish doirasida ta'lim jarayonining umumiy maqsadlarini amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan turli odamlar o'rtasidagi uchrashuvlar va o'zaro ta'sirlarni tashkil qilish va qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga olgan inson faoliyatining bir turi sifatida qaraladi.*

***Kalit so'zlar:** Menejment, tadbirlar, ta'lim muassasalari, modellar, sun'iy intellekt, axborot texnologiyalari.*

EVENT MANAGEMENT AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE PROCESSES IN EDUCATION

Sohibov Akram Rustamovich

Professor of the Shakhrisabz State Pedagogical Institute,

Head of the Department of Pedagogy, Candidate of Pedagogical Sciences,

***Abstract:** Events (activities) in an educational institution are considered as a type of human activity that involves the organization and support of meetings and interactions between different people, limited in time and related to the implementation of the general goals of the educational process within the framework of the use of artificial intelligence technologies.*

***Keywords:** Management, events, educational institutions, models, artificial intelligence, information technology.*

ВВЕДЕНИЕ. Запланированные события или мероприятия – это пространственно-временной феномен, каждый из них уникален вследствие взаимодействия окружающей обстановки, публики, систем управления, включая разработку отдельных элементов и программы. Привлекательность и эффективность мероприятий внутри учреждения образования характеризуется

тем, что каждое из них создается с определенной целью и то, что когда-то было сферой индивидуальной или общественной инициативы, стало областью профессионалов и предпринимателей. Причины здесь очевидны: корпоративные мероприятия очень важны, они выполняют множество стратегических целей и зачастую очень рискованно оставлять их организацию и проведение непрофессионалам.

Со временем мероприятия становились все динамичнее и сложнее. Это потребовало генерации сценариев, управления проектами и поддержки технологий искусственного интеллекта. Каждое мероприятие создается с определенной целью и то, что в своё время было сферой индивидуальной или общественной инициативы, становится областью профессионально-предпринимательской деятельности. И причины здесь очевидны: корпоративные мероприятия очень важны, они выполняют множество стратегических целей и зачастую очень рискованно оставлять их организацию и проведение непрофессионалам.

Жизнь простых сотрудников также не обходится без мероприятий: проводятся профессиональные мероприятия (семинары, конференции, олимпиады), отмечаются юбилеи, праздники и успехи на служебном поприще. Расширение спектра мероприятий требует подключения более совершенного инструментария (моделирование сценариев мероприятий, управления проектами, элементов искусственного интеллекта). Кроме того, существуют «виртуальные мероприятия», представляющие интерес и ценность для сотрудников в период нерядовых ситуаций. Следует учитывать также, что и коммуникации в процессе управления событиями стали осуществляться посредством современных средств информирования и массовых коммуникаций (электронная почта, мессенджеры).

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДЫ

Управление событиями в образовании охватывает как менеджмент научных, методических, образовательных и воспитательных мероприятий, так и использование событийного подхода в самом процессе обучения, при котором образовательные события (небольшие, развивающие ситуации) целенаправленно создаются педагогом для формирования знаний и умений учащихся. Цель обоих подходов — достижение образовательных результатов и удовлетворение потребностей участников. Управление событиями в высшей школе – это организация и временная координация различных мероприятий (образовательных, научных, культурных, спортивных) в ВУЗе для достижения образовательных, воспитательных и развивающих целей. Основные аспекты включают планирование, разработку, реализацию и оценку эффективности

событий, а также управление ресурсами и коммуникациями для обеспечения их успешного проведения, что способствует формированию профессиональных навыков и общего развития студентов [1].

Анализ публикаций по рассматриваемому направлению [1-3] показывает, что современные разработки недостаточно уделяют внимание моделированию процессов event-менеджмента в сфере образования и осознанному внедрению технологий искусственного интеллекта в учебную деятельность.

ОБСУЖДЕНИЕ

Несмотря на то, что организация мероприятий сложилась в самостоятельное направление относительно недавно. Значительный промежуток времени эти процессы считались частью таких отраслей, как туризм, шоу-бизнес, театр. На сегодняшний день функции по организации мероприятий взяли на себя профессиональные ассоциации. Появились специалисты, которые приобретали уникальный опыт в организации различных мероприятий. Сейчас создается специализированная литература, сертификационные программы, кроме того, в данной сфере стало возможным получить высшее образование.

Итак, организация интересных запоминающихся событий в деловой жизни – одно из самых интенсивно развивающихся направлений. Прошло время, когда мероприятия готовились исключительно для рекламы продукта или продвижения бренда, сегодня ивенты – это инструмент позиционирования компании на рынке, в том числе и учреждений образования. Мероприятия проводятся как для сотрудников (с целью повышения мотивации, укрепления лояльности), так и для клиентов и партнеров (презентация продукции и услуг, налаживание каналов коммуникации).

Event-менеджмент – это прикладная область изучения и пространство профессиональной практики, посвященное планированию, проведению и управлению специальными мероприятиями, такими, как политические и государственные события, мероприятия которые относятся к бизнесу и корпоративным делам (встречи, совещания, выставки). Он включает в себя изучение запросов на проведение, определение целевой аудитории, разработку концепции мероприятия и согласование технических аспектов до фактического запуска мероприятия, его проведения и завершения. Новому направлению деятельности нужны профессиональные организаторы событий (либо даже целый коллектив профессионалов), которые не только креативно подходят к решению поставленных задач, но и умеют работать в рамках управления проектами, в жестких условиях ограничения трудовых ресурсов, времени и бюджетов.

Менеджер мероприятий или event-менеджер – человек, который занимается организацией и проведением разного рода мероприятий. Он занимается планированием и проведением мероприятия, беря на себя ответственность за информационные, организационные, творческие, технические и логистические элементы. Это включает в себя общий дизайн мероприятия, создание бренда, маркетинговую и коммуникационную стратегию, аудиовизуальное производство, написание сценария, информационную поддержку, логистику, бюджетирование, переговоры и обслуживание клиентов.

Event-менеджер занимается организацией специальных мероприятий, к которым относятся:

- акции по продвижению товаров, услуг, бренда и пр.;
- деловые мероприятия для партнеров: конференции, круглые столы, встречи и т. п.;
- внутренние мероприятия для сотрудников: корпоративные форумы, конференции, праздники и т. п.

Из-за сложностей, требуемых обширных знаний и быстро меняющейся среды, организация мероприятий часто упоминается как один из самых напряженных путей карьерного роста.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Рассмотрим промежуточные результаты моделирования процессов event-менеджмента в рамках типовых возможностей [3] и инструментария. Одной из простейших моделей являются ментальные карты, которые дают возможность первичного лингвистического (терминологического) моделирования предметной области (рисунки 1, 2). В данном случае представлены части ментальных карт «Event-менеджмент» и «Информационные ресурсы event-менеджмента», в первом приближении характеризующие суть управления событиями и соответствующую информационную подоснову.

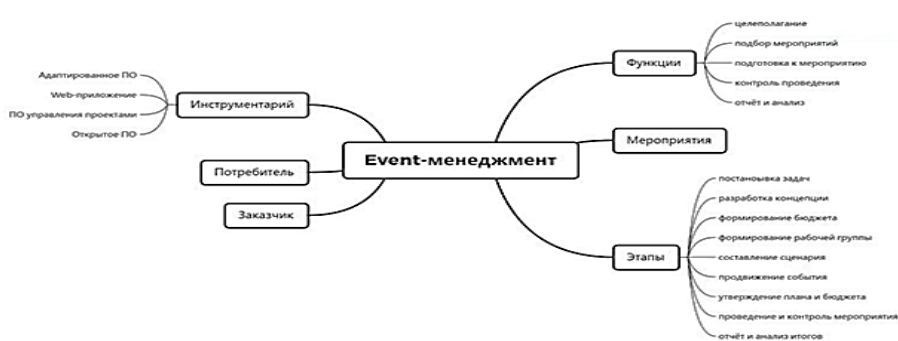

Рисунок 1 – Фрагмент ментальной карты «Event-менеджмент»

Следующий уровень моделирования ориентирован на UML (Unified Modeling Language — унифицированный язык моделирования). На рисунке 3 представлен пример диаграммы вариантов использования web-системы для event-менеджмента, характеризующая представление функциональности, которая должна быть реализована системой, поддерживающей планирование и организацию событий (мероприятий). На ней графически показана совокупность прецедентов и субъектов, а также отношения между ними.

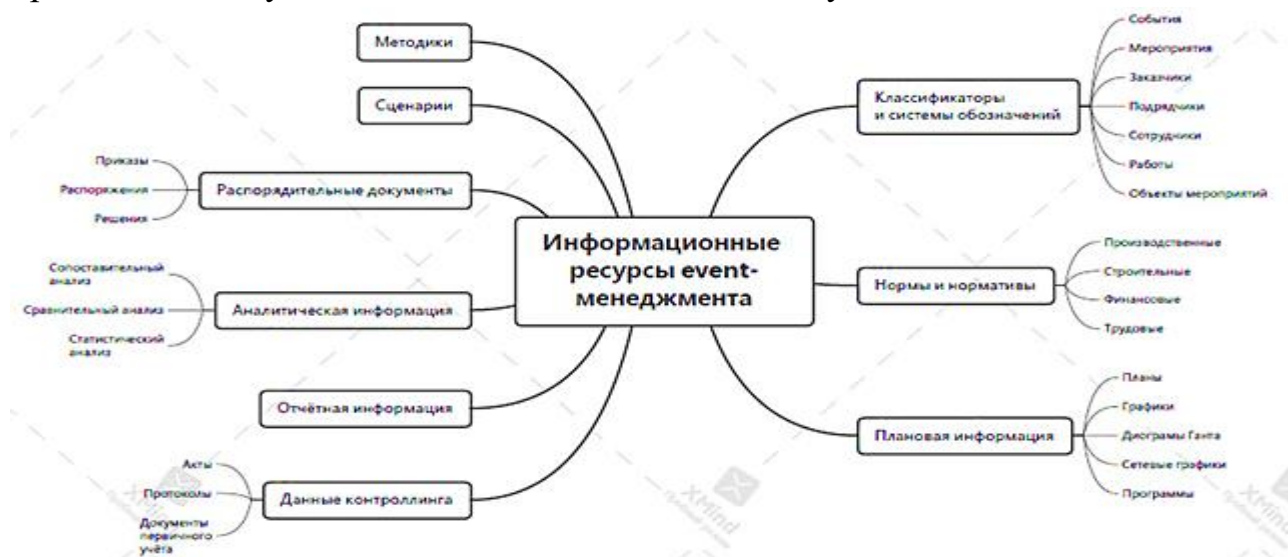

Рисунок 2 – Фрагмент ментальной карты «Информационные ресурсы event-менеджмента»

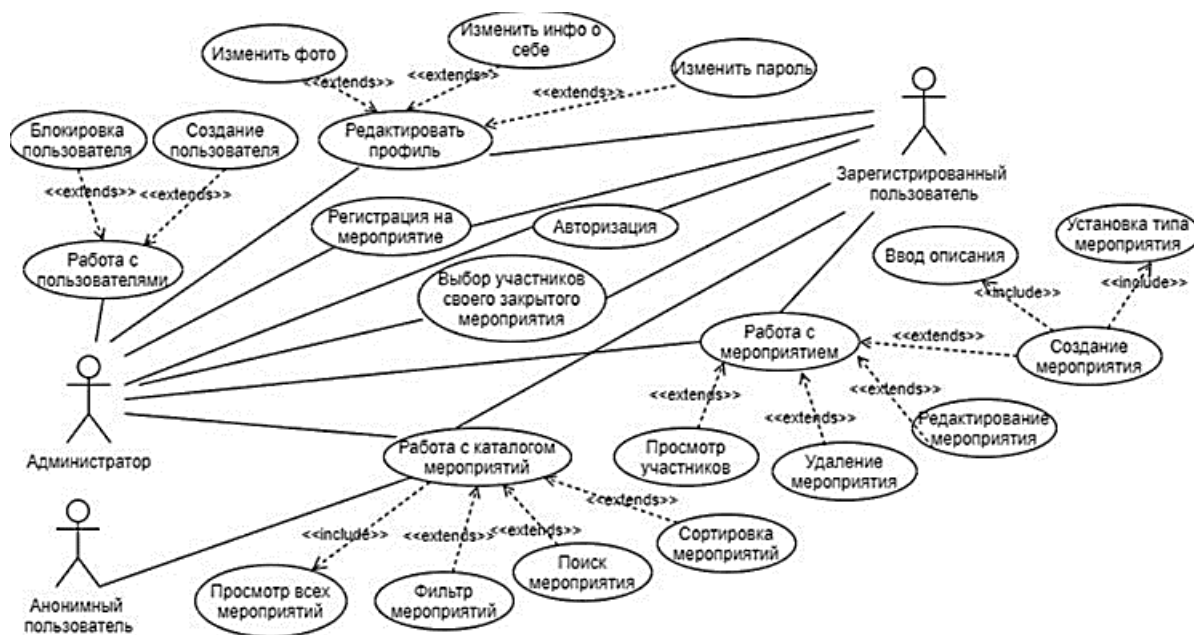

Рисунок 3 – Пример диаграммы вариантов использования web-системы в нотации UML для event-менеджмента

Дальнейшее моделирование процессов event-менеджмента (онтологическое, функциональное, технологическое, математическое,

параметрическое и другое) позволят адекватно сформулировать перспективы подключения инструментария и технологий искусственного интеллекта в управление событиями. Следует отметить, что уже в настоящее время на основе искусственного интеллекта реализован определённый набор функций: чатботы (ChatGPT, Claude), генерация и редактирование видео (Synthesia, Runway), написание текстов (Rytr, Sudowrite), поисковые системы: (Perplexity, поиск ChatGPT), генерация изображений (Midjourney, DALL-E 3), графический дизайн (Canva Magic Studio, Looka), управление проектами (Asana, ClickUp), транскрибация и ассистенты встреч (tl;dv, Nyota), планирование (Reclaim, Clockwise), обслуживание клиентов (Tidio AI, Hiver), управление знаниями (Notion AI Q&A, Guru), электронная почта (SaneBox, Shortwave), презентации (Gamma, Presentations.ai) и других.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дальнейшее развитие event-менеджмента в образовании, а также включение в эти процессы элементов искусственного интеллекта [4-5] на основе открытого инструментария и с учетом процессов интернационализации [6] позволит существенно повысить технологичность цифровой трансформации образования для повышения его эффективности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Волкова Н.В. «Технология проектирования образовательных событий». Образование и наука 2017, **19**, 4, 184-200.
2. Ганчерёнок, И.И. Глобализация 4.0. Ответ системы образования. - Mauritius: Palmarium Academic Publishing, 2019.- 112 с.
3. Горбачёв Н.Н. «Проблемы системного анализа и моделирования в процессах подготовки и принятия решений». Проблемы управления 2024, **1** (91), 2024, 26-31.
4. Ганчеренок И.И., Горбачев Н.Н. «Искусственный интеллект в образовании: осознание противоречий». Научно-методическое обеспечение оценки качества образования (Челябинск) 2024, **2**(20), 41-49.
5. Ганчеренок И. И. и др. «Искусственный интеллект в образовании: в поиске консенсуса». Вестник МГИРО (Минского городского института развития образования) 2024, **4** (60), 3-5.
6. Gancherenok I.I., Mannanov U.V. «International higher education cooperation under conditions of fuzzy terminology: intellectual mobility vector». Chemical Technology, Control and Management 2020, **2** (92), 5-10.

MAKTABGACHA TA'LIMDA STEAM TEXNOLOGIYALARI ORQALI BOLALARDA KREATIV FIKRLASH, MUAMMOLI VAZIYATLARNI HAL QILISH VA IJODKORLIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI

Sattorova Malikaxon Abdug'affor qizi

Qarshi xalqaro universiteti o'qituvchisi

msattorova090@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-5581-0665>

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim jarayonida STEAM texnologiyalaridan foydalanishning ilmiy-metodik asoslari, ayniqsa bolalarda kreativ fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish va ijodkorlik kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rni keng yoritiladi. Ta'lim jarayonini fanlararo integratsiyaga asoslash, bolalarga tajriba va kuzatuvlar orqali bilim berish, shuningdek muammoli topshiriqlarni mustaqil hal qilishga undovchi metodlarning samaradorligi nazariy manbalar asosida tahlil qilinadi. STEAM yondashuvi orqali bolalarning tafakkur jarayonlarini faollashtirish, ularning atrof-muhitni o'rganish ko'nikmalarini shakllantirish, konstruktorlik faoliyati va ijodiy tajriba orqali kompetensiyalarini rivojlantirish mexanizmlari izohlanadi.*

***Kalit so'zlar:** STEAM texnologiyalari, kreativ fikrlash, muammoli vaziyat, kompetensiya, maktabgacha ta'lim, ijodkorlik, integratsiyalashgan ta'lim, ilmiy-metodik asoslar*

НАУЧНЫЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ, НАВЫКОВ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ И ТВОРЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У ДЕТЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ТЕХНОЛОГИЙ STEAM В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ.

Сатторова Маликахон Абдугаффор кызы

Преподаватель Каршинского международного университета

msattorova090@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-5581-0665>

***Аннотация:** . В данной статье широко рассматриваются научно-методические основы использования STEAM-технологий в процессе дошкольного образования, в частности, их роль в развитии у детей творческого мышления, навыков решения проблем и креативности. На основе теоретических источников анализируется эффективность методов, которые основывают образовательный процесс на междисциплинарной интеграции, предоставляют детям знания посредством опыта и наблюдений, а также поощряют самостоятельное решение проблемных задач. Объясняются механизмы активации мыслительных процессов детей посредством STEAM-подхода, формирования их навыков изучения окружающей среды и развития их компетенций через конструктивную деятельность и творческий опыт.*

***Ключевые слова:** STEAM-технологии, творческое мышление, проблемная ситуация, компетенция, дошкольное образование, креативность, интегрированное образование, научно-методические основы.*

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL BASES OF FORMING CREATIVE THINKING, PROBLEM SOLVING AND CREATIVE COMPETENCES IN CHILDREN THROUGH STEAM TECHNOLOGIES IN PRESCHOOL EDUCATION

Sattorova Malikakhon Abdugaffor kizi

Teacher, Karshi International University

msattorova090@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-5581-0665>

Abstract: This article broadly covers the scientific and methodological foundations of the use of STEAM technologies in the process of preschool education, especially their role in developing creative thinking, problem-solving and creativity competencies in children. The effectiveness of methods that base the educational process on interdisciplinary integration, provide children with knowledge through experience and observations, and encourage independent solution of problem tasks is analyzed based on theoretical sources. The mechanisms of activating children's thinking processes through the STEAM approach, forming their environmental study skills, and developing their competencies through constructive activities and creative experience are explained.

Keywords: STEAM technologies, creative thinking, problem situation, competency, preschool education, creativity, integrated education, scientific and methodological foundations.

Kirish. Maktabgacha ta'lim — jamiyatning eng muhim ta'lim bosqichlaridan biri bo'lib, u bolalarning shaxsiy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga poydevor yaratadi. So'nggi yillarda O'zbekistonda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, maktabgacha ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish va sifatini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, «Bolalarni kichik yoshdan boshlab rivojlantirish orqali kelajakda ularning o'zligini to'la namoyon etishiga mustahkam zamin yaratayapmiz»[1] — degan tamoyil mamlakatimiz siyosatining markazida turadi.

Global ta'lim amaliyotida STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi kreativ fikrlash, muammolarni hal etish va ijodkorlik kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan samarali model sifatida namoyon bo'lmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarda STEAM elementlarini uyg'unlashtirish — o'yin, eksperiment va loyihaviy faoliyatlar orqali nazariy va amaliy bilimlarni birlashtirish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, STEAM asosidagi faoliyatlar bolalarning mantiqiy tafakkuri, sinov va xatolik orqali o'rganishi hamda yangi yechimlar yaratish qobiliyatini rivojlantiradi.

O'zbekiston hukumatining ta'lim islohotlari va davlat siyosati STEAM pedagogikasini maktab va maktabgacha ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich joriy etishni rag'batlantirmoqda. Yurt boshimiz sog'lom va samarali ta'lim tizimini yaratish zarurligini qayd etar ekan, «Agar biz o'qitish metodikasini o'zgartirmasak, ta'lim sifatida ijobiy o'zgarish bo'lmaydi»[2] — deb e'tirof etganlar. Bu ta'limning mazmuniy va metodik jihatlarini yangilash, pedagoglarning malakasini oshirish va zamonaviy o'quv materiallarini kiritish talabini yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Mamlakatimizda STEAM yo'nalishlariga qaratilayotgan e'tibor hamda «Bir million dasturchi» kabi loyihalar natijasi sifatida matematika, fizika, kimyo va axborot texnologiyalariga ixtisoslashgan ta'lim muassasalari va dasturlar kengaymoqda. Bu esa maktabgacha yoshdagi bolalarni ham erta yoshdan ilm-fan va texnologiyalarga qiziqtirish, ularda yaratuvchanlik va muammolarni hal etish kompetensiyalarini ilgari surish lozimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Ushbu maqolaning maqsadi — maktabgacha ta'lim muassasalarida STEAM texnologiyalari orqali bolalarda kreativ fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish va

ijodkorlik kompetensiyalarini shakllantirishning ilmiy-metodik asoslarini tizimli tarzda o'rganish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Asosiy qism. STEAM pedagogikasining nazariy asoslari.

STEAM pedagogikasi (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) — bu maktabgacha yoshdagi bolalar ta'limida fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani uyg'unlashtiruvchi integratsiyalangan yondashuvdir. Bu pedagogika bolalarning kreativ fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish va ijodkorlik kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. O'rganish jarayonida STEAM metodikasi o'yin, eksperiment, loyiha va konstruksiyalar orqali amalga oshiriladi. Shu usul orqali bolalar nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish imkoniga ega bo'ladi. Becker va Park tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, integratsiyalangan STEM/STEAM yondashuvi bolalarda mantiqiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi.[3]

Milliy manbalar ham STEAM pedagogikasining samaradorligini tasdiqlaydi. Gafurova ta'kidlaganidek, maktabgacha ta'limda STEAM elementlari bolalarning muammolarni tahlil qilish va mustaqil yechim topish qobiliyatini oshiradi. Shu bilan birga, STEAM faoliyati bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini, ya'ni hamkorlikda ishlash, fikr almashish va o'z yechimlarini baholash qobiliyatini ham shakllantiradi.[4] STEAM pedagogikasining asosiy prinsiplari quyidagilar:

1. Integratsiya prinsipi — fan va san'at elementlarini uyg'unlashtirish.
2. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv — bolalarni kuzatuvchi emas, faol ishtirokchi sifatida jalb qilish.
3. Loyihaviy faoliyat — o'yin va mini-loyihalar orqali bilimlarni mustahkamlash.
4. Ijodiy erkinlik — bolalarga turli yechimlarni sinash imkoniyatini berish.

STEAM faoliyatlarining amaliy tatbiqi:

1. O'yin orqali o'rganish. Bolalar STEAM faoliyatini o'yin shaklida amalga oshiradilar. Masalan, rangli bloklar bilan qurilish, suv va qum bilan eksperimentlar, shakl va rang kombinatsiyalari orqali bolalar ilmiy va san'at elementlarini uyg'unlashtiradi.[5]
2. Eksperiment va loyiha faoliyati. Eksperimentlar bolalarning muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, suv oqimini boshqarish, konstruksiyani barqaror qilish loyihalari orqali bolalar analitik fikrlash va kreativ yechimlar topish qobiliyatini oshiradi.
3. San'at va ijodiy integratsiya. San'at elementlarini qo'shish bolalarning tasavvur va ijodkorlik qobiliyatini kuchaytiradi. Rang, shakl va materiallar bilan ishlash, dramatik o'yinlar orqali STEAM faoliyati yanada samarali bo'ladi.
4. Metodik tavsiyalar.
 - Faol o'qitish usullarini qo'llash — bolalarni faol ishtirokchi sifatida jalb qilish.
 - Mini-loyiha va o'yin asosidagi mashg'ulotlar — har bir darsni mini-loyiha shaklida tashkil etish.

- Xatolik orqali o'rganish — tajribalarni sinov orqali o'rganishga yo'naltirish.
- Ijodiy erkinlikni rag'batlantirish — turli yechimlar va g'oyalarni qo'llab-quvvatlash.
- STEAMni kundalik dasturga integratsiya qilish — fan, texnologiya, san'at va matematikani birlashtirish.

STEAM texnologiyalarining maktabgacha ta'lim jarayonidagi metodik integratsiyasi

Maktabgacha ta'lim amaliyotida STEAM konsepsiyasini qo'llash jarayoni nafaqat texnik vositalardan foydalanish, balki pedagogik jarayonni tubdan o'zgartirishni ham talab qiladi. STEAM yondashuvi bo'yicha tashkil etilgan ta'limiy faoliyat bolalarning o'yin, tajriba, muhokama va kashfiyot orqali bilim olishini qo'llab-quvvatlaydi. Piagetning konstruktivistik nazariyasida bolalar bilimni tayyor shaklda emas, balki faol tajriba orqali o'zlashtirishi ta'kidlangan bo'lib, bu STEAM jarayonining aynan maktabgacha yoshga mos kelishini ko'rsatadi.[6]

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun metodik integratsiyaning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- Kuzatish asosida o'rganish – bola obyektning xususiyatlarini mustaqil tahlil qiladi.
- Muammoli savollar orqali yo'naltirish – tarbiyachi to'g'ridan-to'g'ri javob bermaydi, balki bolada izlanish ehtiyojini uyg'otadi.
- Bosqichma-bosqich konstruksiya – STEMning “Engineering” komponenti bolaning qurish, yasash, ishlab chiqish ko'nikmasini rivojlantiradi.
- San'at (Art) orqali konseptual tushunchani mustahkamlash – kreativ ifoda orqali bola ilmiy tushunchani mustahkamlaydi.

Ushbu tamoyillar bolalarning tabiiy qiziqishi va faol kognitiv jarayonlarini qo'llab-quvvatlab, ularning tadqiqotchilik motivatsiyasini kuchaytiradi.

STEAM loyihalari orqali muammoli vaziyatlarni hal qilish kompetensiyasini rivojlantirish

Muammoli vaziyatlarni hal qilish — maktabgacha yoshdagi bolalarda shakllanishi zarur bo'lgan asosiy kompetensiyalardan biridir. Jon Dyui ta'lim falsafasida muammoli vaziyatni “kutilmagan hodisa yoki intellektual qiyinchilik” sifatida ta'riflaydi va uni hal etish jarayonida bolaning tafakkuri faol ishlashini ta'kidlaydi.[7] STEAM loyihalari muammoli vaziyatlarni tabiiy ravishda yaratadi. Masalan: “Eng mustahkam ko'prik yasang” loyihasi – bola muammoli vaziyatni tahlil qiladi, materiallar tanlaydi, sinov qiladi, xususiyatlarni o'rganadi. “Tuxumni sindirmay tushuring” tajribasi – bola muammoga turli yechimlarni sinab ko'radi, sabab-oqibatni tushunadi. “Robotcha qadam tashlasin” topshirig'i – bola texnik fikrlash, ketma-ketlik tuzish, kodlash boshlang'ich tushunchalarini o'zlashtiradi.

Bu jarayonda bola quyidagi ko'nikmalarni egallaydi:

- sabab-oqibatni bog'lay olish,
- yechimlar orasidan eng maqbulini tanlash,
- sinov va xatolardan to'g'ri foydalanish,
- ixtirochilik va bunyodkorlik,
- guruhda hamkorlikda ishlash.

Vigotskiy ta'lim nazariyasida bolalarning birgalikda hamkorlikda ishlashi "yaqin rivojlanish zonasi"ni kengaytirishi ta'kidlangan bo'lib, STEAM loyihalari aynan shu mexanizmni ishga soladi.[8]

Kreativ fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish kompetensiyalari.

Kreativ fikrlash — bu yangi va original g'oyalarni ishlab chiqish qobiliyati. Maktabgacha yoshdagi bolalarda u o'yin, eksperiment, konstruksiya va san'at faoliyati orqali shakllanadi. Muammoli vaziyatlarni hal qilish kompetensiyasi esa bolalarning analitik tafakkuri va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatiga bog'liq. STEAM faoliyatlari bolalarga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- Eksperiment orqali xatolik va muvaffaqiyatni o'rganish.
- Muammoli vaziyatlarni turli yo'llar bilan hal qilish.
- Ijodiy yechimlarni ishlab chiqish va baholash.

STEAM yondashuvida san'at elementi alohida ahamiyatga ega bo'lib, u bolalarning ijodiy fikrlash, tasavvur, rang-tasvir orqali o'zini ifoda qilish qobiliyatlarini shakllantiradi. San'atning psixologik ta'siri bo'yicha Gardnerning "Ko'p qirrali intellekt nazariyasi"da vizual-makonsal intellektning bolaning ijodiy rivojida asosiy omil ekanligi qayd etilgan.[9]

San'at komponenti maktabgacha yoshda quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- abstrakt fikrlashni uyg'otadi,
- ilmiy tushunchalarni obrazli qabul qilishga yordam beradi,
- ijodiy muammoli vazifalarga yechim topishga turtki beradi,
- bolaning ichki hissiyotlarini ochiq ifodalash imkonini yaratadi.

Masalan: Geometrik shakllardan mozaika yig'ish, ranglar bilan tajribalar, tabiiy materiallardan maket yaratish, harakat, musiqiy ritm va texnologiyani birlashtirgan topshiriqlar bolalarda badiiy-estetik tafakkurni rivojlantiradi.

Shunday qilib, san'at STEAMning ajralmas komponenti bo'lib, bolalarning nafaqat texnik-avtomatlashtirilgan tafakkurini, balki intuitiv, obrazli tafakkurini ham rivojlantiradi.

Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalarini joriy etishda yuzaga keladigan metodik muammolar

Amaliyotda STEAMni qo'llashda bir qator muammolar uchraydi:

1. Pedagoglarning STEAM bo'yicha metodik tayyorgarligi yetarli emas. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha muassasalarda ishlayotgan pedagoglar ko'pincha texnik vositalardan foydalanish bo'yicha maxsus tayyorgarlikka ega emaslar.

2. STEAM uchun moddiy-texnik bazaning cheklanganligi. Ko'plab bog'chalarda laboratoriyalar, sensorika markazlari, LEGO konstruktori bilan jihozlangan zonalar yetarli emas.
3. Oilaviy hamkorlikning sustligi — ota-onalar STEAM faoliyatining mazmuni va foydasini har doim tushunavermaydi.

Shunga qaramay, OECD (2019) hisobotiga ko'ra, erta yoshdan STEAM ta'limini qo'llash kelajakda raqobatbardosh inson kapitalini yaratishda eng samarali yo'nalishlardan biri ekani qayd etilgan.[9]

O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimida so'nggi yillarda STEAM tamoyillariga yaqin bo'lgan innovatsion yondashuvlar keng joriy etilmoqda. 2030-yilgacha mo'ljallangan maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasida bolalarni erta rivojlantirish bo'yicha xorij tajribalariga tayangan holda integratsiyalashgan ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish vazifasi qo'yilgan.

Milliy modelning o'ziga xos xususiyatlari:

- didaktik o'yinlar asosida STEM elementlari joriy etish;
- kichik yoshdan konstruktorlik va grafik faoliyatni rivojlantirish;
- sensor rivojlanish muhitini boyitish;
- raqamli pedagogik vositalarni bosqichma-bosqich kiritish;
- milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirilgan san'at faoliyati.

Shuningdek, mahalliy pedagoglar uchun STEAM bo'yicha malaka oshirish kurslarining yo'lga qo'yilishi ham sohaning rivojlanishiga turtki bermoqda.

Xulosa. Maktabgacha ta'lim jarayonida STEAM texnologiyalarini qo'llash bolalarning intellektual, ijtimoiy va ijodiy rivojlanishiga ko'p yo'nalishli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu yondashuv fanlarni izolyatsiyada emas, balki o'zaro bog'liq holda o'rgatish tamoyiliga asoslanadi va shu bois bolada kuzatish, tajriba o'tkazish, solishtirish, modellashtirish, yaratish kabi faol kognitiv jarayonlarni bir vaqtning o'zida ishga soladi. Bu esa erta yoshdagi bolalarda hodisalarni kompleks bilish, yangicha g'oyalar yaratish, turli vaziyatlarda mustaqil yechim taklif qila olish kabi kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun STEAM faoliyatlarining samaradorligi ularning tabiiy qiziqishiga, harakatga, tajribaga, sezgi va tasavvur orqali o'rganish xususiyatiga mos kelishi bilan belgilanadi. Asosiy qismda tahlil qilinganidek, fan (S), texnologiya (T), muhandislik (E), san'at (A) va matematika (M)ning bir tizimda qo'llanishi bolaning har bir faoliyatida tahliliy va ijodiy fikrlashni parallel ravishda rivojlantiradi. Muammoli vaziyatlar yaratish orqali bola mustaqil izlanishga, turli materiallar, shakllar, konstruksiyalar bilan tajriba qilishga, sinov va xato orqali to'g'ri yechimni topishga rag'batlantiriladi. Bu jarayon bolaning o'z ustida ishlay olish, qat'iylik, fikrni asoslash, guruh bilan muloqot qilish, mas'uliyat kabi ijtimoiy-psixologik sifatlarini ham rivojlantiradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ushbu texnologiyalarni joriy etishning o'ziga xos jihatlari mavjud bo'lsa-da, pedagogning metodik tayyorgarligi, o'quv muhitining to'g'ri tashkil etilishi va oilaviy qo'llab-quvvatlash kabi omillar STEAM faoliyatlarining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Mavjud ilmiy qarashlar va davlat ta'lim siyosati integrativ yondashuvning ahamiyatini tasdiqlaydi hamda uni erta yoshdagi ta'lim sifatini oshiruvchi muhim pedagogik mexanizm sifatida e'tirof etadi. Shu asosda aytish mumkinki, STEAM texnologiyalari maktabgacha yoshdagi bolalarning kreativ fikrlash, ijodiy izlanish, muammoli vaziyatlarga yechim topish, texnik va badiiy tafakkurni uyg'un rivojlantirish kabi zamonaviy kompetensiyalarini shakllantirishga samarali xizmat qiladi. Kelgusida mazkur yondashuvni milliy ta'lim amaliyotiga bosqichma-bosqich keng joriy etish maktabgacha ta'lim tizimining innovatsion rivojlanishiga mustahkam zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, Sh. M. (2022). Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan nutq. Toshkent shahrida bo'lib o'tgan jahon konferensiyasida so'zlangan nutq. 2022-yil 15-noyabr.
2. Mirziyoyev, Sh. M. (2022). Bolalarni erta rivojlantirish va maktabgacha ta'limga investitsiyalar samaradorligi to'g'risidagi nutq. Toshkent. 2022-yil 15-noyabr.
3. Becker, K., & Park, K. (2011). Effects of integrative approaches among science, technology, engineering, and mathematics (STEM) subjects on students' learning: A preliminary meta-analysis. *Journal of STEM Education*.
4. Gafurova, D.S. (2023). Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalarini qo'llashning nazariy va metodik asoslari.
5. STEAM in Early Childhood: An Analysis Towards Teachers' and Children's Perspectives. (2022). Springer.
6. Piaget J. *The Child's Construction of Reality*. New York: Basic Books, 1954.
7. Dewey J. *How We Think*. Boston: D.C. Heath, 1910.
8. Vygotsky L.S. *Mind in Society*. Harvard University Press, 1978.
9. Gardner H. *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. Basic Books, 1983.
10. OECD. *Early Learning and Child Well-being*. Paris, 2019.
11. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi.

**PEDAGOGIKA INSTITUTLARIDA TA'LIM MENEJMENTINING
NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI****Muhammadiyev Shohboz Bo'ron o'g'li**Shahrisabz davlat pedagogika instituti,
Geografiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada pedagogika institutlarida ta'lim menejmentining mohiyati, vazifalari va zamonaviy rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi. Ta'lim menejmentining strategik rejalashtirish, ta'lim sifati, kadrlar salohiyati hamda innovatsion boshqaruv bilan uzviy bog'liqligi ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, O'zbekiston pedagogika oliy ta'lim muassasalarida ta'lim menejmentini takomillashtirish bo'yicha taklif va xulosalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: : ta'lim menejmenti, pedagogika instituti, ta'lim sifati, boshqaruv, strategik rivojlanish, innovatsiya

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО
МЕНЕДЖМЕНТА В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИНСТИТУТАХ****Мухаммадиев Шохбоз Бурон угли**Шахрисабзский государственный педагогический институт,
преподаватель кафедры географии

Аннотация: В статье анализируются сущность, задачи и современные тенденции развития образовательного менеджмента в педагогических институтах. Научно обоснована взаимосвязь образовательного менеджмента со стратегическим планированием, качеством образования, кадровым потенциалом и инновационным управлением. Также представлены предложения и выводы по совершенствованию системы образовательного менеджмента в педагогических высших учебных заведениях Республики Узбекистан.

Ключевые слова: образовательный менеджмент, педагогический институт, качество образования, управление, стратегическое развитие, инновации.

**THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF EDUCATIONAL
MANAGEMENT IN PEDAGOGICAL INSTITUTES****Muhammadiyev Shohboz Boron ugli**Shahrisabz State Pedagogical Institute,
Lecturer of the Department of Geography

Abstract: This article analyzes the essence, functions, and contemporary development trends of educational management in pedagogical institutes. The interrelation of educational management with strategic planning, quality of education, human resource capacity, and innovative management is scientifically substantiated. In addition, proposals and conclusions aimed at improving educational management in pedagogical higher education institutions of the Republic of Uzbekistan are presented.

Keywords: educational management, pedagogical institute, quality of education, management, strategic development, innovation.

Kirish. XXI asrda globallashuv, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi hamda mehnat bozorida raqobatning keskinlashuvi oliy ta'lim tizimiga, xususan pedagog kadrlar tayyorlash jarayoniga mutlaqo yangi talablarni qo'ymoqda. Bugungi sharoitda pedagogika institutlarining asosiy vazifasi nafaqat bilim berish, balki zamonaviy fikrlaydigan, innovatsion yondashuvlarga ega, kasbiy va ijtimoiy kompetensiyalari rivojlangan pedagoglarni tayyorlashdan iboratdir. Ushbu vazifalarni samarali amalga oshirish esa ta'lim jarayonini ilmiy asoslangan boshqaruv — ya'ni ta'lim menejmenti tizimining rivojlanganligiga bevosita bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini tubdan isloh qilish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan "Harakatlar strategiyasi", shuningdek, 2020-yil 23-sentabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv tizimini takomillashtirish, ta'lim sifatini oshirish va zamonaviy menejment mexanizmlarini joriy etish muhim vazifa sifatida qayd etilgan [1; 2]. Mazkur hujjatlarda oliy ta'lim muassasalarining akademik va tashkiliy mustaqilligini kengaytirish, ichki sifatni ta'minlash tizimini rivojlantirish ta'lim menejmentining dolzarbligini yanada oshiradi. Pedagogika institutlari faoliyatida ta'lim menejmenti alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ushbu muassasalarda tayyorlanadigan pedagog kadrlar jamiyatning intellektual va ma'naviy salohiyatini belgilovchi asosiy subyekt hisoblanadi. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, *"ta'lim sifati — kelajak taraqqiyotining hal qiluvchi omilidir"* [3]. Ushbu fikr pedagogika institutlarida ta'lim jarayonini samarali boshqarish, strategik rejalashtirish va sifat nazoratini kuchaytirish zaruratini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, rivojlangan ta'lim tizimiga ega mamlakatlarda ta'lim menejmenti mustaqil ilmiy-amaliy soha sifatida shakllangan. Masalan, Finlyandiya, Germaniya va Janubiy Koreya ta'lim tizimlarida oliy ta'lim muassasalarini boshqarishda strategik menejment, natijadorlikka yo'naltirilgan boshqaruv va sifatni doimiy monitoring qilish mexanizmlari keng qo'llaniladi [4; 5]. Ushbu davlatlarda pedagog kadrlar tayyorlash jarayoni ta'lim menejmentining samaradorligi bilan bevosita bog'liq holda tashkil etilgan bo'lib, institut rahbariyati akademik jarayonlarning faol subyekti sifatida ishtirok etadi.

O'zbekiston pedagogika institutlari faoliyatini xorijiy tajriba bilan qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ta'lim menejmentini rivojlantirishda strategik rejalashtirish, raqamli boshqaruv tizimlari va ichki sifatni ta'minlash mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarur. Ayniqsa, ta'lim menejmentining ilmiy asoslangan modeli pedagogika institutlarida ta'lim sifati, professor-o'qituvchilar salohiyati va innovatsion faoliyatni uyg'un rivojlantirish imkonini beradi.

Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada pedagogika institutlarida ta'lim menejmentining normativ-huquqiy asoslari, xorijiy tajriba bilan qiyosiy jihatlari hamda uning ta'lim sifati va pedagog kadrlar tayyorlash samaradorligiga ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari pedagogika oliy ta'lim muassasalarida ta'lim menejmentini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

NAZARIY-ASOSIY JIHALAR

Ta'lim menejmenti oliy ta'lim muassasasining strategik rivojlanishini ta'minlovchi muhim ilmiy-amaliy yo'nalish bo'lib, u ta'lim jarayonini rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish va baholash tizimini o'z ichiga oladi. Ilmiy adabiyotlarda ta'lim menejmenti "ta'lim muassasasining barcha resurslarini maqsadli boshqarish orqali ta'lim sifatini oshirishga yo'naltirilgan tizimli faoliyat" sifatida talqin etiladi [6].

Pedagogika institutlarida ta'lim menejmentining nazariy asoslari pedagogik boshqaruv, strategik menejment va ta'lim sifati nazariyalari bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu muassasalarda ta'lim menejmenti quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

- tizimlilik va uzluksizlik;
- ilmiylik va innovatsionlik;
- shaffoflik va natijadorlik;
- inson resurslarini rivojlantirishga yo'naltirilganlik.

Mazkur tamoyillar pedagog kadrlar tayyorlash jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Chunki pedagogika institutlarida ta'lim jarayoni nafaqat bilim berish, balki bo'lajak pedagog shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan murakkab tizim hisoblanadi.

AMALIY AHAMIYATI

Pedagogika institutlarida ta'lim menejmenti ta'lim sifati, professor-o'qituvchilar salohiyati va talabalar tayyorgarligi darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining oliy ta'lim muassasalari faoliyatiga oid qarorlarida ta'lim sifati boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish muhim vazifa sifatida belgilangan [7].

Ta'lim menejmentining amaliy ahamiyati quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- o'quv rejalari va fan dasturlarini mehnat bozori talablariga moslashtirish;
- ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish;
- ichki sifatni ta'minlash va monitoring tizimini rivojlantirish;
- professor-o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash.

Mazkur jarayonlar pedagogika institutlarida ta'lim samaradorligini oshirish bilan birga, ta'lim jarayonining ochiqligi va shaffofligini ta'minlaydi.

XORIJIY TAJRIBA VA QIYOSIY TAHLIL

Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, rivojlangan ta'lim tizimiga ega davlatlarda pedagogika oliy ta'lim muassasalarida ta'lim menejmenti alohida institutsional tizim sifatida shakllangan. Jumladan, Finlyandiya pedagogika universitetlarida ta'lim menejmenti "sifatga yo'naltirilgan boshqaruv" modeli asosida olib boriladi. Ushbu modelda akademik mustaqillik, o'qituvchi mas'uliyati va natijadorlik ustuvor hisoblanadi [8].

Germaniya ta'lim tizimida esa pedagogika oliy ta'lim muassasalarini boshqarishda strategik rejalashtirish va sifatni baholash mexanizmlariga alohida e'tibor qaratiladi. Har bir oliy ta'lim muassasasida ichki sifatni ta'minlash bo'yicha mustaqil tuzilma faoliyat yuritadi [9].

O'zbekiston pedagogika institutlari bilan qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, xorijiy tajribada ta'lim menejmenti ko'proq natijaga yo'naltirilgan bo'lsa, milliy tizimda normativ-huquqiy boshqaruv ustuvorlik qiladi. Shu bois xorijiy tajribadan samarali foydalanish pedagogika institutlarida ta'lim menejmentini yanada takomillashtirish imkonini beradi.

TA'LIM MENEJMENTINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Milliy ta'lim tizimi rivojlanishining hozirgi bosqichida pedagogika institutlarida ta'lim menejmentini takomillashtirish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

- ta'lim menejmenti bo'yicha rahbar kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini oshirish;
- raqamli boshqaruv va monitoring tizimlarini joriy etish;
- ichki va tashqi sifatni baholash mexanizmlarini integratsiyalash;
- xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan akademik hamkorlikni kengaytirish.

Mazkur chora-tadbirlar pedagogika institutlarining raqobatbardoshligini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlash sifatini yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, pedagogika institutlarida ta'lim menejmenti ta'lim sifatini ta'minlash, raqobatbardosh pedagog kadrlar tayyorlash hamda oliy ta'lim muassasalarining barqaror rivojlanishini ta'minlovchi asosiy tizimli omillardan biri hisoblanadi. Ta'lim menejmentining ilmiy asoslangan holda tashkil etilishi pedagogika institutlarida ta'lim jarayonining mazmuni, metodik ta'minoti, kadrlar salohiyati va innovatsion faoliyatning o'zaro uyg'un rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida normativ-huquqiy hujjatlar tahlili shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim, jumladan pedagogika institutlari faoliyatini boshqarishda zamonaviy ta'lim menejmenti tamoyillarini joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, Prezident farmonlari va hukumat qarorlarida ta'lim sifatini oshirish, ichki sifatni ta'minlash tizimini rivojlantirish, raqamli boshqaruv mexanizmlarini joriy etish kabi vazifalarning belgilanishi pedagogika institutlarida ta'lim menejmentini takomillashtirish uchun mustahkam huquqiy asos yaratmoqda.

Xorijiy tajriba bilan qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlar pedagogika oliy ta'lim muassasalarida ta'lim menejmenti natijadorlikka yo'naltirilgan, strategik rejalashtirish va sifatni doimiy monitoring qilishga asoslangan tizim sifatida shakllangan. Finlyandiya, Germaniya va boshqa davlatlar tajribasida pedagog kadrlar tayyorlash sifati bevosita ta'lim menejmentining samaradorligi bilan bog'liq holda tashkil etilishi pedagogika institutlari faoliyatini boshqarishda ilmiy asoslangan yondashuvlarning muhimligini tasdiqlaydi. Ushbu tajribalar O'zbekiston pedagogika institutlari uchun moslashtirilgan holda joriy etilishi mumkin bo'lgan muhim ilmiy-amaliy xulosalarni beradi.

Tadqiqot natijalari pedagogika institutlarida ta'lim menejmentini rivojlantirish quyidagi ustuvor yo'nalishlarda amalga oshirilishi zarurligini ko'rsatadi: strategik boshqaruv tizimini kuchaytirish, ta'lim sifati monitoringini takomillashtirish, professor-o'qituvchilarning kasbiy va ilmiy salohiyatini oshirish, shuningdek, ta'lim jarayonida raqamli va innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish. Ushbu yo'nalishlarning izchil amalga oshirilishi pedagogika institutlarining

raqobatbardoshligini oshirish bilan birga, pedagog kadrlar tayyorlash sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogika institutlarida ta'lim menejmenti nafaqat boshqaruv mexanizmi, balki ta'lim jarayonining sifatli, samarali va barqaror rivojlanishini ta'minlovchi strategik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy ta'lim menejmenti yondashuvlarini ilmiy asosda joriy etish pedagogika institutlarida ta'lim sifatini oshirish, milliy va xalqaro ta'lim makonida raqobatbardosh pedagog kadrlar tayyorlash hamda ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni. "O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi". — Toshkent, 2017.
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2020.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2021. — 464 b.
4. Bush T. Theories of Educational Leadership and Management. — London: Sage Publications, 2018. — 224 p.
5. OECD. Education at a Glance 2022: OECD Indicators. — Paris: OECD Publishing, 2022. — 480 p.
6. Bolam B. Educational Management: Principles and Practice. — London: Paul Chapman Publishing, 2019. — 312 p.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining oliy ta'lim faoliyatiga oid qarorlari. — Toshkent, 2021.
8. Sahlberg P. Finnish Lessons: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? — New York: Teachers College Press, 2015. — 272 p.
9. OECD. Education Policy Outlook: Germany. — Paris: OECD Publishing, 2020. — 198 p.

ABDULLA ORIPOV IJODIDA UMUMINSONIY G'OYALAR TADRIJIS**Rajabov Eliyor Xoliyorovich**

Qarshi xalqaro universiteti o'qituvchisi

elyorrajabov67@gmail.com

ORCID:0009-0002-2586-2275

Annotatsiya: Maqolada Abdulla Oripov ijodida ifodalangan umuminsoniy g'oyalar, ularning badiiy talqini va poetik yondashuv xususiyatlari o'rganiladi. Shoir asarlaridagi insonparvarlik, ezgulik, haqiqat, imon, ma'naviy barkamollik kabi tushunchalarning obrazlar va timsollar orqali qanday ifoda topgani tahlil qilinadi. Umuminsoniy g'oyalar bilan milliy g'urur va vatanparvarlik ruhining mushtarakligi mualliflik pozitsiyasi asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: Obraz, timsol, Abdulla Oripov, tadrij, tashbeh, qofiya, g'ulu

**ГРАДАЦИЯ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ИДЕЙ В ТВОРЧЕСТВЕ
АБДУЛЛЫ ОРИПОВА****Раджабов Элиёр Холиёрович**

преподаватель Каршинского международного университета

elyorrajabov67@gmail.com

ORCID: 0009-0002-2586-2275

Аннотация: В статье исследуются общечеловеческие идеи, выраженные в творчестве Абдуллы Орипова, их художественная интерпретация и особенности поэтического подхода автора. Анализируется, каким образом такие понятия, как гуманизм, добро, истина, вера и духовное совершенство, находят отражение в образах и символах поэта. На основе авторской позиции раскрывается взаимосвязь общечеловеческих ценностей с духом национальной гордости и патриотизма.

Ключевые слова: Образ, символ, Абдулла Оripov, тадридж (градация), сравнение, рифма, гулу.

**THE GRADATION OF UNIVERSAL HUMAN VALUES IN THE WORKS OF
ABDULLA ORIPOV****Rajabov Eliyor Xoliyorovich**

Lecturer, Karshi International University

elyorrajabov67@gmail.com

ORCID: 0009-0002-2586-2275

Abstract: The article examines the universal humanistic ideas expressed in the works of Abdulla Oripov, their artistic interpretation, and the distinctive features of his poetic approach. It analyzes how such concepts as humanism, goodness, truth, faith, and spiritual perfection are embodied through images and symbols in the poet's works. The interconnection between universal values and the spirit of national pride and patriotism is elucidated on the basis of the author's creative position..

Key words: Image, symbol, Abdulla Oripov, gradation (tadrij), simile, rhyme, ghulu.

Adabiyot insonda milliy mafkurani yuksaltirib, uni ongli mavjudotlar ichidada ongliroq bo'lib shakllanishiga xizmat qiladi. Zamonasining ulug' yozuvchi-shoirlari garchand ko'pchiligi "mafкура"ga xizmat qilgan bo'lsa-da, ijod borasida adabiyot mezonlari qobig'idan o'ta olganlar. Ana shunday murakkab davrda bo'y ko'rsatish shoir - yozuvchida ikkilanish: yozsammi, yozmasammi qabilidagi savollar o'ylantirishi tabiiy. Abdulla Oripov hayoti ham ana shunday murakkab davr ostonasidan shiddat bilan o'tdi-yu ketdi. Shoir adabiyotni asarlar, ijodni iste'dod bilan birga tushunar edi. Adabiyot oldida mas'uliyatni his qilardi. Shu o'rinda bir savol tug'iladi. Shunday

yuksak asarlarni yaratish uchun ijodkorga murakkab, og'ir davr kerakmi? Qahramonimiz Abdulla Oripov o'zining "Tanlangan asarlar"ida ta'kidlaydi: Kimdir aytgan, yuksak san'at asarlari, jumladan adabiyot namunalari ham jamiyatning inqilobiy burilish nuqtalarida, qarama-qarshiliklar kuchaygan chorrahalarida paydo bo'ladi. Umuman, hayotga nazar tashlaganda ham bunga ko'plab misol topish mumkin. Zotan, she'riy asar shoir kayfiyatidagi muvozanatning og'ishidan tug'iladi. Loqayd davr yoxud loqayd ruhiyatdan yuraklarni jizillatgulik hosila tug'ilishi qiyin. Sizning yuqoridagi savolingizni umuman adabiy jarayonga yoxud ayrim ijodkor tarjimai holiga ham tadbqiq etib ko'rsa bo'ladi. Pushkinning she'rlaridan birida g'alati kinoyaviy tashbeh bor. Balki u haqiqatan ham hayotiy tashbehdir. O'sha she'rning mazmuni taxminan shundoq: shoirlarni surgunga ko'proq jo'natib turish kerak, ana shundagina ular achchig'i chiqqanidan ajoyib she'rlar yozib, bizni noma'lum tuyg'ularga oshno etadi. Shu ma'noda, kasalni yashirsang, isitmasi oshkor qiladi, deganlaridek, ko'pincha qatag'on davrlar ijodkor ahlini maydonga, xufiya bo'lsa-da kurashga chorlab kelgan. Siz aytayotgan o'n yilliklarda esa, har birining o'z qiyinchiliklari yoxud she'riy maydonlari bor edi. Masalan, fashizmga qarshi kurash davri hech so'zsiz barcha ijodkorlarda misli ko'rilmagan insonparvarlik, vatanparvarlik, yovga nafrat tuyg'ularini uyg'otgan. Badiiy asarning mavzusi azaldan uning boshqaruvchi g'oyasi yoki markaziy tushunchasidir.¹ Mavzuni aniqlash uchun o'quvchi asar hayotga qanday qarashni qo'llab-quvvatlashini yoki real dunyodagi hayotga qanday qarashni ochib berishini so'rashi kerak bo'ladi. Ko'pincha badiiy asar barcha erkak va ayollarning tabiati, odamlarning bir-biriga yoki koinotga bo'lgan munosabati haqidagi fikrlarni o'z ichiga oladi. Bular jahon adabiyotida universal mavzular deb ataladi.

Uslub. Tadqiqotda adabiy-tarixiy, tematik-tahliliy, poetik va kontekstual yondashuv metodlaridan foydalanildi. Shoirning «Haj daftari», «Sohibqiron», «Imon», «O'zbekim», «Munojot» kabi she'riy to'plam va dostonlari tahlil markaziga olindi. Bunda zamonaviy adabiy tanqid uslublari, poetik struktura, obrazlilik, timsollar tizimi va shoirning falsafiy dunyoqarashi asos qilib olindi.

Adabiyotdagi universal g'oya va mavzular ushbu qatordagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- *Insonning tabiatga bo'lgan munosabati,*
- *Insondagi odamgarchilikning yo'qligi;*
- *Shaxslar o'rtasidagi ehtiros va mas'uliyat;*
- *Insonning o'tmishni ulug'lashi/o'tmishni rad etishi;*
- *Ideal va real o'rtasidagi keskinlik;*
- *O'tmishning hozirgi kunga ta'siri;*

¹ Орипов А. Танланган асарлар. Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва саноат нашриёти. -Т.: 2001.- Б.120

- *Taqdirning muqarrarligi;*
- *Tenglik, haq uchun kurash;*
- *Umidsizlik;*
- *Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi mojaro;*
- *Tashqi ko'rinish va haqiqat o'rtasidagi to'qnashuv(qiyofalar o'rtasidagi to'qnashuv);*
- *Ishq va oshiq;*
- *Yutuq va kamchiliklar.*
- *Insonning o'tmishni ulug'lashi/o'tmishni rad etishi;*

Inson kamoli uchun yaratilgan har bitta noyob asar millat ma'naviyati uchun, millat hayoti uchun o'ziga xos voqeadir. Biroq bu voqealar zamirida shu millat, elat ijtimoiy tuyg'ularidan tortib, millat ijtimoiy voqealarini madh etishdek murakkab vazifa o'rin olgan. Abdulla Oripov deganda, ana shunday sabot ila katta ishga qo'lgan millat qahramoni ko'z oldimizda gavdalanadi. Asrimizning ulug' olimlaridan Ibrohim G'afurov ta'kid bilan aytganda: "Abdulla Oripov kechagi kungi ko'klarga ko'tarib maqtashlardan, she'riyatimizning yulduzi, meteorit deb hamd-u sano to'qishlardan yuqori ko'tarila oldi. U hech bir mushakbozlik, hech bir vaqt, hech bir kimsaga bog'lab berilmaganligini anglab yetdi. **Men chuqur ishonamanki, uning yetmishinchi yillar she'ri oltmishinchi yillar she'ridan farq qiladi, u yangi ohanglar, yangi vositalar topadi, yangi ifodaviylikka erishadi**"². Haqiqatan shoir ijodi o'zgaruvchan, ammo undagi haqiqatlar, hikmatlar asosi o'zgarmasdir. Yetmishinchi yillarda yaratilgan "Istak" she'rida Haq yaratgan insonga hurmat, tilak nechog'lik mehr bilan sayqallanganiga guvoh bo'lamiz:

Orzum shul, o'chmasin yongan chirog'ing,

Yulduzdan nur sochsin chashming-qarog'ing

Magar chinor bo'lsang, chinorday yasha,

Bevaqt uzilmasin biror yaprog'ing.

Shubhasiz, inson yaralmishki, uni ulug'lash, e'zozlash qadriyatlarimiz belgisi sifatida burchimizga aylanib qolgan. Shoir insonning insonga bo'lgan hurmat-e'tiborini saqlab qolishga harakat qilgani ayon. Uning bir jurnalistning: "**Abdulla aka, balki, ma'naviyatni asrab qolish ham bir taraqqiyotdir?**" mazmunidagi savoliga shunday javob beradi: " Shubhasiz! Shuning uchun buyuk insonlar mudom ma'naviy tarbiyani kanda qilmaganlar. Tarixda bunday misollar ko'p. Odamning aqlini lol qoldiradigan ko'pdan ko'p tenglamalarni kashf etgan Eynshteyn ruhiy tashnalikka fosh berolmay skripka chalgan. Bu G'arb allomalarining fazilati. Sharqda esa insoniy komillik, ma'naviy yetuklik eng asosiy masala hisoblangan"⁴. Millat ma'naviy kelajagidagi

² Oripov A. Tanlangan asarlar.-Toshkent: 2019. -B.305

xavotir-u tashvishlarni oldindan seza olgan shoir unga baholi qudrat tayyor turishdek mas'uliyatni o'z zimmasiga olgan ijodkorlardan desak, adashmaymiz. Xo'sh, adibda bunday fazilat qayerdan paydo bo'ldi?! Bolaligi somon o'rish, pichan yig'ishdek oddiy qishloq bolalari qatori og'ir yumushlar bilan kechdi. O'zining xotira kitoblarida Abdulla Oripov uyida bir-ikki kitobdan bo'lak hech narsa bo'lmaganini, kundalik yumushlar bilan band bo'lib bir dam osmonga, yulduzlarga tikilishdek ajoyib vaqtlar bilan o'tganligini ta'kidlaydi. Otasi Orif boboning xotirasi anchayin kuchli bo'lganligini intervyularda aytib o'tadi. Abdulla Oripovga donishmandlik, faylasufona qarashlar Allohning ne'mati ila otasi Orif bobodan o'tganligi shubhasiz. Shoir yigitlik davridan dunyoni ilg'ashga, dunyoni anglab yetishga urina boshladi. "Pushkinni ko'p o'qir edim, Tolstoyni o'qir edim", deydi xotiralarida. Sharqliklar fazilati asrlar silsilasida yo'q bo'lib ketmaganidek, o'qish, o'rganish tushunchasi avlodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan o'qirmanning burchidir. Avvalo, adabiyotni, san'atni anglash lozimdir. Tolstoy ta'biri bilan aytganda: "Adabiyotsiz odamlar yovvoyi hayvonlarga o'xshab qolishadi".³ Inson yuragida qat-qat alamlar, g'am tashvishlar ham bo'lishi, tabiiy. Abdulla Oripov qalbini larzaga keltirgan yana omil borki, u mehr- oqibatning yo'qolib borayotganligi. Shoir 70-80-yillarda o'zining "Surat va siyrat" deb nomlangan she'riy to'plamidan joy olgan "Qo'riqxon" she'rida shunday deydi:

*Insof yo'qolmasin, o'rang mustahkam,
To uni yuzsizlik etmasin xarob.
Ezgulikni asrang, olamda u ham,
Tojdor turna kabi bo'lmasin kamyob.*

[Oripov A. Surat va siyrat. -Toshkent, 1981. -B.14.]. Shoir nazdida "insof", "oqibat", "ezgulik", "iymon" tushunchalari zavol topmasligi sharti sifatida ko'rsatib o'tadi. Yaqin o'tmishimizga nazar tashlaydigan bo'lsak, yuragimiz andak achishadi. Bo'g'zimizga bir nima tiqiladi. Biz bilgan bilmagan ne-ne kishilar jonlarini qurbon qilishdi. Shunday og'ir tariximizni ma'nan yuqoriga ko'tarish, ularni xotirlash bugungi yoshlarning burchi sifatida qabul qilinishi ijtimoiy qadriyatimiz asosidir. Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Navoiy, Bobur kabi ulug' ajdodlarimiz merosini asrash va e'zozlasak, biz o'z burchimizni ado etgan bo'lamiz. asl tarixiy maqomiga ko'tarish vazifasini ilgari surgani ham quvonarlidir. Asl shoir esa bunday tarix oldida mum tishlab emas:

*Seni Chingiz g'azabga to'lib, Yo'qotmoqchi bo'ldi dunyodan.
Jaloliddin samani bo'lib, Sakrab o'tding Amudaryodan.
Sensan, o'shal samanim manim,
O'zbekiston, Vatanim manim...⁴*

deya baralla aytganda, undagi milliy tuyg'ularning jo'sh urishini ko'rishimiz mumkin. Aynan shu milliy tuyg'ular bilan birgalikda bolqor shoiri Qaysin Quliyevning o'sha

³ Oripov A. Tanlangan asarlar.-Toshkent: 2019. -B.305

⁴ Oripov A. Tanlangan asarlar.-Toshkent: 2019. -B.305

mashhur she'rida aytilganidek, "zamin mo'jizalar berar-u bizga, evaziga faqat hayrat so'raydi."⁵

Abdulla Oripov ijodining katta qismi Vatanga bo'lgan muhabbat sanaladi. Odamzot qayerda tug'ilsin, u kindik qoni to'kilgan joy uning mahjub Vatani sanaladi. Endi mana shu diyorni madh etish uning eng ezgu g'oyalaridandir. Tili, dini, millatidan qat'i nazar inson uchun bu go'sha butun bashariyat uchun aziz va qadri bo'lmog'i lozim. Farzand dunyoga kelganda uni asrab-avaylashadi. Oq sut berib katta qilishadi. Kamolotga yetkazadi. Qanchalar murakkab va og'ir vazifa. Vatan sarhadlarini asrash ham shunchalar og'irdir. Shoir aytganidek: "Yurtim, seni faqat boyliklaring-chun sevgan farzand bo'lsa, kechirma, aslo".

Natijalar. Abdulla Oripov asarlarida umuminsoniy g'oyalar quyidagi jihatlar orqali ifodalangan:

Inson va uning ruhi – Shoirning "Munojot" asarida inson o'z gunohlari bilan yuzma- yuz turadi, Allohdan mag'firat so'raydi. Bu yerda inson qalbining poklanishi markazga qo'yiladi.

Imon va adolat – "Imon" she'rida shoir halollik va e'tiqod masalasini teran falsafiy ruhda yoritadi. Unga ko'ra, haqiqatga yetish imon orqali sodir bo'ladi.

Vatan va insoniyat – "O'zbekim"da milliy g'urur umuminsoniy g'oya darajasiga ko'tariladi. Shoir vatanni madh etish orqali umumiy insoniy qadriyatlarini tarannum etadi.

Tarix va haqiqat – "Sohibqiron" dostoni orqali shoir o'tmishdagi buyuk siymolar timsolida bugungi kunga ta'sir etuvchi tarixiy saboqlarni ilgari suradi.

Odatda adabiyot ichida milliy madaniyatlar, san'at va adabiyotlarni "G'arb" va "Sharq" deb ajratiluvchi tushuncha bo'lmasligi tarafdorimiz. So'z bilan ishlovchi kitobxon tuyg'ularin qoq ikkiga bo'lish, fikrimizcha g'ayrioddiy qarashdir. Abdulla Oripov ijodidagi dunyoga murojaat sifatida qaratilgan "Qo'riqxon" she'ri esa jo'ngina murojaat emas. Abdulla Oripovning sho'ro davri she'riyatida zamonasozlik ruhida, davr va mafkura tazyiqi bilan yozilgan jamiyat ideallari, tushunarsiz g'oyalari, tuzum qahramonlari, yo'l boshchilari ulug'langan she'rlari mustaqillikkacha chop etilgan to'plamlarda uchraydi. Ammo uning ijodini eskicha mezon belgilamaydi. Ayrim zamonabop namunalani hisobga olmaganda shoir ijodi zamonlar sinovidan o'tuvchi, umumbashariy qadriyatlar talabiga javob beruvchi asarlardan tashkil topgan. Ushbu she'rlar, ayniqsa, chuqur milliy ruhi bilan ajralib turadi. A. Oripov she'riyati o'zbek milliy badiiy tafakkuri va ruhiyati taraqqiyotida o'z cho'qqisiga chiqib bo'lgan edi. Bu 70-80- yillar she'riyati bilan bog'liq. Shoir o'sha paytda alohida qahramon timsolida ruhiyatning insoniyatga aloqador turfa jihatlarini, nuqtalarini ochishga bel bog'lagan. Yuqoridagi tahlilga qaytadigan bo'lsak, "Qo'riqxon" she'ridagi lirik qahramon ichki olamining boyligi, tafakkurining chuqur va o'tkirligi bilan ajralib turadi, U dolzarb, shu jumladan umumbashariy muammolarni mustaqil tahlil eta bilishi borasida XX asrning mushohadakor, kuyunchak qahramonidir. Alloh tomonidan butun insoniyatga berilgan moddiy-mavhum ne'matlarni asrab-avaylashlik xususida kuyunchaklik bilan qalam tebratdi. U xoh o'simlik bo'lsin, xoh tirik jonzot, hatto

⁵ Oripov A. Tanlangan asarlar.-Toshkent: 2019. -B.305

boshqa bir she'rida "Inson qalbi bilan hazillashmang, siz, Unda Ona yashar, yashaydi Vatan!" deya inson qalbiga ham ozor bermaslik fazilatlarini bashariyatga yetkazmoqchi bo'ladi. Bu fikr-g'oyalar she'rda badiiy go'zal, milliy yo'sinda talqin qilinadi. Ezgulik tojdor turnadek kamyob bolib ketmasin, hayo otashga duch kelgan palapondek kuyib nobud bo'lmasin, imonni odamlar qor odamdek qidirib yurishmasin, bulbul maqomini boyqush da'vo qilgandek, go'zal tuyg'ular o'rnini xudbinlik dilozorlik egallamasin, deya jar solishlar adabiyotda "shoirning isyoni" deya baholanadi. Bulaming barchasini avaylab, asramoq zarur. Bunday umumbashariy qadriyatlarni ehtiyot qilishga chorlayotgan lirik qahramonlar o'zbek milliy tafakkuri va ruhiyati takomiliga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Chunki bunday qahramon tabiatida davr va zamonning muhim ma'naviy muammolari o'z ifodasini topadi:

*To'qayga o't ketsa yongay bus-butun,
Adolat borliqqa yolg'iz Onadir.
Dunyo ham, insonlar qalbi ham bugun, Yovuzlikdan zada qo'riqxonadir.*

Shoirning lirik qahramonlari shu tariqa mehrparvar, o'zgalar mehriiga kuyunchak, ayni paytda, o'zlari ham mehriiga doimo maxtal kishilardir.

Muhokama. Abdulla Oripov she'riyatida umuminsoniy g'oyalar shunchaki mavzuga aylanmaydi, balki bu g'oyalar poetik strukturaning asosiy g'ishtlari sifatida xizmat qiladi. U o'z millatining dardini butun insoniyatning dardiga aylantira oldi. Ayniqsa, diniy-falsafiy mavzularni yoritishda shoir chuqur axloqiy-falsafiy tahlilga boradi. Uning badiiy tafakkuri zamonaviylik va tarixiylikni uyg'unlashtirgan, xalqona va falsafiy yondashuvni birlashtira olgan noyob hodisa sifatida baholanishi kerak. Shu bilan birga, shoir asarlaridagi ramz va timsollar umumiy badiiy kontekstni boyitadi. O'tgan davr kishilari tafakkuri Abdulla Oripov uslubiga moslashganligini uning ijodini yod olganligida ko'rishimiz mumkin. Ammo ulug' qadriyatlarimiz, milliy ruhimiz, milliy o'zligimizni oniy lahzada ifoda etgan ikodkorni bugun o'qiguvchilar o'quvchilar o'rtasida ko'paygan. Bunga javob tariqasida shuni aytmochimiz: Abdulla Oripov she'riyatini o'rganish, mohiyatan tushunish biroz talabchanlik, topqirlik, mushohada ko'rikni talab qiladi-da! Muhammad Yusufning "Lolaqizg'aldoq"i oddiy dehqon uchun ham qiyinchilik tug'dirmaydi. Lekin Abdulla Oripovning "Har qanday lang Temur bo'lolmas", yoki "Har kimning o'z quyoshi o'z ufqiga botgaydir" satrlari hammaga o'z tarovatini ochavermaydi. Shu sababli ijodkorni anglash uchun o'qirmandan biroz fikr qilish talab qilinadi. E'tibor bersangiz, etmish yillik tayyorgarlikdan so'ng bizda modernizm endi adabiy oqim tusini ola boshladi. Avvalo o'sha etmish yillik tajriba bu oqimning birinchi asos- zaminidir. Adabiyot va san'atning uzoq davom etgan hukmron mafkuraviy siyosiy tazyiq iskanjasidan xalos bo'lishi bizda xilma-xil falsafiy ijodiy oqimlar, jumladan, modernizmning erkin rivoji uchun yo'l ochib berdi. Tabiiyki, bugungi o'zbek modern adabiyotida, G'arb, qolaversa, jahon zamonaviy adabiyoti, san'atidagi talay falsafiy-ijodiy oqimlar, ayniqsa, ekzistensializm falsafasi, adabiyoti tajribalari ta'sirini ko'rish mumkin.

Umuminsoniy g'oyalar deganda millat, hudud yoki davr bilan chegaralanmaydigan, butun insoniyat uchun mushtarak bo'lgan axloqiy, ma'naviy va

falsafiy qadriyatlar tushuniladi. Insonparvarlik, adolat, ezgulik, haqiqat, vijdon, imon va ma'naviy barkamollik ana shunday g'oyalar sirasiga kiradi. Abdulla Oripov ijodida bu tushunchalar abstrakt falsafiy qarashlar sifatida emas, balki tirik obrazlar, ramziy timsollar va lirik kechinmalar orqali badiiylashtiriladi. Shoir badiiy tafakkurida umuminsoniy g'oyalar ko'pincha milliy ruh bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. Bu holat Oripov she'riyatining asosiy poetik xususiyatlaridan biri bo'lib, unda milliylik va universallik o'zaro zid emas, balki bir-birini to'ldiruvchi hodisa sifatida talqin etiladi. Tadrij (gradatsiya) poetik vosita sifatida fikr, obraz yoki g'oyaning bosqichma-bosqich kuchayib borishini anglatadi. Abdulla Oripov ijodida tadrij faqat badiiy san'at darajasida emas, balki **g'oyaviy-falsafiy rivoj tamoyili** sifatida ham muhim o'rin tutadi. Shoir ijodining dastlabki davrlarida insoniy kechinmalar ko'proq shaxsiy-lirik ruhda ifodalangan bo'lsa, keyingi bosqichlarda ular ijtimoiy, falsafiy va umuminsoniy mazmun bilan boyib boradi. Masalan, shoirning erta lirik she'rlarida inson qalbining sof tuyg'ulari, hayotga ishonch va orzular yetakchi bo'lsa, keyinchalik bu tuyg'ular mas'uliyat, vijdon azobi, e'tiqod va haqiqat izlash g'oyalari bilan chuqurlashadi. Bu holat Oripov ijodida umuminsoniy g'oyalarning tadrijiy rivojini yaqqol ko'rsatadi.

Insonparvarlik va ezgulik g'oyalarining rivoji. Abdulla Oripov she'riyatida insonparvarlik g'oyasi markaziy o'rin tutadi. Shoir insonni oliy qadriyat sifatida ulug'laydi, uning ruhiy azoblari va ichki kurashlarini samimiy tarzda tasvirlaydi. Dastlab bu insonparvarlik individual hissiyotlar doirasida namoyon bo'lsa, keyinchalik jamiyat, xalq va butun insoniyat taqdiri bilan bog'liq falsafiy umumlashmalarga ko'tariladi. Ezgulik va yovuzlik qarama-qarshiligi Oripov ijodida tadrijiy tarzda murakkablashadi. Shoir ezgulikni faqat ijobiy xulq-atvor emas, balki vijdoniy tanlov, ma'naviy jasorat sifatida talqin etadi. Bu esa uning she'riyatini soddalikdan falsafiy teranlik sari yetaklaydi. Shoir ijodida haqiqat tushunchasi doimiy izlanish jarayonida aks etadi. Haqiqat Oripov uchun mutlaq va tayyor holat emas, balki inson umr bo'yi intiladigan ma'naviy mezondir. Bu g'oya ham tadrijiy rivojga ega bo'lib, shoirning keyingi davr asarlarida e'tiqod va imon masalalari bilan chambarchas bog'lanadi. Imon va ma'naviy barkamollik Oripov she'riyatida insonning ichki poklanishi, ruhiy kamoloti bilan izohlanadi. Shoir bu tushunchalarni didaktik ohangda emas, balki ichki kechinma, ramziy obraz va falsafiy mushohada orqali badiiylashtiradi. Natijada umuminsoniy g'oyalar yuqori estetik darajada ifoda topadi.

Abdulla Oripov ijodining muhim jihatlaridan biri — milliy g'urur va vatanparvarlik ruhining umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'un holda tasvirlanishidir. Shoir Vatan, xalq, tarix mavzularini yoritarkan, ularni tor milliy chegarada emas, balki insoniyat taqdiri bilan bog'liq umumlashma sifatida talqin qiladi. Bu holat Oripov she'riyatining badiiy qudratini oshiradi va uni xalqaro adabiy jarayonga yaqinlashtiradi.

Xulosa. Yozuvchi va shoir Ulug'bek Hamdam: — Noan'anaviy she'riyat bizda osonlik bilan o'ziga yo'l topayotgani yo'q. Ehtimol, noan'anaviy hodisalarning, yangi, hali "yurilmagan" yo'llarning ilk taqdiri hamisha ham shunday bo'lar. So'ngra esa ko'nikish, qabul qilish va hatto mehr qo'yish degan bosqichlar kelar. Axir, 70-yillar avlodining noan'anaviy she'rlarining ayrimlarida bir qadar sun'iylik sezilib qolishi

barobarida kunimiz yoshlarining modern izlanishlarida tabiiylikni kuzatish mumkin-ku! Va shu holning o'ziyoq "yangi yo'l"ning tobora "yoyila boshlagani"dan dalolat emasmi? Shoirlik da'vosi bor talabalarimdan biri aytib qoldi: "Men an'anaviy she'riyatdan, uning an'anaviy va hatto bir qadar jo'n ifoda tarzidan hayajonga tushmay qo'yganman. Qaytaga, masalan, "Ko'zlarimda ikkita shovqin" deganga o'xshash misralarni o'qib qolgudek bo'lsam, borlig'im titrab, she'r ruhiga g'arq bo'laman. Bilasizmi, men o'sha ikkita shovqinning nima ekanligini biladigandekman, ular mening botinimda yashayotgandek bo'laveradi" deyishida haqiqat bordek. Ammo har qanday yangilik ham o'zining yaxshi natijasini beravermaydi. Abdulla Oripov o'zining uchlik qofiyalanishga ega she'riy asarini e'lon qilganda, asar keng jamoatchilik tomonidan iliq kutib olindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Oripov A. *Imon*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2001.
2. Oripov A. *Sohibqiron*. Toshkent: Sharq, 1996.
3. Karimov I. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. Xudoyberdiyev M. "Abdulla Oripov she'riyati va falsafiy tafakkur", *O'zbek tili va adabiyoti*, 2012, №4.
5. Qo'chqor N. *Yurak so'zlari*. Toshkent: Adabiyot, 2015.
6. Uldona Abdurahmonova. Xonni kimyo etar Inson hayrati. Maqola. Sharq yulduzi. 8-son, 2021.-B.159.
7. Oripov A. Tanlangan asarlar.-Toshkent:

UDC 418.2:808.03=20(045)

THE IMPORTANCE OF PRAGMATICS IN TRANSLATING LITERARY TEXTS

Rakhimova Gavkhar Jamshid kizi

Teacher of the Department of "Filology and Language Teaching"
at Karshi International University

Email: raximovag037@gmail.com, Tel: +998914633010

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9198-9848>

Annotation. *Literary translation is a complex process that goes beyond the mere transfer of words and grammatical structures from a source language (SL) to a target language (TL). This study explores the crucial role of pragmatics in translating literary texts, emphasizing how elements such as speech acts, implicatures, presuppositions, deictic expressions, and politeness strategies affect meaning, tone, and reader perception. Pragmatic aspects ensure that the translator not only conveys semantic content but also preserves the author's communicative intent and cultural nuances. Through a detailed examination of various English literary works and their Russian translations, this paper demonstrates the challenges translators face in maintaining pragmatic equivalence and the strategies employed to mediate between source and target cultural contexts. The findings highlight the necessity of pragmatic awareness for producing translations that retain the aesthetic, emotional, and functional qualities of the original literary work.*

Keywords: *literary translation, pragmatics, speech acts, deictic expressions, implicature, politeness strategies, pragmatic equivalence.*

UO'K 418.2:808.03=20(045)

ADABIY MATNLARNING TARJIMASIDA PRAGMATIKANING
AHAMIYATI**Raximova Gavhar Jamshid qizi**“Filologiya va Til Ta’limi” kafedrası o‘qituvchisi
Qarshi Xalqaro Universiteti

Elektron pochta: raximovag037@gmail.com, Tel.: +998914633010

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9198-9848>

Anotatsiya. Adabiy tarjima — bu so‘z va grammatik tuzilmalarning manba tilidan (MT) maqsad tiliga (MT) oddiy ko‘chirilishidan ancha murakkab jarayon. Ushbu tadqiqot adabiy matnlarni tarjima qilishda pragmatikaning muhim rolini o‘rganadi, jumladan, nutq harakatlari, yashirin ma’no (implicature), presuppozitsiya, deiktik ifodalar va muloyimlik strategiyalari ma’no, ohang va o‘quvchi idrokiga qanday ta’sir qilishini tahlil qiladi. Pragmatik jihatlar tarjimonning nafaqat semantik mazmuni yetkazishini, balki muallifning kommunikativ niyati va madaniy nozikliklarini saqlashini ta’minlaydi. Turli ingliz adabiy asarlari va ularning ruscha tarjimalarini batafsil tahlil qilish orqali maqola tarjimonlarning pragmatik ekvivalentlikni saqlashdagi qiyinchiliklarini va manba hamda maqsad madaniyatlarini o‘rtasida vositachilik qilish strategiyalarini ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari asl adabiy asarning estetik, emotsional va funksional xususiyatlarini saqlaydigan tarjimalar yaratish uchun pragmatik ong zarurligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: adabiy tarjima, pragmatika, nutq harakatlari, deiktik ifodalar, yashirin ma’no, muloyimlik strategiyalari, pragmatik ekvivalentlik

УДК 418.2:808.03=20(045)

ВАЖНОСТЬ ПРАГМАТИКИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ЛИТЕРАТУРНЫХ
ТЕКСТОВ**Рахимова Гавхар Джамшид кызы**

Преподаватель кафедры «Филология и преподавание языков»

Каршинский международный университет

Эл. почта: raximovag037@gmail.com, тел.: +998914633010

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9198-9848>

Аннотация. Литературный перевод — это сложный процесс, который выходит за рамки простого переноса слов и грамматических структур с исходного языка (ИС) на целевой язык (ЦЯ). В данном исследовании рассматривается важная роль прагматики в переводе литературных текстов, с акцентом на то, как такие элементы, как речевые акты, имплицатуры, presupпозиции, дейктические выражения и стратегии вежливости, влияют на смысл, тон и восприятие читателя. Прагматические аспекты обеспечивают, что переводчик не только передает семантическое содержание, но и сохраняет коммуникативное намерение автора и культурные нюансы. На основе детального анализа различных английских литературных произведений и их русских переводов статья демонстрирует трудности, с которыми сталкиваются переводчики при сохранении прагматической эквивалентности, и стратегии, используемые для посредничества между культурным контекстом исходного и целевого языка. Результаты исследования подчеркивают необходимость прагматической осведомленности для создания переводов, которые сохраняют эстетические, эмоциональные и функциональные качества оригинального литературного произведения.

Ключевые слова: литературный перевод, прагматика, речевые акты, дейктические выражения, имплицатура, стратегии вежливости, прагматическая эквивалентность..

The fundamental role of literary translation is to facilitate deeper cultural and intercultural understanding. As emphasized by American scholar Rainer Schulte, the

translation of literary works functions as a medium that links the emotional and cultural subtleties of different societies. Through this process, the internal worldview of another culture becomes accessible, while the translator reshapes its aesthetic and intellectual qualities by utilizing the expressive, rhythmic, musical, and imagistic capacities of the target language. In this sense, literary translation serves not merely as linguistic transfer, but as a vehicle that reveals the cultural sensitivity and human experience of other nations.

The pragmatic dimension of a word constitutes a significant part of its meaning, as it shapes the kind of response it elicits from the receiver. Any act of verbal communication is directed toward a specific audience and is intended to generate a particular reaction. In this sense, as Riazi observes, all communication inherently operates within the realm of pragmatics.

Even when two messages are semantically equivalent, they may not convey identical meanings to speakers of the source and target languages. For this reason, the pragmatic layer of the original literary text often necessitates modifications in translation. A translator must determine whether an utterance functions as a factual statement, a request, a command, an appeal, or a humorous remark. Frequently, the communicator's intended meaning diverges from the literal sense of the utterance, making it essential for the translator to recognize and convey the speaker's underlying communicative purpose.

Even when the structural form of an utterance does not directly match its communicative purpose, the recipient is usually able to grasp what the speaker intends, largely because both parties share mutual knowledge and operate within the same socio-cultural framework. In translation, however, such shared background knowledge is typically absent: the author of the source text and the target-language reader do not have a common experiential or cultural base. Consequently, the translator assumes the crucial role of intermediary, conveying not only linguistic content but also communicative intent. From a pragmatic perspective, maintaining the author's original intention is considered an essential requirement of the translation process. Acceptability concerns the extent to which the translated text evokes a response in the target reader comparable to that produced in readers of the source text. When an individual engages with a literary work, they interpret its meaning through the lens of their own cultural and experiential background. The impression or response generated by this interaction is known as the effect. A successful translation strives to produce an equivalent effect in the target audience. Pragmatic difficulties emerge when the source and target languages operate according to divergent communicative norms. Behaviors regarded as polite, cooperative, or appropriate in one linguistic community may be perceived differently in another. Fawcett regards awareness of such pragmatic variability as an integral component of translational competence. The translator must, therefore, be capable of identifying potential areas of pragmatic interference and resolving them in a manner that ensures functional equivalence between the two texts. In the novel *Jane Eyre*, when Jane asks Mr. Rochester for clarification about a mysterious noise she heard, she says: "*Please, sir, could you tell me what that was?*"

This utterance functions as a request speech act. The modal verb *could* and the politeness marker *please* signal Jane's respectful intention. Pragmatically, this formulation is appropriate in English and can be translated into Uzbek as:

"Iltimos, janob, bu nima ekanligini ayta olasizmi?"

Analysis:

- The politeness strategy is preserved: *please* → *iltimos*, *could you* → *ayta olasizmi*.
- The speech act (request) remains intact; o'zbek o'quvchi ham nutqning muloyim niyatini tushunadi.

In this case, the linguapragmatic features—politeness, speech act, and deictic reference—are successfully transferred from English into Uzbek, preserving the communicative intent.

Pragmatic challenges frequently arise in translation when principles such as speech acts, presuppositions, implicatures, deictic expressions, and politeness conventions are considered. One primary difficulty is maintaining the force of speech acts, which often fails due to discrepancies between locutionary and illocutionary meanings across languages. Politeness, understood as a socio-cultural phenomenon, represents a fundamental aspect of human interaction. Its primary function is to reflect and regulate social or interpersonal relations, facilitating communication by reducing the potential for conflict or confrontation inherent in human exchanges. In the process of translating English texts into another language, preserving linguapragmatic features is of crucial importance. Implicatures, or meanings that are conveyed indirectly, often require inference beyond the literal words and present particular challenges for translators. For example, the title of Agatha Christie's *Crooked House* was rendered in Russian as *Кривой домиком*, where the emotive nuance of "crooked," implying wretchedness or negative connotation, was reflected through the diminutive-emotive suffix *-ушко*, a feature typical of Russian lexical morphology. This demonstrates how pragmatic meaning can be preserved through morphological and lexical adjustments in the target language.

Deictic expressions, on the other hand, require contextual information for accurate interpretation. Linguistically, deixis refers to words or phrases whose meaning depends on the situational context. English contains a wide array of deictic elements, including personal pronouns (*I, you*), spatial adverbs (*here, there*), temporal demonstratives (*now, then, today, ago, recently*), motion verbs (*come, go*), and tense markers such as the future auxiliary *will* and the past tense suffix *-ed*. Additionally, grammatical constructions such as imperatives and vocatives often function deictically. In Uzbek, personal pronouns and demonstratives (*Men, Sen, bu yer, u yer*) serve similar functions, while tense and aspect markers convey contextual and pragmatic meaning, allowing the reader to interpret the narrative perspective accurately.

Other lexical items may also acquire deictic meaning when combined with genuine deictic markers or referential tools. For instance, the noun *tree* can denote a specific object in a given context if paired with a demonstrative, as in *that tree*. Non-linguistic cues, such as gestures, gaze, or presentation of an object, can also establish a referential link between language and situational context. As Levinson notes, virtually any nominative expression can serve a deictic function if accompanied by communicative devices signaling a direct connection between language and context.

Moreover, pragmatic features such as speech acts and politeness strategies are preserved in translation. In English, the sentence “*Please, sir, could you tell me what that was?*” conveys politeness and respect through the use of *please* and the modal *could*. When translated into Uzbek as “*iltimos, janob, bu nima ekanligini ayta olasizmi?*”, the politeness strategy, the deictic reference (*this* → *bu*), and the speech act (request) are fully maintained. The reader of the target language interprets the utterance in the same pragmatic way as the source-language reader.

Therefore, when translating English texts into Uzbek, careful attention to deictic elements, implicatures, speech acts, and politeness strategies is essential. Such attention ensures that meanings are inferred appropriately from context, that the author’s communicative intent is preserved, and that the aesthetic, emotional, and functional qualities of the original literary work remain intact for the target-language reader.

This study has demonstrated that pragmatics plays a fundamental role in the translation of literary texts and that successful literary translation cannot be achieved through semantic or grammatical equivalence alone. Literary texts are deeply embedded in cultural, social, and situational contexts, and their meanings are often conveyed implicitly through pragmatic devices such as speech acts, implicatures, presuppositions, deictic expressions, and politeness strategies. Therefore, the translator’s task extends beyond the transfer of lexical meaning to the careful interpretation and recreation of the author’s communicative intent in the target language. The analysis has shown that pragmatic equivalence is essential for preserving the aesthetic, emotional, and functional qualities of the original literary work. Deictic expressions, for instance, require particular attention, as their interpretation depends on narrative perspective and contextual anchoring. When translated inadequately, deixis may lead to ambiguity or misinterpretation, disrupting the coherence of the narrative. Similarly, implicatures pose significant challenges, as they rely on shared background knowledge and cultural assumptions that may not be equally accessible to target language readers. In such cases, the translator must employ appropriate strategies to ensure that the implied meanings are inferable and pragmatically acceptable in the target culture.

Furthermore, the study has highlighted the importance of speech acts and politeness strategies in literary translation. Different languages and cultures adhere to distinct norms of politeness and communicative behavior, which may result in pragmatic mismatch if translated literally. The translator must therefore identify potential areas of pragmatic interference and adjust the target text accordingly to maintain the intended illocutionary force and interpersonal relationships portrayed in

the source text. This confirms that pragmatic competence is an integral part of a literary translator's overall competence.

By comparing English literary texts with their translations, the research underscores the mediator role of the translator between the source and target cultures. The translator not only transfers meaning but also bridges cultural gaps by adapting pragmatic norms to the expectations and interpretative frameworks of the target readership. Such mediation ensures that the target text produces an effect on the reader that is functionally equivalent to that of the original text. In conclusion, pragmatic awareness is indispensable in literary translation. A pragmatic approach enables translators to capture subtle meanings, preserve communicative intent, and convey cultural nuances more effectively. Consequently, incorporating pragmatic analysis into translation theory and practice contributes significantly to improving the quality of literary translations and enhances cross-cultural understanding through literature.

REFERENCES

1. Brontë, C. (1847). *Jane Eyre*. London: Smith, Elder & Co.
2. Christie, A. (1949). *Crooked House*. London: Collins Crime Club.
3. Devy, G. (2006). *Translations: An introduction*. New Delhi: Orient BlackSwan.
4. Edgar Allan Poe. (1843). *The Tell-Tale Heart*. In *The Pioneer*.
5. Hatim, B., & Mason, I. (1990). *Discourse and the translator*. London: Longman.
6. Joyce, J. (1914). *Dubliners*. London: Grant Richards Ltd.
7. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Maugham, W. S. (1919). *The Moon and Sixpence*. London: Heinemann.
9. Riazi, A. M. (2003). *Pragmatics in language teaching and translation*. Tehran: Rahnama Press.
10. Schulte, R., & Biguenet, J. (1992). *Theories of translation: An anthology of essays from Dryden to Derrida*. Chicago: University of Chicago Press.
11. Stoker, B. (1897). *Dracula*. London: Archibald Constable and Company.
12. Twain, M. (1876). *The Adventures of Tom Sawyer*. New York: American Publishing Company.

УДК 482-53(045)

ПОСЛЕДСТВИЯ ПАДЕНИЯ РЕДУЦИРОВАННЫХ ГЛАСНЫХ

Рахматова Дилафруз Пайзуллаевна

старший преподаватель
факультета Экономики и инженерии
Каршинского международного университета
rahmatovadilafruz8@gmail.com
ORCID: 0009-0007-6016-0902

Аннотация: Статья посвящена анализу падения редуцированных гласных (ъ, ь) в древнерусском языке и его последствиям для дальнейшего развития фонетической и морфологической систем. Рассматриваются основные последствия падения редуцированных

гласных в древнерусском языке, которые привели к перестройке слоговой структуры, изменению места ударения, перераспределению фонемных оппозиций и трансформации морфемных границ. Эти процессы стали важным этапом формирования фонетического и морфологического облика русского языка и оказали существенное влияние на его дальнейшее историческое развитие

Ключевые слова: редуцированные гласные, редукция, аллофон, фонетическая система, чередование гласных, ассимиляция, диссимиляция, языковая эволюция, процесс.

UO'K 482-53(045)

QISQARTIRILGAN UNLILAR TUSHIB QOLISHI OQIBATLARI**Raxmatova Dilafruz Payzullayevna**

Qarshi xalqaro universiteti
"Iqtisodiyot va muhandislik"
kafedrasida katta o'qituvchisi
rahmatovadilafruz8@gmail.com
ORCID: 0009-0007-6016-0902

Annotatsiya Maqola qadimgi rus tilida qisqartirilgan unlilarning (ъ, ъ) kamayishi va uning fonetik va morfologik tizimlarning keyingi rivojlanishi uchun oqibatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqolada qadimgi rus tilidagi qisqargan unlilarning pasayishining asosiy oqibatlari ko'rib chiqiladi, bu bo'g'in tuzilishining qayta tuzilishiga, urg'u joyining o'zgarishiga, fonemik qarama-qarshiliklarning qayta taqsimlanishiga va morfemik chegaralarning o'zgarishiga olib keldi. Bu jarayonlar rus tilining fonetik va morfologik qiyofasini shakllantirishda muhim bosqich bo'lib, uning keyingi tarixiy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: qisqartirilgan unlilar, reduksiya, allofon, fonetik tizim, unlilar almashinishi, assimilyatsiya, dissimilyatsiya, til evolyutsiyasi, jarayon.

UDC 482-53(045)

CONSEQUENCES OF THE FALL OF REDUCED VOWELS**Rakhmatova Dilafruz Payzullayevna**

Teacher, Department of Economics and Engineering
Karshi International University
rahmatovadilafruz8@gmail.com
ORCID: 0009-0007-6016-0902

Annotation: The article is devoted to the analysis of the decline of reduced vowels (ъ, ъ) in the Old Russian language and its consequences for the further development of phonetic and morphological systems. The article examines the main consequences of the decline of reduced vowels in the Old Russian language, which led to the restructuring of the syllabic structure, a change in the place of stress, a redistribution of phonemic oppositions and a transformation of morphemic boundaries. These processes became an important stage in the formation of the phonetic and morphological appearance of the Russian language and had a significant impact on its further historical development.

Keywords: reduced vowels, reduction, allophone, phonetic system, vowel alternation, assimilation, dissimilation, language evolution, process.

Примерно во второй половине XII в. в древнерусском языке произошел глобальный фонетический процесс, перестроивший всю языковую систему – **процесс падения редуцированных [ъ] и [ь]**. Суть этого процесса заключалась в

исчезновении [ъ] и [ь] в слабой позиции и переходе их в [о] и [э] полного образования в сильной позиции.

Термин «редуцированные гласные» (от нем. *reduzieren* – уменьшать, сокращать) используется для характеристики безударных гласных – таких аллофонов гласных фонем, которые характеризуются меньшей длительностью и напряженностью, чем ударные аллофоны соответствующих фонем. Редуцированные гласные являются менее напряженными, чем нередуцированные, и при их артикуляции речевой аппарат принимает положение ближе к нейтральному.

Термин «редуцированные гласные» обычно применяется к гласным с ярко выраженной качественной редукцией, например, в современном русском языке редуцированным гласным считается [ъ] (= [э]) — аллофон фонемы [а] во втором предударном или в заударном слоге:

ср. [gəɣlɔ́dɔ] 'города́', [pr'ígərət] 'при́ город'),

аллофон [а] в первом предударном слоге — [ʌ] — не считается редуцированным, поскольку его качественная редукция не столь ярко выражена, как во втором предударном или заударном слоге.

Но если мы обращаемся к позднему праславянскому периоду, к древнерусскому языку и его исходной фонетической системе, термин «редуцированные гласные» принимает совсем другое значение. Редуцированными гласными в древних славянских языках называют не аллофоны каких-либо гласных, а самостоятельные фонемы [ь] (ерь) и [ъ] (ер), унаследованные из праславянского языка и впоследствии утраченные в процессе так называемого падения редуцированных.

Утрата фонем [ь] (ерь) и [ъ] (ер), или падение редуцированных, — важнейшее звуковое изменение в древних славянских языках, произошло в результате комплекса причин, возникших в системе языка и в речевом потоке. Оно произошло во всех славянских языках и диалектах, хотя с разными результатами и в разное время. В древнерусском языке оно – при максимально широком подходе – заняло период с конца XI по XIV в. включительно, пройдя несколько этапов. Хронология падения редуцированных и его этапы установлены А.А.Шахматовым: в южных древнерусских говорах процесс завершается во II пол. XII в., в северных – I пол. XIII в. [1. с. 26]. Время процесса падения редуцированных можно проследить в «Остромирово Евангелие (1056 – 1057 гг.): *много, всь, книги*; Надпись на Тьмутараканском камне (1068г.): *князь*; «Грамота Мстислава Володимировича и его сына Всеволода (1130 г.): *князь, кто, Всеволоду*; Памятники 2-ой половины XII – начала XIII вв.: грамота Варлаама Хутынского (конец XII в.), Добрилово Евангелие (1164 г.), Смоленская грамота (1229 г.). Многие ученые считают, что это было последнее общеславянское фонологическое изменение, после которого началась самостоятельная жизнь отдельных славянских языков.

Падение редуцированных вызвало коренную перестройку всей фонетической системы древнерусского языка:

- потерял свою абсолютную значимость закон открытого слога, в русском языке появилось огромное количество закрытых слогов: *дом, кот, конь, муж, князь* – слова односложные, чего в предыдущие периоды не наблюдалось;

- в слове появилось «нулевое окончание»: *кот, князь* (ранее слова имели вполне материально выраженное окончание *кот-ь, князь-ь, мыш-ь*); в результате «нулевое окончание» стало явлением грамматическим, в том числе в словах, где этимологически не было окончаний –ь или –ь: *шофёр, вуаль*;

- появились аффиксы, состоящие из одного согласного звука: *пис-а-л, ход-и-л, чит-а-ть, кош-к-а, руч-к-а*. Также появились однозвучные слова – предлоги *с, в, к* (ранее – *съ, въ, къ*) и под.;

появился новый сложный вид позиционной мены – *беглость гласных* – чередование **О//∅** и **Е//∅** в разных формах одного слова или в родственных словах: *сон – сна, день – дня, мох – мшистый, месть – мстить*.

Изучая правило написания Е/И в суффиксах имен существительных (знаменитые *ключик, но замочек*), желательно упомянуть о том, что ∅ в суффиксах чередуется **только** с Е (или с О ударным) и **никогда** – с И. Действие этого закона оказалось настолько сильным, что «беглый О или Е» восстанавливается там, где его этимологически не было: *розетка – розеток, танец – танца* (эти слова появились в русском языке много позже после падения редуцированных). Таким образом, беглость гласных стала морфологическим средством образования некоторых форм.

В результате падения редуцированных в древнерусском языке появилось большое количество слов с неудобопроизносимыми сочетаниями согласных. Эти сочетания упрощались путем выпадения согласных или с помощью различных ассимилятивно-диссимилятивных процессов: **сдьдъсь – здесь; *объвлако – *обвлако – облако; мазъло – масло; ослъпа – оспа; дъщанъ (от дъска) – *дщан – *тчан – чан; горньчаръ (от гърньць «горшок»)- гончар* и под.;

- появился новый вид позиционной мены: оглушение звонких согласных в конце слова и в конце слога перед глухим и озвончение глухих перед звонким: *садъ [сат], лодъка [лотка], молотьба [маладьба], косьба [казьба]*.

А в результате оглушения [в] появился исконно русский звук [ф]: *рвъ – ров [роф], лавъка – лавка [лафка]*. До этого [ф] встречался только в заимствованных словах из греческого языка – *анафема, поръфира, просфора*, фарисей, *философъ, хронографъ, Феодоръ, Ферфан* (откуда в просторечии *фофан* – «простофиля»), *София* и пр.; из латинского – *факт, форма, фигура* и пр.; из немецкого – *офицер футляр, штраф* и пр.; из французского – *фасон, финансы, афиша* и пр.

Правда, в народной речи, в частности южнорусской, долгое время не могли привыкнуть к этому звуку, заменяли его другими акустически близкими согласными **п, х**, сочетанием **хв**. С одной стороны: *парус* (если оно из греческого *faros*), *пикус* (вместо литературного *фикус*, из латинского *figus*; ср. в повести И. А. Бунина „Деревня“: «*пикус сожрали, пикус сожрали*», т. е. *фикус*); в личных

именах: *Осин* (вместо *Иосиф*); ср. на Украине *Остан* (вместо *Евстафий*), *Пилип* (вместо *Филипп*) и т. д.; с другой: *грахвин, сарахван, хвуражка, хворменно* и пр.; или: *хонарь, хунт, хартук, шарх* и пр., иногда в одних и тех же словах: *хунт и хвунт*; в личных именах: *Хома* (Фома), *Хилип, Мархва* и т. п. В севернорусских (северновеликорусских) говорах (например, Восточной группы) сочетание **хв** по большей части употребляется в положении перед ударенным гласным. [2, с. 149-150]

Падение редуцированных гласных стало одним из ключевых факторов, определивших дальнейшее развитие фонетической и морфологической систем языка. Оно привело к перераспределению слоговой структуры, изменению качества ударения, а также к формированию новых фонетических корреляций. Совокупность этих процессов оказала долговременное влияние на письменность, орфографические нормы и морфологическую типологию. Проведённый анализ позволяет рассматривать падение редуцированных как системообразующее явление, задавшее направление эволюции языка на последующие периоды. Анализ данных изменений позволяет глубже понять механизмы языковой эволюции и уточнить хронологию историко-фонетических процессов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Киржаева В. П. Историческая грамматика русского языка: учебное пособие. – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2010. – 144 с.
2. Черных, П.Я. Историческая грамматика русского языка / П.Я. Черных. - М.: КД Либроком, 2011. - 378 с.
3. Сабитова, З.К. Историческая грамматика русского языка: Учебное пособие / З.К. Сабитова. - М.: Флинта, 2015. - 512 с.
4. Иванов В. В. Историческая грамматика русского языка. – М., 1990. – С. 184–228.
5. Горшкова К. В., Хабургаев Г. А. Историческая грамматика русского языка. – М., 1981.
6. Чапаева Л.Г. История русского языка: Учебное пособие с упражнениями, тестами и контрольными работами. 3-е изд., испр. и доп. М., РИЦ МГГУ им. М.А. Шолохова, 2014. 141 с.
7. Колесов, В. В. Историческая грамматика русского языка: учебник для высших учебных заведений Российской Федерации / В. В. Колесов / Учебно-методический комплекс по курсу «Историческая грамматика русского языка». СПб.: СПбГУ, 2010. — 512 с.
8. Алексеев, А.В. Историческая грамматика русского языка: Учебник и практикум для академического бакалавриата / А.В. Алексеев. - Люберцы: Юрайт, 2016. - 314 с.
9. Галинская, Е.А. Историческая грамматика русского языка: Фонетика. Морфология / Е.А. Галинская. - М.: Ленанд, 2016. - 416 с.
10. Захарова, Л.А. История русского языка: Историческая грамматика: Учебное пособие / Л.А. Захарова, Г.Н. Старикова. - М.: Флинта, 2012. - 224 с.

UDC 413.18(045)

**THE SEMANTIC FEATURES OF IDIOMS AND THEIR USE IN WORKS OF
ART****Jalilova Guzal Tulkinovna**

“A teacher at the Department of
Philology and Language Teaching”,
Karshi International University,
jalilova0802@gmail.com
ORCID 0009-0008-1127-7773

Abstract. *The article explores the semantic nature of idioms as stable lexical-semantic units and analyzes the mechanisms of their functioning within artistic discourse. Special attention is given to the multidimensional structure of idiomatic meaning, which integrates denotative, connotative, cultural, and pragmatic components. Using methods of semantic analysis, contextual interpretation, and cognitive-linguistic modeling, the study demonstrates how idioms undergo semantic transformation when incorporated into literary texts. The findings show that idioms in works of art often acquire additional associative layers, contribute to imagery creation, and serve as markers of character identity, narrative perspective, and stylistic expressiveness. The research also underscores the role of idioms in shaping intertextual connections and enhancing the aesthetic potential of the text through metaphorical reframing.*

Keywords: *idioms; idiomatic semantics; artistic discourse; semantic transformation; connotation; cultural components; cognitive-linguistic modeling; imagery; stylistic expressiveness; intertextuality; metaphorical reframing*

UO'K 413.18(045)

**IDIOMLARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI VA ULARNING BADIY
ASARLARDA QO'LLANILISHI****Jalilova Guzal Tulqinovna**

Filologiya va til o'qitish kafedrası o'qituvchisi
Qarshi Xalqaro Universiteti
jalilova0802@gmail.com
ORCID 0009-0008-1127-7773

Annotatsiya. *Maqola idiomlarni barqaror leksik-semantik birliklar sifatida ko'rib, ularning badiiy matnlardagi qanday ishlashini tahlil qiladi. Unda idioma ma'nosining ko'p qatlamli tuzilishi — denotativ, konnotativ, madaniy va pragmatik jihatlarning o'zaro uyg'unlashuvi — alohida e'tibor markazida bo'ladi. Shu bois, tadqiqotda semantik tahlil, kontekstual sharhlash va kognitiv-lingvistik modellashtirish kabi yondashuvlar qo'llanib, idiomlar adabiy kontekstga kirganda ma'nosida qanday o'zgarishlar yuz berishi ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, badiiy asarlarda idiomalar ko'pincha qo'shimcha assotsiativ tus oladi, obraz yaratishni boyitadi va personajlarning belgilanishi, hikoya nuqtai nazarida hamda uslubiy ekspressivlikni shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, maqolada idiomlarning intertekstual aloqalar hosil qilishdagi o'rni va metaforik qayta talqin orqali matnning estetik ta'sirchanligini oshirishdagi funksiyasi ham alohida ta'kidlanadi.*

Kalit so'zlar: *idiomlar; idiomatik semantika; badiiy diskurs; semantik transformatsiya; konnotatsiya; madaniy komponentlar; kognitiv-lingvistik modellashtirish; obrazlilik; uslubiy ifodalik; intertekstualik; metaforik qayta talqin*

УДК 413.18(045)

**СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИДИОМ И ИХ
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ****Джалилова Гузал Тулкиновна**

Преподаватель кафедры филологии и преподавания языков

Каршинский международный университет

jalilova0802@gmail.com

ORCID 0009-0008-1127-7773

***Аннотация.** Статья исследует семантическую природу идиом как устойчивых лексико-семантических единиц и анализирует механизмы их функционирования в художественном дискурсе. Особое внимание уделяется многомерной структуре идиоматического значения, включающей денотативные, коннотативные, культурные и прагматические компоненты. С опорой на методы семантического анализа, контекстуальной интерпретации и когнитивно-лингвистического моделирования исследование демонстрирует, как идиомы претерпевают семантическую трансформацию при включении в литературные тексты. Показано, что идиомы в произведениях искусства нередко приобретают дополнительные ассоциативные слои, способствуют созданию образности и выступают маркерами идентичности персонажей, повествовательной перспективы и стилистической выразительности. Отмечается также их роль в формировании интертекстуальных связей и усилении эстетического потенциала текста посредством метафорического переосмысления.*

***Ключевые слова:** идиомы; идиоматическая семантика; художественный дискурс; семантическая трансформация; коннотация; культурные компоненты; когнитивно-лингвистическое моделирование; образность; стилистическая выразительность; интертекстуальность; метафорическое переосмысление.*

Introduction

Idioms, as semantically indivisible and culturally encoded units, represent a fascinating area of study in modern phraseology and cognitive linguistics. Their meanings cannot be deduced simply from the literal interpretation of their words; instead, they reflect shared cultural experiences and reveal rich layers of figurative thought. In artistic discourse, idioms take on even greater significance, as literary contexts often bring out their metaphorical, expressive, and symbolic potential.

In works of art, idioms are frequently reinterpreted, adapted, or placed in new contexts, allowing writers to enhance imagery, shape character voices, and add depth to stylistic expression. These transformations show that, although idioms are fixed in form, they can exhibit remarkable semantic flexibility when used creatively. Yet, the precise ways in which idioms change meaning in literary texts remain underexplored. This article aims to investigate the semantic features of idioms and examine how their meanings develop and function within works of art, shedding light on their role in creating aesthetic, narrative, and communicative effects.

Methods

In this study, several scholarly approaches were integrated to explore the meanings of idioms and their use in works of art. The research was carried out through the following stages:

Corpus Analysis: First, a comprehensive collection of idioms was compiled from various artistic texts — ranging from classical and modern literature to drama and descriptions of visual art. In this process, the reliable corpus-building methods proposed by Biber et al. (1998) were followed.

Semantic Analysis: Qualitative and quantitative methods were employed to examine the structure of idioms, their figurative meanings, and their dependence on context. Drawing on the framework proposed by Fernando and Flavell (1981), the analysis considered the distinctions between literal and figurative meanings within cultural and historical backgrounds.

Contextual Analysis: Idioms were examined not only as isolated units but also in terms of their functions within texts, their role in shaping mood, and their aesthetic contribution to artistic works. This approach aligns with Sperber and Wilson's (1986) Relevance Theory.

Comparative Analysis: A comparative study was conducted to observe how idioms have changed across different art genres and historical periods. This part of the research is based on the typological methods outlined by Croft and Cruse (2004).

Theoretical Framework: The study is grounded in the achievements of modern linguistics — including semantics, pragmatics, and semiotics. Additionally, the cognitive linguistic perspectives of Lakoff and Johnson (1980) were applied to explain how idioms are understood and used within artistic discourse.

Overall, the integration of these methods made it possible to thoroughly examine idioms as complex semantic units and to more clearly reveal their functional and aesthetic significance in art.

Results

The analysis of idioms in literary texts revealed several significant semantic features and demonstrated that idioms play multifaceted roles in enriching the expressive power of artistic works.

1. Semantic Opacity and Figurative Meaning

One of the key findings of the study is that idioms exhibit a high degree of semantic opacity; that is, the literal meanings of the individual words do not predict the figurative meaning of the entire expression. For example, in Homer's *Iliad*, the phrase “*And many a brave soul did bite the dust...*” contains the idiom “*bite the dust*”, which does not mean “to bite dust” literally but rather signifies dying or suffering defeat.

This idiom functions as a metonymic metaphor, vividly representing the moment a fallen warrior meets the earth. It conveys meanings such as *death*, *destruction*, *defeat*, or *failure*. Its figurative meaning is so entrenched that the literal image is no longer activated—indicating high semantic opacity.

Semantic opacity means that the figurative meaning does not derive from the literal one. Thus, understanding such idioms requires cultural knowledge. The integrity of the figurative meaning also shows that idioms are stored as holistic units in the mental lexicon. Fernando and Flavell (1981) describe this phenomenon as idioms' indivisibility and semantic opacity (pp. 15–18).

2. Context-Dependent Interpretation

The study also showed that idiomatic meanings often shift depending on cultural and situational context. For example, Shakespeare's plays depict situations in which characters overcome initial social awkwardness or tension. The metaphorical meaning of "*break the ice*" can be traced back to this era and later became a fully established idiom.

In novels, it is commonly used to describe how characters initiate social interaction. A protagonist might crack a joke or make a comment to start a conversation. On stage, it is used to reduce tension or conflict in the opening scene and create a more comfortable atmosphere for the audience.

Additional examples include:

- "*Hit the nail on the head*" — In a narrative, it may indicate the precise identification of a problem; in dialogue, it highlights a character's accuracy or perceptiveness.
- "*Pulling strings*" — In a political drama, it may refer to hidden manipulation, whereas in visual art interpretation it may symbolize control or influence.

These examples align with Sperber and Wilson's (1986) Relevance Theory, which emphasizes the crucial role of pragmatic context in interpreting idioms within literary texts (pp. 48–50).

3. Enhancement of Aesthetic and Emotional Impact

Idioms enrich literary works by expressing complex ideas and emotions through concise, culturally resonant imagery, thereby increasing the aesthetic value of the text. For example, in James Hervey's *Reflections on a Flower-Garden* (1746), the line:

"What we often mistake for misfortunes are blessings in disguise."

contains the idiom "**blessings in disguise**", which reflects transformations such as despair → hope, loss → gain, weakness → strength. It conveys the theological and philosophical idea that hidden good may lie behind misfortune.

4. Cross-Genre and Historical Variation

In the first scene of Shakespeare's *Othello*, the lines:

*"But I will wear my heart upon my sleeve
For daws to peck at. I am not what I am."*

show Shakespeare's use of "*wearing one's heart on one's sleeve*" to express openness, emotional vulnerability, and the exposure of one's inner feelings.

Nineteenth-century novels continued this tradition, interpreting the idiom in romantic, sincere, and sometimes sentimental ways. This historically supports the claim that "*in nineteenth-century novels the idiom expresses honesty or vulnerability.*" The idiom originates from Shakespeare and later became widely used by 19th-century writers.

A genuine literary example of "*throwing in the towel*" appears in Jack London's *The Game*:

"If a fighter's strength is gone, his manager throws in the towel, and the bout is over."

Here, J.London uses the idiom in its literal boxing context. Later, in English literature, the expression developed a metaphorical meaning: *to surrender, to lose*

hope, or to be unable to continue fighting. In modern drama, it often reflects a character's internal collapse or psychological defeat.

Discussion

The present study highlights the intricate semantic features of idioms and their pivotal role in enhancing the expressive dimension of works of art. The findings confirm that idioms function as semantically opaque units whose figurative meanings are not directly derivable from their constituent words. This opacity necessitates a holistic cognitive processing mechanism, as suggested by Fernando and Flavell (1981), which aligns with contemporary views in cognitive linguistics on idiomatic comprehension. Furthermore, the context-dependent nature of idiom interpretation, supported by Sperber and Wilson's (1986) Relevance Theory, underscores the dynamic interaction between language, culture, and situation in shaping meaning within artistic discourse. This interaction enables idioms to adapt flexibly to different aesthetic purposes, ranging from clarifying complex ideas to evoking emotional resonance. The enhancement of aesthetic and emotional impact through idiomatic expressions points to their integral function in condensing multilayered meanings and culturally rich imagery. Such condensation allows artists and writers to communicate nuanced themes efficiently, facilitating richer reader or audience engagement. Moreover, the observed cross-genre and diachronic variations in idiomatic usage reflect the evolving nature of language within artistic traditions, illustrating how cultural shifts influence semantic change and stylistic innovation. Croft and Cruse's (2004) cognitive linguistic framework aptly explains how idioms serve as living linguistic signs, continuously reinterpreted and repurposed across different artistic contexts. Overall, the study contributes to a deeper understanding of idioms as complex semantic entities that operate beyond mere linguistic decoration; they are essential semiotic tools that shape and enrich artistic expression.

Conclusion

In conclusion, idioms represent a multifaceted linguistic phenomenon characterized by semantic opacity, context-dependence, and rich figurative meaning. Their use in works of art significantly enhances the expressive and interpretive potential of artistic texts by embedding culturally resonant imagery and facilitating emotional depth. This study's multidisciplinary approach, grounded in corpus analysis, semantic theory, and pragmatic frameworks, demonstrates that idioms are not static linguistic relics but dynamic, context-sensitive units that evolve with cultural and artistic shifts. By illuminating the semantic features and diverse artistic functions of idioms, the research underscores their indispensable role in the aesthetics and semiotics of artistic communication. Future studies might expand this inquiry by exploring idiomatic usage in emerging digital and multimedia art forms, further enriching our understanding of idioms in contemporary artistic practices.

References

1. **Ayto, J.** (2010). *Oxford dictionary of English idioms* (2nd ed.). Oxford University Press.

2. **Biber, D., Conrad, S., & Reppen, R.** (1998). *Corpus linguistics: Investigating language structure and use*. Cambridge University Press. (pp. 45–52)
3. **Cowie, A. P.** (1998). *Phraseology: Theory, analysis, and applications*. Oxford University Press.
4. **Croft, W., & Cruse, D. A.** (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge University Press. (pp. 78–85)
5. **Dobrovol'skij, D., & Piirainen, E.** (2005). *Figurative language: Cross-cultural and cross-linguistic perspectives*. Elsevier.
6. **Fernando, C., & Flavell, R.** (1981). *On idiom: Critical views and perspectives*. Oxford University Press. (pp. 12–30)
7. **Field, A.** (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (5th ed.). SAGE.
8. **Gibbs, R. W.** (1994). *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge University Press.
9. **James, G., Witten, D., Hastie, T., & Tibshirani, R.** (2021). *An introduction to statistical learning* (2nd ed.). Springer.
10. **Jolliffe, I. T., & Cadima, J.** (2016). Principal component analysis: A review and recent developments. *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, 374(2065), 20150202.
11. **Kristeva, J.** (1986). Word, dialogue, and novel. In T. Moi (Ed.), *The Kristeva reader* (pp. 34–61). Columbia University Press.
12. **Lakoff, G., & Johnson, M.** (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press. (pp. 3–20)
13. **McEnery, T., & Hardie, A.** (2012). *Corpus linguistics: Method, theory and practice*. Cambridge University Press.
14. **Nunberg, G., Sag, I. A., & Wasow, T.** (1994). Idioms. *Language*, 70(3), 491–538.
15. **Rayson, P.** (2015). *Computational tools for corpus linguistics*. Lancaster University Press.
16. **Sperber, D., & Wilson, D.** (1986). *Relevance: Communication and cognition*. Blackwell. (pp. 45–60)
17. **Steen, G., Dorst, A., Herrmann, B., Kaal, A., Krennmayr, T., & Pasma, T.** (2010). *A method for linguistic metaphor identification: From MIP to MIPVU*. John Benjamins.
18. **Toolan, M.** (2014). *Narrative: A critical linguistic introduction* (3rd ed.). Routledge.

UO'K: 821.512.133.09-31

**O'ZBEK BOLALAR ADABIYOTIDA MILLIY QADRIYATLARNING AKS
ETISHI**

Xolyorov Mirzabek Baxtiyor o'g'li

Qarshi xalqaro universiteti
“Filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek tili)”
kafedrasi o'qituvchisi,

e-pochta:mirzabekxolyorov85@gmail.com Tel:+998997416907
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7434-5502>

Annotatsiya: Maqolada globallashuv davrida yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash, ularning qalbiga Vatanga sadoqat, ona tiliga hurmat va qadriyatlarga sodiqlikni singdirishda o'zbek bolalar adabiyotining o'rni tahlil etiladi. Xalq ertaklari, bolalar nasriy asarlari, she'riyat va zamonaviy adabiyot namunalari milliy qadriyatlarning badiiy ifodasi ko'rsatib o'tilgan. Asosiy e'tibor halollik, mehnatsevarlik, ota-onaga hurmat, Vatanga muhabbat kabi insoniy fazilatlarini bolalar ongiga singdirish jarayoniga qaratilgan. Maqola xulosasida bolalar adabiyotida milliy ruhni saqlab qolish muhim vazifa ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Bolalar adabiyoti, Milliy qadriyatlar, badiiy vosita, Ertaklar, O'zbek xalq ertaklari, nasriy asarlar, bolalar tili, Doston, xalq.

УДК: 821.512.133.09-31

ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В УЗБЕКСКОЙ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Холёров Мирзабек Бахтиёрович

“Преподаватель кафедры
филологии и преподавания
языков (узбекский литературе)”

Каршинского государственного университета
электронная почта: mirzabekxolyorov85@gmail.com Тел.: +998997416907
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7434-5502>

Аннотация: В статье рассматривается важность воспитания подрастающего поколения в духе национальных ценностей в условиях глобализации, а также значительная роль детской литературы в этом процессе. Особое внимание уделено отображению таких понятий, как честность, трудолюбие, уважение к родителям, любовь к Родине в узбекских народных сказках, прозе и поэзии для детей. Отмечается, что современные писатели удачно сочетают традиционные ценности с актуальными темами. В заключение подчёркивается необходимость дальнейшего углублённого раскрытия национальных ценностей в детской литературе.

Ключевые слова: Детская литература, Национальные ценности, Художественное средство, Сказки, Узбекские народные сказки, Прозаические произведения, Детская речь, Эпос, Народ

UDC: 821.512.133.09-31

THE REFLECTION OF NATIONAL VALUES IN UZBEK CHILDREN'S LITERATURE

Kholyorov Mirzabek Bakhtiyorovich

“Department of Philology and Teaching Languages (Uzbek literature)”

Karshi International University.

email:mirzabekxolyorov85@gmail.com Tel:+998997416907

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7434-5502>

Annotation: The article highlights the critical role of Uzbek children's literature in fostering national identity, patriotism, and moral values among the younger generation in the era of globalization. It explores how traditional tales, prose, and poetry for children reflect values such as honesty, diligence, respect for parents, and love for the homeland. The works of both classic and contemporary authors are analyzed, showing how they effectively combine national traditions with

modern themes. The conclusion emphasizes the responsibility of writers and educators to ensure children's literature continues to preserve and promote national values.

Key words: *Children's literature, National values, Artistic device, Fairy tales, Uzbek folk tales, Prose works, Children's speech, Epic, People*

Kirish: Bugungi globallashuv davrida yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash, ularning qalbiga Vatanga muhabbat, ona tiliga hurmat, urf-odat va qadriyatlarga sadoqat tuyg'ularini singdirish dolzarb masalaga aylangan. Bu jarayonda bolalar adabiyotining o'zni beqiyosdir. Zero, bolalikda o'qilgan birgina ertak, she'r yoki hikoya bola ongida butun umrga tatigulik iz qoldiradi. Shu bois, O'zbek bolalar adabiyotida milliy qadriyatlar, urf-odat va an'analar har bir asarning asosiy mazmuniy qatlamlaridan birini tashkil etadi.

Biz o'tmishdagi ma'naviy merosimizni muhtasham bir dengiz deb tasavvur etadigan bo'lsak, bu boradagi hozirgi bilim va tasavvurlarimiz dengizdan tomchi xolos. Bugun mustaqillik tufayli erishgan eng katta yutuqlarimizdan biri bu buyuk ajdodlarimiz milliy-ma'naviy merosining qayta tiklanishidir. So'ngi yillar ichida o'tmish milliy-ma'naviy va madaniy merosini o'rganish, ularning xalqimiz ma'naviyatiga ta'sirini ko'plab soha vakillari tadqiq qilmoqdalar. Ajdodlarimizning ongi va qalbida milliy qadriyatlarimiz ming-ming yillar davomida o'zining eng oliy qadriyatlari sifatida shakllanib borgan desak, hech ham xato qilmaymiz. Bugungi kunda mamlakatimizda ijtimoiy-ma'naviy sohalaridagi islohotlardan ko'zlangan asosiy maqsad xalqimizning ma'naviy yuksalishiga zamin hozirlash, xususan jamiyatda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq insonparvar, vatanparvar, millatparvar, ajdodlarga munosib xalq bo'lishdan iboratdir. Bu haqda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev "Bizning qanday buyuk va shonli o'tmishimiz, qanday ulug' ajdodlarimiz borligini yaxshi bilamiz va bu bilan hamisha faxrlanamiz" – deb ta'kidlab o'tadilar. Milliy qadriyatlar deganda, avvalo xalqning asrlar davomida shakllangan urf-odatlar, axloqiy-me'yorlari, madaniyati, diniy tushunchalari, ona tiliga bo'lgan munosabati, oilaviy muomala, ota-onaga hurmat kabi insoniy fazilatlar nazarda tutiladi. Milliy qadriyatlar – bu xalqning ma'naviy poydevori bo'lib, unda urf-odatlar, axloqiy me'yorlar, hayot falsafasi mujassam. O'zbek xalq ertaklarida mehnatsevarlik, halollik, adolatparvarlik, sabr-toqat, oila muqaddasligi, kattalarga hurmat, kichiklarga mehr, vatanparvarlik kabi qadriyatlar jonli obrazlar va ramzlar orqali ifodalanadi. "Xalqimiz tabiatda yaralmishdan bunyodkorlik, yaratuvchilik, mehnatsevarlik, tadbirkorlik, tejamkorlik, tabiat mulkiga oqilona munosabat, insonparvarlik, tinchliksevarlik, boshqa xalqlar madaniyatiga hamda ajdodlar merosiga hurmat, totuvlik, bag'rikenglik, hamjihatlik, haqgo'ylik, adolatparvarlik, mardlik, tantilik, oliyjanoblik, poklik, halollik, himmat, sahovat, ezgu niyatlik, kechirimlilik, oilaparvarlik, bolajonlik, kelajakka ishonch, ilm sevarlik kabi insoniy fazilatlar qadr-u qaror topgani ham bor haqiqatdir" Bu tushunchalar bolalar adabiyotida turli badiiy vositalar orqali ifodalanadi.

1. Ertaklarda milliy qadriyatlar: Xalq ertaklari – bu o'tmishdan kelajak sari uzatilgan ruhiy ko'prikdir. Unda xalqning orzu-umidlari, yashash tarzi, axloqiy mezonlari va ma'naviy dunyosi aks etgan. O'zbek xalq ertaklari esa ana shu boy madaniyat va qadriyatlar xazinasi bo'lib, bugungi kunda ham o'z ahamiyatini

yo'qotmagan. Ertaklarda xalqimiz qadrlaydigan eng muhim xislatlar: halollik, mehnatsevarlik, sabr, oqibat, kattaga hurmat, kichikka izzat, adolatparvarlik singari tushunchalar asar mazmuni orqali o'z ifodasini topgan. O'zbek xalq ertaklari – milliy tafakkur va axloqiy qarashlarning eng qadimiy va boy manbalaridan biridir. “Zumrad va Qimmat”, “Boy ila kambag'al”, “Toshbaqa va tulki” kabi ertaklarda halollik, mehnatsevarlik, sabr-toqat, adolat, kattalarga hurmat kabi qadriyatlar yuksak darajada ifodalangan. Ayniqsa, ijobiy qahramonlarning muvaffaqiyatga erishuvi, yovuz kuchlarning jazolanishi milliy axloqiy me'yorlarni mustahkamlaydi.

2. Bolalar nasriy asarlarida qadriyatlar: Ijodkor yo'qki, bolaligida ertak tinglamagan bo'lsa, xayolotini charxlab olmagan bo'lsa, biron ixtirochi yo'qki, fantaziyasi bolaligidan boshlanmagan bo'lsa. Hazrat Navoiyning buyuk ijodidan tortib, Aytmatovning jahonshumul asarlarigacha hamma-hammasida u yoki bu ma'noda ertagu afsonalar ishtirok etganini bilamiz va shu ertakda xalqning dahosi jamlanganini ko'rib zavqlanamiz. Qaysi adibki, millat ruhiyatini o'zida yaxshi aks ettirgan ertak va afsonadan unumli foydalangan bo'lsa, muvaffaqiyati zo'r bo'lganini ko'rib quvonib ham turibmiz. Ana shunday ruh ostida maydonga kelgan “Sariq devni minib”da o'qish, ilm cho'qqilarini egallash uchun va insonning o'z orzusi, ezgu niyatiga erishish uchun barcha imkoniyatlarni yaratib bergan zamonamizda yashashga qaramay, dangasalik, yalqovlik qilgan, hayotda yengil-yelpi yashashga yo'l axtargan va adashgan bolalar-hoshimjonlar kulgi ostiga olinadi, Nosir Fozilovning “Saraton” kabi asarlarida o'zbek oilasining ichki tarbiyasi, ota-ona va bola munosabati, mahalliy muhit, el-yurtga hurmat, mehmondo'stlik kabi ko'plab qadriyatlar yorqin ifoda topgan. Yozuvchi bolalar tiliga mos, sodda, lekin chuqur ma'no anglatadigan uslub orqali milliy qadriyatlarni bolalar ongiga singdiradi.

3. She'riyatda milliy ruh: O'zbek bolalar she'riyatida ham milliy qadriyatlar yetakchi o'rinda turadi. Tursunboy Adashboyev, G'afur G'ulom, Dilshod Rajab, Anvar Obidjon kabi shoirlarning bolalarga bag'ishlangan she'rlarida ona tiliga mehr, Vatanga muhabbat, ezgulik, halollik va mehr-oqibat tuyg'ulari yetakchi g'oya sifatida ilgari suriladi. Bundan tashqari she'riy shaklda yozilgan ertak dostonlar orasida Hamid Olimjonning “Oygul bilan Baxtiyor” dostoni syujetiga xalqning o'z kuchi va kelajakdagi porloq hayotiga ishonchida namoyon bo'lgan yuksak ruh singib ketgan. Bundan tashqari vatanni sevish, zulmga qarshi g'azab-nafrat bilan kurashni targ'ib qiladi. Botirlik, maqsadga erishish yo'lida savodli bo'lishga yosh kitobxonni da'vat etadi. Maqsadni ifodalash uchun shoir dostonida yaxshilik bilan xudbinlikni qarama-qarshi qo'yadi. Asarda xalq kurashi va qo'zg'oloni Darxon bilan uning qizi Oygul boshchiligida namoyon bo'ladi. Oygul faqat go'zalligi bilangina emas, balki jasur, mehnatkash, irodali, aqlli, xalqparvar, tadbirli ayol timsoli sifatida ham chinakam xalq qahramoni darajasiga ko'tariladi va o'quvchida unga nisbatan chuqur muhabbat uyg'otadi. Shoir Oygulni o'z el-yurtini chin dildan sevgan, mamlakat obodonchiligi uchun tinmay kurashgan vatanparvar va xalqparvar ayol sifatida ulug'laydi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, O'zbek bolalar adabiyoti yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash, ularning ongida Vatanga muhabbat, xalq urf-odatlarini va qadriyatlarga sadoqat tuyg'ularini shakllantirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Ertaklar, nasriy asarlar va she'riyat orqali milliy axloqiy mezonlar, ezgulik va halollik, sabr-toqat va mehnatsevarlik, kattalarga hurmat va kichiklarga mehr singari qadriyatlar bolalar ongiga singdiriladi. Ayniqsa, o'zbek xalq ertaklarida xalqning asrlar davomida shakllangan ma'naviy boyligi va hayot falsafasi obrazli ifoda topgan. Nasriy asarlar esa oila tarbiyasi, ijtimoiy munosabatlar va milliy qadriyatlarni sodda, bolalar tiliga mos shaklda yetkazadi. She'riyatda esa Vatanga muhabbat, ona tiliga sadoqat, jasorat, xalqparvarlik kabi tuyg'ular yuksak badiiy vositalar bilan ifodalanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirzayev T. va boshq. O'zbek folklori. Darslik. - Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2020.
2. Madayev O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. - Toshkent: Mumtoz so'z, 2010.
3. Safarov O Jo'rayev M. Folklorshunoslik asoslari. - Toshkent: "Fan", 2009.
4. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. - T.: O'qituvchi 2011 - 260 b.
5. Safarov O., Barakayev R., Jamilova B. Bolalar adabiyoti. - Buxoro.: Durdona, 2019.- 420 b.
6. Jamilova B. O'zbek bolalar adabiyoti. O'quv qo'llanma. T.: 2020. - 197 b.
7. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. - T.: O'qituvchi. 1990
8. "Oyguil bilan Baxtiyor" ertak-dostonlar. Hamid Olimjon. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017
9. O'zbek xalq ertaklari / - T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2019
10. Sariq devni minib: to'plam / Xudoyberdi To'xtaboyev. - T.: «Yangi asr avlodi», 2013. - 540 b

UO'K: 420:943.75: 8.03(045)

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA "MUVAFFAQIYAT" NI IFODALOVCHI FRAZELOGIK BIRLIKLAR QIYOSIY TAHLILI VA ULARNI TARJIMA QILISH HAMDA O'QITISH MASALALARI

Xamrayeva Adolatxon

Qarshi Xalqaro Universiteti

"Filologiya va tillarni o'qitish" Kafedrasida o'qituvchisi,

adolatkhamrayeva@gmail.com

ORCID: 0009-0002-6968-5039

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz va uzbek tillarida uchraydigan "muvaqqiyat" tushunchasini ifodalovchi frazeologik birliklarni madaniy, lingvistik va pedagogik nuqtayi nazaridan qiyoslab tahlil qiladi. Ushbu taqqidiot materiallari va idioma lug'atlari asosida tillardagi muvaqqiyatni ifodalashga ta'sir qiluvchi metaforalarni ahamiyatini yoritadi. Ingliz tilida ushbu birliklar inson rivojlanishiga o'z hissasini qo'shsa, o'zbek tilida esa omad, qadr-qimmat va ijtimoiy hurmat tushunchalariga urg'u beradi. Ilmiy maqola madaniy tafovutlar sababli yuzaga keladigan tarjima muammolari ko'rib chiqib, madaniy va funksiyaviy moslashtirish, parafaza kabi strategiyalarni tavsiya etadi. Bundan tashqari, o'quvchilarga xorijiy tillarni samarali va mazmunli o'zlashtirishiga va ushbu tilda ravon so'zlashishga yordam beradi. Taqqidiot xulosasiga ko'ra, muvaqqiyotni ifodalovchi frazeologik birliklar o'quvchilarning millatlararo kompetensiyasi va tarjimaning aniqligini oshirishga yordam beradi.

Kalit soʻzlar: frazeologik birliklar, muvaffaqiyat, frazeologiya, Ingliz va Uzbek tillari, madaniyat, pedagogika.

УДК: 420:943.75: 8.03(045)

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ,
ВЫРАЖАЮЩИХ «УСПЕХ» В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ
ЯЗЫКАХ, А ТАКЖЕ ВОПРОСЫ ИХ ПЕРЕВОДА И ПРЕПОДАВАНИЯ**

Хамраева Адолатхон

Международный университет Карши
Преподаватель кафедры «Филология и языковое обучение»,
adolatkhamrayeva@gmail.com
ORCID: 0009-0002-6968-5039

Аннотация: В данной статье рассматриваются фразеологизмы, связанные с понятием успеха, в английском и узбекском языках с культурной, лингвистической и педагогической точек зрения. На основе материалов словарей идиом и языковых корпусов выявляется роль метафор, определяющих способы выражения успеха в каждом языке. Английские идиомы в основном подчеркивают человеческие усилия и прогресс, тогда как узбекские фразеологические единицы акцентируют достоинство, удачу и социальное признание. В статье также поднимаются проблемы перевода, обусловленные культурными различиями, и предлагаются такие стратегии, как культурная замена, функциональная эквивалентность и парафраз. Кроме того, утверждается, что обучение идиомам в межкультурном контексте помогает учащимся более эффективно и осмысленно овладеть языком. В заключение подчеркивается, что знание и использование идиом, связанных с успехом, способствует повышению межкультурной компетентности и точности перевода.

Ключевые слова: идиомы, успех, фразеология, перевод, английский язык, узбекский язык, культура, педагогика.

UDC: 420:943.75: 8.03(045)

**COMPARATIVE ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS EXPRESSING
“SUCCESS” IN ENGLISH AND UZBEKISTAN AND ISSUES OF THEIR
TRANSLATION AND TEACHING**

Khamrayeva Adolatkhon

Karshi International University
Teacher, Department of “Philology and Language Teaching”,
adolatkhamrayeva@gmail.com
ORCID: 0009-0002-6968-5039

Annotation: This article examines success-related idioms in English and Uzbek from cultural, linguistic, and teaching perspectives. The study highlights the importance of metaphors that influence how success is perceived in each language by using idiom dictionaries and corpora. English idioms primarily focus on human effort and progress, meanwhile idioms in Uzbek mainly emphasize dignity, luck, and social respect. The article focuses on translation issues by cultural differences and offers strategies such as cultural alternatives, functional similarities, and paraphrasing. Furthermore, it maintains that teaching expressions in a cross-cultural context assists learners to acquire language in a more effective and in a meaningful context. The article concludes that knowing and utilizing success-related idioms help language learners improve intercultural competence and translation accuracy.

Key words: idioms, success, phraseology, translation, English, Uzbek, culture, pedagogy.

Kirish

Frazeologik birliklar tilning eng murakkab qismi bo'lishiga qaramasdan eng mazmunli qatlamlaridan biri hisoblanadi. Ular xalqning dunyoqarashi, qadryatlari va tarixiy tajribasini o'zida aks etgan. Fernando (1996), Fraser (1970) ta'kidlaganidek, muvaffaqiyatni ifodalovchi idiomalar jamiyatning yutug'lari va orzulari haqidagi qarashlarini ifoda etgani sababli alohida qiymatga egadir. O'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarni qiyosiy tahlil qilish ularning semantik tuzilishi, madaniy asoslari va tarjima strategiyalarini aniqlash uchun imkon beradi. Ingliz tilida "climb the ladder", "break new ground", "make the cut", "level up" kabi muvaffaqiyatni ifodalovchi faol harakat, raqobat va shaxsiy mehnat orqali qo'lga kiritish mumkinligini ifodalaydi. O'zbek tilida esa "omadi kulib boqdi", "yulduzi porladi", "keng yo'l ochildi" kabi iboralar jamiyatning e'tibori, omad va axloqiy yuksakligiga urg'u beradi. Tadqiqot ushbu ikki tillardagi muvaffaqiyat idiomalarining semantik, metaforik va madaniy jihatlarini qiyoslab, ularni tarjima qilish va o'qitishdagi asosiy tamoyillarini aniqlashni maqsad qiladi.

Metodlar

Ingliz tilida qo'llaniladigan frazeologik birliklar, idiomalar to'g'ridan- to'g'ri o'zbek tiliga tarjima qilib bo'lmaydi, ularning ma'nosini chuqur tushunish va anglash uchun ular semantik, metaforik va madaniy jihatlarini qiyoslanib, o'zbek tilidagi ekvivalentlari keltiriladi.

Ushbu maqola ikki asosiy yondashuv asosida yoritiladi.

Kövecses (2010), Lakoff va Johnson (2003) kognitiv metafora nazariyasiga ko'ra ingliz va o'zbek tillarida muvaffaqiyatni ifodalovchi birikmalar tahlil qilinadi. Ushbu bosqichda idiomalarning, sayohat, yorug'lik, izzat hamda omad kabi asosiy metaforalar aniqlab chiqildi.

Keyingi bosqichda esa Fernando (1996) ning idiomalar tasnifi ya'ni sof, yarim, literal frazalar qo'llab ingliz va o'zbek idiomalari semantik va tuzilish jihatdan solishtirilgan. Bu jarayonda idiomalar qanday tuzilganligi, ularning ma'nosi qanday farqlanishi va qaysi turga kirishi aniqlab borilgan.

Ushbu maqola esa o'zbek va ingliz tilidagi "muvaffaqiyat" ni ifodalovchi idiomalarning semantik, metaforik va madaniy jihatlarini qiyosiy tahlil qilib, ularni tarjima qilish va o'qitishdagi asosiy tamoyillarni aniqlashni maqsad qiladi.

Ingliz tili jamiyatida "muvaffaqiyat" ya'ni "shaxsiy mehnat, raqobat, o'z ustida" ishlash bilan bog'liqligini ko'rsatadi. "Break new ground"- yangi bosqichdan boshlamoq, "make the cut" - talab darajasiga yetmoq, kabi frazeologik birliklar misol bo'ladi.

The company's new phone discovery could break new ground with its invisible camera.

"Kompaniyaning so'nggi telefon ixtirosi ko'rinmas kamerasi bilan yangi bosqichni boshladi".

Ushbu gapda "break new ground"- "yangi bosqichni boshlagan" degan ma'noda qo'llanilyapti.

O'zbek tilida esa "muvaffaqiyat" ko'pincha "omad, yorug'lik, hurmat" va izzat hamda "yo'l ochilishi" kabi metaforalar bilan ifodalab ko'rsatiladi.

Jumladan, yulduzi porladi- omadi yurishdi, boshi baland bo'ldi- hurmat topdi, keng yo'l ochildi- imkoniyat yaratildi kabi iboralar yorqin misol bo'la oladi.

Bu idiomalar o'zbek madaniyatida "muvaffaqiyat"ning ko'proq ijtimoiy e'tibori, jamiyat roziligi, omad va faxrlanish bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Tarjima muammolari va yechimlar

Idiomalarning tarjimasi ko'pincha madaniy nomuvfiqlik, metaforaning mos kelmasligi yoki koonntativ farqlar tufayli qiyinlashadi. Bir nechta asosiy muammolar ko'rib chiqiladi:

1. Madaniy ekvivalent yo'qligi- "yulduzi porladi" ning ingliz tilida to'g'ri ekvivalenti yo'q. Bunday vaziyatlarda:

a) ma'no ta'sirini saqlab tarjima qilish kerak. Masalan, "he rose to fame".

b) madaniy moslashtirish (adaptation) ma'nosi o'xshash ingliz madaniyatidagi variantni tanlash, masalan, "he got his moment to shine";

c) parafraza – idiomaning umumiy ma'nosini oddiyroq so'zlar bilan berish "he achieved great success".

2. Metafora mos kelmasligi- "climb the ladder" o'zbekchada metafora ko'p qo'llanilmaydi.

a) Metaforani oddiy ma'no bilan berish (demetaphorization).

"Climb the ladder-martabada ko'tarilmoq".

b) O'zbek tiliga mos metafora bilan almashtirish agarda mos keladigan obraz bo'lsa - "bosqichma- bosqich yuqoriga ko'tarilish"

c) neytrallashtirish orqali (metaforasiz tarjima) - "he got promoted".

3. Semantik noaniqlik- idioma ma'noda emas obrazda bo'ladi.

a) kontekstual parafraza ya'ni idiomaning ma'nosini konteksga qarab aniqlash, masalan, "break new ground- yangilik yaratmoq".

b) konnatatsiyani saqlash orqali tarjima qilish, ya'ni idiomning hi-tuyg'usini yo'qotib qo'ymaslik - "he finally made the cut"- u nihoyat tanlovdan muvaffaqiyatli o'tdi".

Pedagogik ahamiyati

Idiomalarning samarali o'qitilishi o'quvchilarga tilning madaniy qatlamini anglashga yordam beradi. Ya'ni ular konteks ichida qiyoslash va visual metaforalar yordamida tilni mukammal o'rganishlari mumkin.

Quyida o'qitish uchun bir nechta samarali tavsiyalar berilgan:

1. Idiomalarni rasmlar, vaziyat yoki hikoya bilan tushuntirish

2. Ingliz va o'zbek tillaridagi idiomalarni o'xshash va farqli tomonlarini solishtirish;

3. Real hayotdan misollar keltirish orqali;

4. Talabalarni o'z madaniyatigi "muvaffaqiyat"ni ifodalovchi iboralarni ta'riflashni s o'rash.

Xulosa

“Muvaffaqiyat”ni ifodalovchi frazeologik birliklar har ikki tilda gaplashuvchilarning dunyoqarashi, qadryatlari va ijtimoiy yondashuvini kasb etadi. Ingliz tilida “muvaffaqiyat” asosan “harakat”, “o‘z ustida ishlash” va “raqobat” orqali ifodalansa, o‘zbek tilida esa “omad”, “e’tibor” va “faxrlanish” bilan aks etadi. Tarjima jarayonida madaniy nomuvofiqlik muhim omil bo‘lib, ekvivalent, funksional moslik va parafraza moslik va parafraza kabi strategiyalar samarali hisoblanadi. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarga idiomalarni kontekst va qiyosiy tahlil orqali o‘qitish, til o‘rganuvchilarning madaniyatlararo kompetensiyasi va til ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fernando, C. (1996). *Idioms and Idiomaticity*. Oxford University Press.
2. Fraser, B. (1970). Idioms within a transformational grammar.
3. *Foundation of Language*, 6(1), pp.22-42
4. Kövecses, Z. (2010) *Metaphor: A practical introduction* (2nd ed.). Oxford University Press.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.

UDC: 811.111**ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS IN ENGLISH LANGUAGE
LEARNING****Musinova Farangiz**

Teacher at the Department of “Philology and Language Teaching”
Karshi International University, fmusinova6@gmail.com
ORCID: 0009-0004-3829-7986

Annotation: This article explores the effectiveness of artificial intelligence (AI) tools in English language learning. The study examines AI-based tools such as chatbots, automated writing evaluation systems, speech recognition technologies, and adaptive learning platforms, focusing on their role in developing language skills. Additionally, the advantages and limitations of integrating AI tools into English as a Foreign Language (EFL) instruction are analyzed based on recent academic literature.

Key words: artificial intelligence, English language learning, EFL, digital education, language technologies

UO‘K: UO‘K 811.111**INGLIZ TILINI O‘RGANISHDA SUN‘IY INTELLEKT VOSITALARIDAN
FOYDALANISH****Musinova Farangiz**

Qarshi xalqaro universiteti
“Filologiya va tillarni o‘qitish”
kafedrasi o‘qituvchisi, fmusinova6@gmail.com
ORCID: 0009-0004-3829-7986

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tilini o‘rganish jarayonida sun‘iy intellekt (AI) vositalaridan foydalanishning samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqotda sun‘iy intellekt asosida ishlovchi chat-botlar, avtomatik yozma baholash tizimlari, nutqni tanish texnologiyalari va adaptiv

o'quv platformalarining til ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni ko'rib chiqiladi. Shuningdek, AI vositalarining afzalliklari va cheklovlari zamonaviy ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ingliz tilini o'rganish, EFL, raqamli ta'lim, til texnologiyalari

УДК: 811.111

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНСТРУМЕНТОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Мусинова Фарангиз

Преподаватель кафедры “Филология и преподавание языков”

Каршинского международного университета,

fmusinoва6@gmail.com

ORCID: 0009-0004-3829-7986

Аннотация: В статье рассматривается эффективность использования инструментов искусственного интеллекта в обучении английскому языку. Анализируются AI-инструменты, такие как чат-боты, автоматизированные системы оценки письменной речи, технологии распознавания речи и адаптивные обучающие платформы. Также обсуждаются преимущества и ограничения применения искусственного интеллекта в процессе обучения иностранным языкам на основе современных научных исследований.

Ключевые слова: искусственный интеллект, обучение английскому языку, EFL, цифровое образование, языковые технологии

Introduction

The integration of artificial intelligence (AI) into education has become a significant trend in the twenty-first century, reshaping traditional teaching and learning practices. Artificial intelligence refers to computer-based systems capable of performing tasks that normally require human intelligence, such as language processing, decision-making, and problem-solving. In recent years, AI has gained particular importance in the field of English language learning due to its ability to support personalized and adaptive learning environments (Holmes et al., 2019).

In English as a Foreign Language (EFL) context, learners often face challenges including limited exposure to authentic language input, insufficient opportunities for interaction, and delayed feedback from instructors. These challenges may negatively affect learners' motivation and language development. Researchers argue that AI-based tools can address such limitations by providing continuous practice, instant feedback, and individualized learning pathways (Zawacki-Richter et al., 2019).

Therefore, the purpose of this article is to examine the role of artificial intelligence tools in English language learning, analyze their pedagogical potential, and discuss their advantages and limitations in EFL instruction.

2. Theoretical Background of Artificial Intelligence in Education

The use of artificial intelligence in education is closely related to contemporary learning theories, particularly constructivism and connectivism. Constructivist theory emphasizes that learners actively construct knowledge through interaction and meaningful engagement. AI tools support this approach by enabling learners to interact with language content independently and receive immediate feedback (Luckin et al., 2019).

Connectivism highlights the role of digital networks and technological tools in modern learning environments. According to Ouyang and Jiao (2021), AI systems function as intelligent learning agents that connect learners with digital resources and adapt learning materials based on performance data. Through learning analytics, AI-driven platforms analyze learners' progress and adjust instruction accordingly, promoting learner autonomy and self-regulated learning.

As a result, AI technologies align with learner-centered educational models that emphasize personalization, flexibility, and continuous assessment.

3. Literature Review

A growing body of research has explored the application of artificial intelligence in language education. Holmes et al. (2019) argue that AI technologies enhance instructional effectiveness by supporting adaptive learning pathways and personalized feedback. In EFL settings, these features are particularly valuable due to diverse learner needs and proficiency levels.

Studies focusing on AI-powered chatbots indicate that they provide learners with opportunities for authentic interaction in low-anxiety environments. Huang et al. (2020) found that learners who interacted with chatbots demonstrated increased participation and reduced speaking anxiety. Such tools allow learners to practice language skills without fear of negative evaluation.

Automated writing evaluation (AWE) tools have also been widely investigated. Research suggests that AWE systems improve grammatical accuracy and writing fluency by offering immediate and detailed feedback (Ranalli et al., 2022). However, some scholars caution that these tools may prioritize form-focused feedback over content development.

Furthermore, adaptive learning platforms powered by AI have been shown to enhance learner motivation and autonomy. Zawacki-Richter et al. (2019) emphasize that adaptive systems allow learners to progress at their own pace, leading to more effective learning outcomes. Despite these advantages, researchers highlight ethical concerns such as data privacy and the risk of over-reliance on technology (Kohnke et al., 2023).

4. Types of Artificial Intelligence Tools Used in English Language Learning

• 4.1 AI-Powered Chatbots

• AI-powered chatbots simulate human conversation and enable learners to practice speaking and writing skills. These tools provide real-time interaction and personalized responses, which support communicative language learning. According to Godwin-Jones (2020), chatbots offer meaningful opportunities for language practice and exposure to authentic language use.

• 4.2 Automated Writing Evaluation Tools

• Automated writing evaluation tools analyze learners' written texts and provide feedback on grammar, vocabulary, and style. Applications such as Grammarly assist learners in revising their texts independently. Ranalli et al. (2022) note that AWE tools are particularly effective for formative assessment and continuous writing improvement.

• 4.3 Speech Recognition and Pronunciation Tools

- Speech recognition tools use AI algorithms to analyze learners' spoken language and provide feedback on pronunciation and fluency. These tools are beneficial for learners who have limited access to native speakers. Li and Lan (2021) emphasize that AI-based pronunciation tools support oral accuracy and learner confidence.

- 4.4 Adaptive Learning Platforms

- Adaptive learning platforms personalize instructional content based on learners' performance data. These platforms continuously assess learner progress and adjust learning materials accordingly. Such systems promote efficient learning by focusing on individual weaknesses and strengths (Ouyang & Jiao, 2021).

5. Advantages of Using AI Tools in EFL Classrooms

One of the primary advantages of AI tools is personalized instruction. AI systems adapt learning content to individual learner needs, which enhances learning effectiveness and reduces cognitive overload (Holmes et al., 2019). Immediate feedback is another significant benefit, allowing learners to correct errors and improve performance in real time.

AI tools also promote learner autonomy by encouraging independent learning outside the classroom. According to Ouyang and Jiao (2021), AI-supported environments foster self-regulated learning and increase learner motivation. In addition, AI tools support teachers by reducing workload related to assessment and feedback, enabling them to focus on instructional design and learner support (Kessler, 2021).

6. Challenges and Limitations of AI in English Language Learning

Despite their benefits, AI tools present several challenges. Over-reliance on automated systems may limit learners' critical thinking and creativity, as learners may depend excessively on AI-generated suggestions (Kohnke et al., 2023). Ethical issues such as data privacy, security, and academic integrity also remain significant concerns in AI-supported learning environments (Zawacki-Richter et al., 2019).

Moreover, AI tools cannot fully replace human interaction, which plays a crucial role in language learning. Social, cultural, and emotional aspects of communication require human guidance and meaningful interaction (Kessler, 2021). Therefore, AI should be used as a complementary tool rather than a substitute for teachers.

7. Implications for Teachers, Learners, and Institutions

The increasing integration of artificial intelligence tools into English language learning has important pedagogical implications for teachers, learners, and educational institutions. While AI technologies offer innovative opportunities for enhancing language instruction, their effective use requires informed decision-making and professional readiness.

For teachers, AI tools should be viewed as supportive instructional resources rather than replacements for human expertise. Research suggests that AI-assisted technologies can reduce teachers' workload by automating routine tasks such as assessment and error correction, allowing educators to focus more on instructional design, learner interaction, and critical thinking development (Kessler, 2021; Holmes et al., 2019). However, teachers need adequate training to understand the pedagogical

affordances and limitations of AI-based tools. Without proper guidance, the use of AI may lead to superficial learning or overdependence on automated feedback (Kohnke et al., 2023).

From the learners' perspective, AI tools promote learner autonomy and self-regulated learning by providing personalized learning pathways and immediate feedback (Ouyang & Jiao, 2021). Adaptive learning systems enable learners to progress at their own pace and focus on individual weaknesses, which is particularly beneficial in diverse EFL classrooms (Zawacki-Richter et al., 2019). At the same time, learners must be guided to critically evaluate AI-generated feedback and use it as a learning aid rather than a shortcut to completing tasks (Ranalli et al., 2022). Developing digital literacy and ethical awareness is therefore essential for responsible AI use.

At the institutional level, educational organizations should establish clear policies regarding the integration of artificial intelligence in language education. These policies should address ethical concerns such as data privacy, academic integrity, and responsible use of AI-generated content (Zawacki-Richter et al., 2019). Institutions should also invest in professional development programs that equip teachers with the necessary skills to integrate AI tools meaningfully into their instructional practices. When combined with sound pedagogy, AI technologies can contribute to more inclusive, flexible, and effective English language learning environments (Luckin et al., 2019).

8. Conclusion

Artificial intelligence has emerged as a powerful force in transforming English language learning by offering innovative tools that support personalized instruction, immediate feedback, and learner engagement. This article has examined various AI-based tools, including chatbots, automated writing evaluation systems, speech recognition technologies, and adaptive learning platforms, highlighting their contributions to the development of language skills in EFL contexts.

The findings from existing research suggest that AI tools can enhance learners' motivation, autonomy, and language proficiency when integrated thoughtfully into teaching practices (Holmes et al., 2019; Huang et al., 2020). AI-powered chatbots provide opportunities for authentic interaction, while automated writing evaluation tools support continuous improvement in writing accuracy and fluency (Ranalli et al., 2022). Similarly, adaptive learning systems allow learners to follow individualized learning paths, making language learning more efficient and learner-centered (Ouyang & Jiao, 2021).

Despite these advantages, the use of artificial intelligence in English language education also presents notable challenges. Issues such as over-reliance on technology, ethical concerns, and the potential reduction of critical thinking skills must be carefully addressed (Kohnke et al., 2023). Moreover, AI technologies cannot fully replicate the social, cultural, and emotional dimensions of language learning, which remain central to effective communication and human interaction (Kessler, 2021).

In conclusion, artificial intelligence should be regarded as a complementary tool that enhances, rather than replaces, human-centered teaching. A balanced approach that combines traditional pedagogical methods with AI-supported learning can maximize

educational benefits while minimizing potential risks. Future research should focus on long-term empirical studies examining the impact of AI tools on language development, learner autonomy, and ethical practices in English language education (Godwin-Jones, 2020; Li & Lan, 2021).

REFERENCES

1. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning*. Center for Curriculum Redesign.
2. Huang, W., Hew, K. F., & Fryer, L. K. (2020). Chatbots for language learning: Are they useful? *Educational Technology & Society*, 23(4), 1–14.
3. Kessler, G. (2021). Technology and the future of language teaching. *Foreign Language Annals*, 54(2), 345–367.
4. Kohnke, L., Zou, D., & Zhang, R. (2023). Exploring artificial intelligence in English language teaching: Opportunities and challenges. *Computer Assisted Language Learning*, 36(3), 1–24.
5. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2019). *Intelligence unleashed: An argument for AI in education*. Pearson.
6. Ouyang, F., & Jiao, P. (2021). Artificial intelligence in education: The three paradigms. *Educational Technology Research and Development*, 69(5), 1–23.
7. Ranalli, J., Link, S., & Chukharev-Hudilainen, E. (2022). Automated writing evaluation for formative assessment of second language writing. *Journal of Second Language Writing*, 56, 100889.
8. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(39).
9. Godwin-Jones, R. (2020). Emerging technologies: Artificial intelligence and language learning. *Language Learning & Technology*, 24(3), 1–11.
10. Li, J., & Lan, Y. (2021). Digital learning and artificial intelligence in second language education. *Language Learning & Technology*, 25(3), 1–15.

ВАЖНАЯ РОЛЬ ДОМАШНЕГО ХОЗЯЙСТВА В РАЗВИТИИ ЖЕНСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Ф.Б.Каноатова

Доцент Шахрисабского ГПИ

***Аннотация.** В статье рассматриваются вопросы повышения экономической активности женщин в Республике Узбекистан, а также государственная политика и практические меры, направленные на развитие малого бизнеса, предпринимательства, ремесленничества и домашнего труда среди женщин. Анализируются отраслевые и региональные особенности женского предпринимательства, социально-экономическая значимость семейного и домашнего труда, основанного на традиционных ремёслах. Особое внимание уделено нормативно-правовой базе, механизмам финансовой поддержки и их роли в обеспечении занятости женщин. В статье обоснована значимость расширения экономических возможностей женщин для повышения уровня их доходов и конкурентоспособности на рынке труда*

***Ключевые слова.** занятость женщин, женское предпринимательство, ремесленничество, домашний труд, семейное предпринимательство, малый бизнес, социально-экономическое развитие.*

XOTIN-QIZLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHDA UY XO'JALIGINING MUHIM ROLI

F.B. Qanoatova

Shahrisabz davlat pedagogika instituti dotsenti

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini oshirish, ayniqsa kichik biznes, tadbirkorlik, hunarmandchilik va kasanachilikni rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati va amaliy chora-tadbirlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda ayollar tadbirkorligining hududiy va tarmoq xususiyatlari, hunarmandchilik asosida tashkil etilgan oilaviy va kasanachilik faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, xotin-qizlar bandligini ta'minlashga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar, moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari hamda ularning amaliy samaradorligi ilmiy tahlil etilgan. Maqolada ayollar bandligini oshirish orqali daromadlar barqarorligini ta'minlash va ularning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini kuchaytirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.*

***Kalit so'zlar:** xotin-qizlar bandligi, ayollar tadbirkorligi, hunarmandchilik, kasanachilik, oilaviy tadbirkorlik, kichik biznes, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish.*

The Important Role of Housekeeping in the Development of Women's Entrepreneurship

F.B. Kanoatova

Associate Professor, Shakhrisabz State Pedagogical Institute

***Annotation.** This article analyzes the issues of increasing women's economic activity in the Republic of Uzbekistan, with a particular focus on state policies and practical measures aimed at developing small business, entrepreneurship, handicrafts, and home-based work among women. The study examines the sectoral and regional characteristics of women's entrepreneurship and highlights the socio-economic significance of family-based and home-based labor rooted in traditional crafts. Special attention is given to the regulatory framework and financial support mechanisms that promote women's employment. The article emphasizes the importance of expanding women's economic opportunities to ensure income stability and enhance their competitiveness in the labor market.*

Keywords : women's employment, women entrepreneurship, handicrafts, home-based work, family entrepreneurship, small business, socio-economic development.

Высокий потенциал и наличие в республике достаточных условий для активного участия женщин в социально-экономической сфере создали широкие возможности для поддержки и развития малого и среднего бизнеса, фермерства и сферы услуг среди женщин. В результате активность женщин в частном секторе нашла отражение в предпринимательстве, фермерстве, национальных ремёслах и домашнем хозяйстве, передающихся из поколения в поколение.

Сегодня в республике действует большое количество предпринимателей, занимающихся кустарным производством и экспортирующих свою продукцию на внутренние и мировые рынки. К таким предпринимателям относятся, например, ковроткацкое предприятие «Астана Хендикрафт» в Термезском районе Сурхандарьинской области, малое предприятие «Турон» в городе Термез, цех по ковроткачеству и производству кыгызов в колхозе «Работ» Байсунского района, ремесленное предприятие «Шойим» в Сарыосиёнском районе. На частном предприятии «Дилафруз» в Шерабаде налажена переработка шерсти, которое производит 264 тонны высококачественной шерстяной пряжи и поставляет её малым текстильным предприятиям[1]. Можно отметить имена малого предприятия « “Воха машъали”» в Китабском районе Кашкадарьинской области, ковровщицы Азизы Шариповой из Чиракчинского района, мастериц-вышивальщиц Зухро Облобердиевой и Ойсары Рузиевой из Шофриканского района Бухарской области.235 Сегодня в отделениях города Карши, Гузарского, Китабского, Шахрисабзского, Чиракчинского, Камашинского и Мубарекского районов трудятся более 200 зарегистрированных мастериц, созданы мастерские по рукоделию, вышивке, изготовлению ювелирных изделий и бисероплетению[2].

В целях поддержки семейного предпринимательства в Узбекистане была создана Республиканская ассоциация ремесленников, Устав которой был утвержден 5 мая 2008 года. Ассоциация ремесленников Узбекистана стала членом Всемирной ассоциации ремесленников в 2009 году. Во всех областях и районах Узбекистана были созданы отделения и филиалы ассоциации. По всей республике функционировало 13 отделений и 153 филиала[2].

Ежегодно по инициативе Ассоциации ремесленников в нашей республике проводится более 27 различных выставок, конкурсов и фестивалей, приуроченных к конкурсам и праздникам. Участие женщин-ремесленников и предпринимателей в этих мероприятиях имеет большое значение. Одна из участниц таких мероприятий, мастерица Гавхар Астанакулова из Джизака, завоевала несколько наград. Под ее руководством центр производит сюзане, манглайкош, зардевол, национальную одежду, джелаки, ридо. Наши национальные традиции сохраняются путем производства вуалей, сюзане, кашта и других национальных изделий ручной работы.

Президент страны, отдельно изучив данную ситуацию, подчеркнул: «Домашнее хозяйство – это хорошая возможность трудоустройства женщин и

инвалидов, а предприниматели, нанимающие домохозяек, будут материально поощряться. Им будет выделено 500 миллиардов сумов из программы семейного предпринимательства. Кроме того, такие предприниматели смогут получить гарантию Фонда предпринимательства в размере 75 процентов от стоимости кредита и более 10 процентов компенсации»[3].

Важно организовывать надомный труд, особенно в сельской местности, для женщин, занятых домашним хозяйством, воспитанием детей в семье и нуждающихся в дополнительном доходе. При этом к этому можно привлекать и людей с ограниченными возможностями. Это полезно для развития ремесленничества и привлечения молодёжи из семей к ученичеству. Трудовые ресурсы, структура семейного хозяйства и условия производства в Узбекистане обеспечивают развитие надомного труда. Надомный труд подходит для ремёсел, особенно шитья, вышивания, изготовления мебели и других видов рукоделия. В Узбекистане Фонд «Махалла» и Республиканская палата товаропроизводителей и предпринимателей реализуют программы по развитию надомного труда в махаллях.

В 2021 году Фонд поддержки ремесел и домоводства обеспечил занятостью безработных женщин Гузарского района Кашкадарьинской области. На счёт ООО «Саховат техтил-000» была выделена субсидия, а 48 безработных женщин, состоящих в «Женской тетради» и «Едином реестре социальной защиты», были обеспечены швейными машинками и тканями²³⁹. В городе Гозган Навоийской области также много предпринимателей, занимающихся домоводством. В настоящее время около 60 женщин области направлены на пошив национальной одежды – кечаков. Только одна предпринимательница, Хамиза Бобоназарова, имеющая большой опыт в этой сфере, обучила более 100 учениц.

В соответствии с Указом Президента «О дополнительных мерах по обеспечению занятости населения на основе развития домоводства» от 21 апреля 2022 года с 1 июля 2022 года разрешена организация домашнего хозяйства на основе гражданско-правовых договоров на выполнение работ, производство товаров или оказание услуг, в том числе договоров подряда, помимо трудовых договоров.

С 1 июля 2022 года по 1 января 2025 года Государственный фонд содействия занятости населения выделяет субъектам предпринимательства субсидии на приобретение оборудования для граждан, включенных в «Железную тетрадь», «Женскую тетрадь», «Молодежную тетрадь» или в «Единый реестр социальной защиты» и занимающихся надомным трудом, в размере до 50 процентов стоимости, но не более 10-кратного размера базовой расчетной величины.

Принято Постановление Президента «О дополнительных мерах по повышению занятости женщин и укреплению их здоровья». Согласно ему, с 1 октября 2022 года: размер субсидии, выделяемой домохозяйкам, увеличится с 10 до 15 минимальных размеров оплаты труда (с 3 млн до 4,5 млн сумов); один раз в год будет проводиться конкурс проектов на сумму 50 млн сумов среди

предпринимателей, обеспечивших надомной работой не менее 20 нуждающихся женщин в отдаленных и малообеспеченных районах; при аренде зданий и сооружений, находящихся в государственной собственности, предпринимателями, трудоустроившими на надомной работе не менее 5 безработных женщин из «Женской тетради», будет взиматься 50 процентов арендной платы; Предприниматели, организовавшие надомный бизнес, не менее 70 процентов от общей численности работников которых составляют женщины, включенные в «Женскую книгу», и сохранившие занятость в течение льготного периода, будут освобождены от уплаты арендной платы за здания и сооружения, находящиеся в государственной собственности, до 1 октября 2027 года.

В каждом районе (городе) в центрах женского предпринимательства будут введены «консультационные часы» с привлечением ведущих надомный бизнес.

Кроме того, самозанятым также разрешено заниматься надомным бизнесом. 23 июня 2023 года был принят Указ Президента «О дополнительных мерах по дальнейшему развитию надомного бизнеса»²⁴⁶. Указ разрешил работодателям привлекать самозанятых лиц для осуществления надомного бизнеса. Соответственно, был дополнен перечень видов деятельности (работ, услуг), которыми могут заниматься самозанятые лица. Женщины-предприниматели предпочитают работать в таких сферах, как сфера услуг, общественное питание и ресторанное обслуживание. То есть, наблюдается более высокий спрос на сферу услуг и торговые виды бизнеса, чем на малый бизнес и предпринимательство, связанное с производством.

В обеспечении экономической активности женщин уделялось внимание повышению их профессиональных навыков путем укрепления уверенности в себе, а также оказывалась всесторонняя поддержка их трудовой деятельности. Деятельность в этой сфере способствовала росту доходов женщин и улучшению условий их жизни.

Установлено, что переподготовка и повышение квалификации женщин по определённой профессии, а также их способность адаптироваться к рыночным условиям напрямую связаны с их конкурентоспособностью на рынке труда. Достигнуто взаимодействие государственных и негосударственных учреждений, общественных организаций в обеспечении занятости женщин. В 2021 году женщины составляли 48 процентов от 17-миллионного трудоспособного населения нашей страны. К 2023 году 40% предпринимателей республики составляли женщины. 62% женщин-предпринимателей имели среднее специальное образование, 24% – среднее, 14% – высшее. На предприятиях, возглавляемых женщинами, доля женщин от общей численности работников составляла 48%.

За последние 5 лет число женщин-предпринимателей в Узбекистане увеличилось вдвое. Сегодня 40 процентов предпринимателей нашей страны – женщины. Число женщин, ведущих собственный бизнес, превысило 205 тысяч. Доля женщин в экономике и промышленности составляет 46 процентов. Более 95 тысяч юридических лиц возглавляют женщины, а 111 тысяч – индивидуальные предприниматели. Более 4 тысяч 550 фермерских хозяйств

возглавляют женщины. Увеличилось число женщин в таких сферах предпринимательства, как электроэнергетика и тяжёлая промышленность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Толипов Ф.С. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиш тарихи (1991-2021 йй.). Тарих фанлари доктори (DSc) дисс автореферати. -Т., 2022. – 70 б.

2. Мирзаев О. Ўзбекистон халқ амалий санъатини қайта тиклаш ва ривожлантириш омиллари. // “Бойсун- баҳори” очик фольклор фестивали. “Жаҳон цивилизациясида бойсуннинг моддий ва маънавий маданияти” мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференцияси илмий мақолалар тўплами. – Т.; 2019. – Б 201-202.

3. Yoshlar va хотин-qizlar bandligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar belgilandi - <https://statefund.uz/uz/news/14-07-2020/>

4. O'zbekiston хотин-qizlar qo'mitasi joriy arxivi. 2021 - yil ma'lumotlari.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 21.04.2022 йилдаги «Касаначиликни ривожлантириш асосида аҳоли бандлигини таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 214-сонли қарори //Xalq so'zi. 22/04/2022

6. Ishsiz хотин-qizlar bandligiga ko'maklashish bo'yicha qo'shimcha choralar qabul qilinadi.- <https://kun.uz/>

QARSHI SHAHRIDAGI QADIMIY KO'PRIKNING SHAKLLANISH TARIXI VA ILMIY TAHLILI

Samarov Faxriddin

Qarshi xalqaro universiteti

“Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrası o'qituvchisi.

samarovfaxriddin07@gmail.com, +99893-933-43-43

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9339-0294>.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qarshi shahrida joylashgan qadimiy ko'prigining moddiy madaniy meros obyektı sifatidagi tarixiy, me'moriy va ilmiy ahamiyati tahlil qilinadi. Ko'priknıng barpo etilish davri, qurilish texnikasi, transport va savdo yo'llaridagi o'rni manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, Qarshi ko'prigining bugungi saqlanish holati va uni tadqiq etishning dolzarb masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Tadqiqot natijalari tarixiy infratuzilma obyektlarini o'rganishda muhim ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, Qarshi shahri, inshoot, qadimiy ko'priknı, me'moriy yodgorlik, tarixiy manba, Amir Temur, milliy qadriyat, madaniy meros, ko'hna inshoot, ta'mirlash, qayta tiklash, mustahkamlash.

ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И НАУЧНЫЙ АНАЛИЗ ДРЕВНЕГО МОСТА В ГОРОДЕ КАРШИ

Самаров Фахриддин

преподаватель кафедры

«Социально-гуманитарные науки» Каршинского

международного университета.

samarovfaxriddin07@gmail.com, +99893-933-43-43

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9339-0294>.

Аннотация: В статье анализируется историческое, архитектурное и научное значение Каршинского моста как объекта материального культурного наследия. На основе исторических источников рассматриваются период его строительства, строительные технологии, а также его роль в системе транспортных и торговых путей. Особое внимание уделяется современному состоянию сохранности Каршинского моста и актуальным вопросам, связанным с его изучением и сохранением. Результаты исследования способствуют формированию важных научных выводов при изучении памятников исторической инфраструктуры.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, город Карши, древний мост, исторический памятник, Амир Темура, национальная ценность, культурное наследие, старое строение, ремонт, реставрация, укрепление.

THE HISTORY OF FORMATION AND SCIENTIFIC ANALYSIS OF THE ANCIENT BRIDGE IN QARSHI CITY

Samarov Fahkriddin

is a lecturer at the Department
of Social and Humanitarian Sciences of Qarshi
International University.

samarovfahkriddin07@gmail.com, +99893-933-43-43

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9339-0294>.

Annotation: This article analyzes the historical, architectural, and scientific significance of the Qarshi Bridge as an object of tangible cultural heritage. The period of its construction, building techniques, and its role in transportation and trade routes are examined based on historical sources. Special attention is also given to the current state of preservation of the Qarshi Bridge and the contemporary issues related to its research and conservation. The findings of the study contribute to drawing important scholarly conclusions for the investigation of historical infrastructure monuments.

Keywords: New Uzbekistan, city of Karshi, ancient bridge, historical monument, Amir Temur, national value, cultural heritage, old building, repair, restoration, fortification.

Kirish. Yurtimiz mustaqillikka erishgan dastlabki yillardan boshlab, boy tarixiy va madaniy merosi, qadimdan shakllangan ijtimoiy-axloqiy qadriyatlari hamda urf-odatlariga bo'lgan munosabat tubdan o'zgaradi. Shu bilan birga, mamlakatimiz hududida ming yillar avval barpo etilgan tarixiy-arxitektura obyektlarining o'tgan davrdagi roli va ahamiyatini ilmiy asosda o'rganish, ularni qayta tiklash orqali asl ko'rinishiga keltirish hamda muhofaza qilish bo'yicha keng qamrovli tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayon nafaqat moddiy madaniy merosni saqlashga, balki mamlakatning tarixiy xotirasi va ilmiy salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Qashqadaryo viloyatida hozirgi vaqtda 1500 ga yaqin madaniy meros yodgorliklari saqlanib qolgan bo'lib, ularning katta qismini arxeologik manzillar tashkil etadi. Ming afsuski, o'tmish meros durdonalari bo'lmish ushbu yodgorliklarning katta qismi sobiq ittifoq davrida yetarlicha muhofaza qilinmasligi va o'z vaqtida ta'mirlash, mustahkamlash ishlarining bajarilmasligi sababli o'zining qadimiy ko'rinishini saqlab qola olmagan. Bugungi kunda Qarshi shahri o'z bag'rida ko'plab bebaho madaniy meros namunalari mujassam etgan. Shahar hududida qariyb o'ttizga yaqin me'moriy va tarixiy yodgorliklar mavjud bo'lib, ular xalqimizning boy o'tmishi va bunyodkorlik an'alaridan darak beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ushbu obidalar turli davrlarda, xususan, o'rta asrlardan to XX asrgacha bo'lgan vaqt oralig'ida qad rostlagan. Asrlar davomida

bunyod etilgan bu inshootlar nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki vohaning madaniy hayotida muhim o'rin tutadi. Ular ajdodlarimizning me'morchilik san'ati, dunyoqarashi va ijtimoiy hayotini o'zida aks ettirib, bugungi avlod uchun bebaho ma'naviy meros sifatida xizmat qilmoqda.

Jumladan, Qarshi vohasida saqlanib kelayotgan eng qadimiy me'moriy yodgorliklardan biri — Qashqadaryo ustidan bunyod etilgan tarixiy ko'prikdir. Ushbu inshoot bir necha asrlar avval, ya'ni o'rta asrlar davrida barpo etilgan bo'lib, o'sha zamon muhandislik tafakkuri va qurilish tajribasining yorqin namunasi sanaladi. Asrlar davomida turli tarixiy jarayonlarga guvoh bo'lgan mazkur ko'prikdir hudud aholisining hayotida muhim ahamiyat kasb etgan. U savdo yo'llarini bog'lab, aholi qatnovini ta'minlagan hamda bugungi kunga qadar o'zining tarixiy va madaniy qadr-qimmatini saqlab kelmoqda. Qadimiy ko'priknining uzunligi - 122 metr, eni -8.2 metr, daryo tubidan o'rtadagi yo'l qoplamaga bo'lgan balandligi 5.35 metr bo'lib, inshootning har ikki tomonidagi ravoqlar oralig'idagi pilpoyalar juda boquvvat silindrsimon, g'ishtli tirgovichlar bilan nihoyatda mustahkamlab chiqilgan[2.21-22].

Tarixiy ko'priknining bunyod etilishi tarixi borasida olimlar o'rtasida turli qarashlar mavjud. Jumladan, Q.Nasriddinov ushbu qadimiy yodgorlik to'g'risida o'zining "Qarshi shahrining me'moriy yodgorliklari" asarida quyidagicha to'xtalib o'tgan: "Pishiq g'ishtdan ravoqli ko'priklar qurish tajribasi Markaziy Osiyoda ilgaridan rasm bo'lgan, ilk o'rta asrlar davriga kelib bu ishlar ancha takomillashgan. Bizgacha yetib kelgan ko'hna ko'priklar XVI asrning ikkinchi yarmiga taaluqli bo'lib, ular orasida Qashqadaryo ustida qurilgan ko'prikdir eng kattasi hisoblanadi. Ushbu tarixiy inshootning barpo etilish tarixi Abdullaxon II ga nisbat berilgan"[3.21-22].

Shuningdek, yodgorlikning bunyod etilish tarixi borasida elshunos olim Ochil Bo'riyev ham bir nechta ilmiy maqolalarida o'z qarashlarini quyidagicha yozgan: "Buxoro xonlari davrida Qarshi shahri amirlik poytaxti – Buxoro shahridan keyingi ikkinchi shahar miqyosiga ko'tarilgan. Qarshi bekligini taxt vorislari-bo'lajak amirlar boshqarishgan. XVI asrdan boshlab Shayboniylar, Ashtarxoniylar sulolalari davrida Qarshi shahrining nufuzi tobora ortib borgan. Mana shu davrda Qarshida Ko'kgumbaz jome masjidi, Abdullaxon madrasasi, sardoba, Chorsu savdo timlari, hammom, zindon va Qashqadaryo ko'prigi kabi muhtasham obidalar va inshootlar qurilgan"[4.116].

Mazkur qadimiy inshoot to'g'rida tarixiy manbalarda ham bir qator ma'lumotlar saqlanib qolgan bo'lib, ushbu ma'lumotlar Qashqadaryo ko'prigining bunyod etilish tarixini yoritishda katta ahamiyat kasb etadi. Ana shunday manbalar qatoriga XIX asrning ikkinchi yarmida Qarshi shahriga tashrif buyurgan Amerika elchi Yujin Skaylarning Turkiston: Rossiya Turkistoni, Qo'qon, Buxoro va G'uljaga sayohat qaydlari asari hisoblanadi.

Xususan, muallif o'z asarida tarixiy yodgorlik haqida quyidagilarni qayd etib o'tgan: "Qarshi shahrini tark etib, hayallamay Buxoroga yo'l olgach, biz Abdullaxon tomonidan qurilgan daryo ustiga g'ishtdan bunyod etilgan to'qqiz arkali ko'prikdan o'tdik. Arkalarning barchasi qulagan, ammo ko'priknining g'ishtli ustunlari qolgan hamda yog'och ko'priklar ularning ust qismiga barpo qilingan edi. Aytishlaricha, bahorda suv sathi baland ko'tarilib, ko'priknini yo'l bo'ylab qalqitib, suv pasaygach, o'z joyiga qaytar emish"[5.291-292]. Shuningdek, muallif asarda Qarshi shahrida joylashgan

Abdullaxon va Ali madrasalari va qadimiy sardoba to'g'risida ham alohida to'xtalib o'tgan.

Fikrimizcha, inshootning tag ustunlarini barpo etish jarayonida Kir (qir)dan keng foydalanilgan. Bunda bunyod etilayotgan inshootning qumiga yantoq, qamish va yulg'un kulidan qo'shilgan. Barpo etilayotgan obyektida bu kabi tarixiy qurilish ashyosining qo'llanilishi natijasida ular uzoq yillar davomida mustahkam saqlanib qolib, xizmat qilishini ta'minlagan. Bu borada shuni ham alohida ta'kidlash lozimki, mamlakatimiz hududida barpo etilgan qadimiy sardoba va ko'priklarni qurish jarayonida aynan kir yoki qir qorishmasidan keng foydalanilgan. Bu esa bu kabi tarixiy inshootlarni bizning zamonimizga qadar yetib kelishini ta'minlagan deb fikr yuritishimizga asos bo'ladi.

Shuningdek, mazkur asarda keltirilgan ma'lumotlar orqali shuni aytish munkinki, bu davrda o'rganilayotgan tarixiy inshootning holati nihoyatda yomon bo'lib, yodgorlikning katta qismi buzilgan holda bo'lgan. Ammo, bu borada shuni ham alohida ta'kidlash lozimki, qadimiy ko'priknig 5 metrdan uzunroq bo'lgan tag zina va uning ustidagi poydevorlar shu qadar mustahkam bo'lganki, uni xatto elchi Yujin Skayler ham e'tirof etgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Qashqadaryo hududida joylashgan tarixiy-me'moriy yodgorliklarning zukko tadqiqotchisi, me'morshunos olim L.Y.Mankovskaya olib borgan bir necha yillik izlanishlaridan so'ng mazkur qadimiy ko'prik to'g'risida quyidagi xulosalarini bergan: "XVI asrning ikkinchi yarmiga oid bo'lgan ushbu inshoot hozirgi vaqtda ham o'z xizmatini o'tab turibdi. Daryo o'zanini kesib o'tgan g'isht ko'prik, o'n ikkita mustahkam pilpoya oyoqlarga tayanib, ular o'n to'rtta keng va pastak ravoqlar orqali tutashtirilgan. Tarixiy yodgorlikda qayta qurish izlari saqlanib qolgan, bu esa uning ancha yirik muhandislik inshooti ekanligidan dalolat beradi"[6.64]. Shuningdek, bu boradi shuni ham alohida ta'kidlash lozimki, ushbu qadimiy ko'priknig Abdullaxon II ning nomi bilan bog'lash to'g'ri bo'lmaydi. Sababi XIV asrning ikkinchi yarmida Amir Temur hazratlari tomonidan Qarshi shahri hududida bir nechta imoratlar bunyod ettirganligi to'g'risida ham ma'lumotlar mavjud.

Mazkur davrda barpo etilgan inshootlar qatorida Qashqadaryo ko'prigi ham bor. Bu haqda P.Ravshanov va N.Xushvaqov o'zlarining "Qashqadaryo tarixiga sayohat" nomli asarida quyidagicha to'xtalib o'tganlar: "Sohibqiron 1365 yilda Qarshida istehkom devorini kuchaytiradi. XIV asrning 80 yillarida Odina masjidini qurdiradi. Qashqadaryoga Koson qatnov yo'li uchun yog'och ko'prik soldiradi. Bu joy o'rnida XVI asrga kelib pishiq g'ishtdan mustahkam ko'prik quriladi. Qarshi dashtlarini obod qilish maqsadida Darg'omdan O'rtachulga qarab milod boshlarida qazilgan Monas anhoriga yana 45 chaqirimlik o'zan qo'shadi"[7.137-38].

Aynan ushbu asarda keltirilgan ma'lumotdan shuni aytish munkinki, Qarshi shahrida joylashgan qadimiy ko'priknig bunyod etilish tarixini faqatgina Abdullaxon II ning nomi bilan bog'lash to'g'ri bo'lmaydi. Ya'ni tarixiy inshootning barpo etilishi XIV asrning ikkinchi yarida Sohibqiron Amir Temur tomonidan amalga oshirilgan bo'lib, keyingi davrlarda esa ko'hna obyektida bir necha bor tuzatish va ta'mirlash ishlari amalga oshirilgan. Va aynan, XVI asrga kelib yodgorlik bugungi ko'rinishga

keltirilgan. Bunda Abdullaxon II ning xizmatini alohida e'tirof etish, ayni haqiqat bo'ladi.

Shuningdek, qadimiy inshootda turli davrlarda ta'mirlash, qayta tiklash va mustahkamlash ishlari amalga oshirilgan. Xususan, 1806-1807 yillarda ushbu qadimiy ko'prik jiddiy tarzda ta'mirlash ishlari olib borilgan bo'lib, uning katta qismi qayta qurilgan[8.9]. Shu bilan birga, daryo o'z o'zanini kengaytirganligi sababli ko'prik 1914 yilda qayta qurilgan: qirg'oqning eng chetlaridagi ko'hna pilpoya ustunlari butunlay yaxshi ustunlar bilan almashtiriladi: o'tiladigan ko'prikning har tomoniga yevropa g'ishtlaridan soxta klassisizm shaklida ikkitadan qorovulxona qurilgan; qorovul xonalarning qurilish ishlari 1914 yilda bajarilganligi g'isht plitaga o'yib yozib qo'yilgan"[9.64-65]. Bu borada aytib o'tish lozimki, aynan XX asrning boshlaridan boshlab yutimiz hududidagi tarixiy-me'moriy yodgorliklarni tuzatish jarayonlarida zamonaviy qurilish ashyolaridan keng foydalanila boshlangan. Buni ushbu qadimiy ko'rikda ishlatilgan g'ishtlar misolida ham ko'rish mumkin.

Tahlil va natijalar. Yuk mashinalarining ko'prikdan o'tishiga xalaqit bera boshlagan yarim qubbachalar asta-sekin nurab, qulab tushgan. O'tgan XX asrning 60-70 yillarida inshootda o'ta qo'pol tarzda ta'mir ishlari olib borilgan bo'lib, aynan shu ishlar davomida ko'prikning qadimi toshlari o'pirib olingan. Toshlar o'rniga to'liq asfalt yotqizilgan. Bu esa tarixiy yodgorlikning qadimiy qiyofasini yo'qolishiga sabab bo'lgan.

Mustaqillik davriga kelib, mamlakatimizda tarixiy-me'moriy merosga bo'lgan e'tibor mutlaqo yangi bosqichga ko'tarildi. Asrlar davomida saqlanib kelgan qadimiy obidalarini asrash, ularning asl qiyofasini tiklash va kelajak avlodlarga yetkazish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Shu asosda yurtimiz bo'ylab ko'plab tarixiy inshootlarda keng qamrovli restavratsiya va obodonlashtirish ishlari amalga oshirildi. Ana shunday e'tibordan chetda qolmagan yodgorliklardan biri Qashqadaryo ustidagi tarixiy ko'prikdir. Qarshi shahrining 2700 yillik yuliley sana bilan bog'liq katta bayrami munosabati bilan, 2006 yilda ushbu ko'prikda ham shahardagi boshqa muhim tarixiy obidalar qatori ta'mirlash va mustahkamlash ishlari bajarildi. Oradan yillar o'tib, mustaqilligimizning 25 yilligi arafasida bu inshoot yana bir bor yangilandi va hozirgi kunda Amir Temur nomi bilan ataladigan tarixiy ko'prik zamonaviy talablarga mos holda restavratsiya qilindi.

Bundan tashqari, aynan shu davrda ko'prik atrofidagi hudud ham obod qilinib, sayilgoh va dam olish maskanlari barpo etildi. Ushbu xiyobonning foydalanishga topshirilishi nafaqat tarixiy obidaning qadrini oshirdi, balki shaharliklar va mehmonlar uchun qulay va ma'naviy muhit yaratdi. Natijada Qashqadaryo ko'prigi nafaqat tarixiy yodgorlik, balki zamonaviy shahar hayotining muhim madaniy maskaniga aylandi.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda, Qashqadaryo ustida qad rostlagan ushbu ko'hna ko'prik faqat mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan inshoot emas, balki yurtimiz miqyosida tarixiy va madaniy merosni ifodalovchi noyob yodgorliklardan biri hisoblanadi. U asrlar qa'ridan bizgacha yetib kelib, turli siyosiy va ijtimoiy davrlarni boshdan kechirgan. Dastlab o'rta asrlarning so'nggi bosqichlarida barpo etilgan bu inshoot keyingi zamonlarda ham e'tibordan chetda qolmagan: mashhur hukmdorlar

davrida, shuningdek, undan keyingi asrlarda bir necha bor ta'mirlanib, mustahkamlangan.

Ko'prikning muntazam ravishda qayta tiklanib borilgani uning uzoq vaqt davomida aholi ehtiyojlariga xizmat qilganidan dalolat beradi. Aynan shu omil tufayli u bugungi kungacha o'z tarixiy qiyofasi va ahamiyatini yo'qotmagan. Qashqadaryo ko'prigi o'zida qadimgi me'morchilik an'analari, muhandislik tafakkuri va qurilish usullarining muhim belgilarini mujassam etgan bo'lib, ilmiy tadqiqotlar uchun muhim manba sanaladi. Uni asrab-avaylash, ta'mirlash va mustahkamlash orqali kelgusi avlodlarga yetkazish dolzarb vazifalardan biridir. Mazkur inshoot tarixini chuqur o'rganish orqali nafaqat muayyan hududning o'tmishi, balki xalqimizning asrlar davomida shakllangan madaniy, me'moriy hamda texnik tajribasi haqida ham keng tasavvur hosil qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Nasriddinov Q. Qarshi shahrining me'moriy yodgorliklari. –Toshkent.: “Yangi asr avlodi”, 2021. -136 b.
2. Shu asar.
3. Bo'riyev O. Temuriylar davri tarixiy manbalarda Qarshi shahri tavsifi. “Sohibqiron yulduzi”, 4-son (42) 2020. -120 b.
4. Skayler Y. Turkiston: Rossiya Turkistoni, Qo'qon, Buxoro va G'uljaga sayohat qaydlari. Tarj. Saidboboyev Z. –Toshkent.: “O'zbekiston”, 2019. -336 b.
5. Mankovskaya L.Y. Qashqadaryo vohasining arxitektura yodgorliklari. -Toshkent.: “O'zbekiston”, 1979. -100 b.
6. Ravshanov P., Xushvaqov N. Qashqadaryo tarixiga sayohat. –Toshkent.: “Ilm-ziyo-zakovat”, 2020. -272.
7. Madaniy meros agentligi. K.4022 fond, B-25 ish. 9-bet.
8. Mankovskaya L.Y. Ko'rastilgan asar.

YUKSAK HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATNI YUKSALTIRISH - DAVR TALABI

Shoymardonova Mushtariybegim Alisher qizi

Qarshi xalqaro universiteti, Ijtimoiy gumanitar fanlar
kafedrası o'qituvchisi

email: mushtariybegim1313@gmail.com

Tel: +998994491313

Po'latova Fayyoza Shodi qizi

Qarshi xalqaro universiteti, Milliy g'oya ma'naviyat asoslari
va huquq ta'limi fakulteti 2-bosqich talabasi

email: fayyoza05@gmail.com

Tel: +998944051505

Annotatsiya: Mazkur maqolada huquqiy ong va huquqiy madaniyat tushunchalari, ularning jamiyat barqarorligi va davlat boshqaruvi samaradorligidagi roli chuqur tahlil qilinadi. Globalizatsiya, axborot makonining kengayishi, fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi kabi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar sharoitida huquqiy ong va madaniyatni yuksaltirish zaruriyati asosiy

muammolardan biri sifatida ko'tariladi. Maqolada huquqiy madaniyat shakllanishida ijtimoiy, siyosiy, pedagogik va axborot omillarining o'rni, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida milliy kamolot va demokratik davlat qurishda fuqarolarning huquqiy savodxonligi, huquqqa hurmat va huquqiy faollik darajasini oshirish muhimligi ta'kidlanadi.

***Kalit so'zlar:** huquqiy ong, huquqiy madaniyat, fuqarolik jamiyati, normativ-huquqiy hujjatlar, huquqiy savodxonlik, ta'lim va tarbiya, axborot muhiti, ijtimoiy barqarorlik.*

ПОВЫШЕНИЕ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ И ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ-ТРЕБОВАНИЕ ВРЕМЕНИ

Шоймардонова Муштарибегим Алишер кизи

Преподаватель кафедры социальных и гуманитарных наук, Международный университет Карши

email: mushtariybegim1313@gmail.com

Тел.: +998994491313

Пулатова Файоза Шоди кизи

Студентка 2-го курса факультета основ национальной идеи, духовности и правового образования, Международный университет Карши

email: fayozza05@gmail.com

Тел.: +998944051505

***Аннотация:** . В данной статье глубоко анализируются понятия правосознания и правовой культуры, их роль в стабильности общества и эффективности государственного управления. В условиях таких общественно-политических процессов, как глобализация, расширение информационного пространства, формирование институтов гражданского общества, необходимость повышения правового сознания и культуры выдвигается как одна из основных проблем. В статье рассматривается роль социальных, политических, педагогических и информационных факторов в формировании правовой культуры, существующие проблемы и пути их преодоления. В результате исследования подчеркивается важность повышения уровня правовой грамотности, уважения прав и правовой активности граждан в национальном развитии и построении демократического государства.*

***Ключевые слова:** правосознание, правовая культура, гражданское общество, нормативные правовые документы, правовая грамотность, образование и обучение, информационная среда, социальная стабильность.*

ENHANCING LEGAL AWARENESS AND LEGAL CULTURE IS A REQUIREMENT OF THE TIMES

Shoymardonova Mushtariybegim Alisher qizi

Teacher of the Department of Social and Humanitarian Sciences,
Karshi International University

email: mushtariybegim1313@gmail.com

Tel: +998994491313

Pulatova Fayyoza Shodi qizi

2nd year student of the Faculty of Fundamentals of National Idea,
Spirituality and Legal Education, Karshi International University

email: fayozza05@gmail.com

Tel: +998944051505

***Abstract:** This article deeply analyzes the concepts of legal consciousness and legal culture, their role in the stability of society and the effectiveness of state administration. In the context of socio-political processes such as globalization, the expansion of the information space, the formation of civil society institutions, the need to raise legal awareness and culture is raised as one of the main*

problems. The article examines the role of social, political, pedagogical and informational factors in the formation of legal culture, existing problems and ways to overcome them. As a result of the research, it is emphasized the importance of increasing the level of legal literacy, respect for rights and legal activity of citizens in national development and building a democratic state.

Keywords: *legal consciousness, legal culture, civil society, regulatory legal documents, legal literacy, education and training, information environment, social stability.*

Zamonaviy jamiyatning barqaror rivojlanishi, davlat boshqaruvi samaradorligi hamda fuqarolik jamiyatining shakllanishida huquqiy ong va huquqiy madaniyatning roli beqiyosdir. Global geosiyosiy murakkabliklar, raqamli makon kengayishi va ijtimoiy munosabatlarning diversifikatsiyalashuvi fonida aholining huquqiy savodxonligini oshirish, qonunlarga hurmatni shakllantirish va huquqiy mas'uliyatni targ'ib qilish davlatning ustuvor vazifalaridan biri bo'lmoqda. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar davlatda huquqiy davlat qurish tamoyillarini mustahkamlaydi, bu esa har bir fuqaroning huquqiy ongini yuksaltirishga muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, huquqiy madaniyatni shakllantirish jarayoni faqat qonunlar bilan cheklanmaydi bu ijtimoiy ong, ta'lim, madaniyat va davlat siyosatining uzviy qismidir. Bugungi kunda huquqiy ong va madaniyatni yuksaltirish fuqarolarning ma'naviy va huquqiy kamolotini ta'minlovchi, jamiyatda normativ-huquqiy hujjatlar ustuvorligini hurmat qilishga yo'naltirilgan murakkab jarayon. Shuning uchun maqolada huquqiy ong va huquqiy madaniyat tushunchasi, ularni shakllantiruvchi omillar, zamonaviy muammolar va takliflar ilmiy tarzda tahlil qilinadi.

Huquqiy ong va huquqiy madaniyat zamonaviy jamiyatning muhim ijtimoiy-psixologik va huquqiy ko'rsatkichlaridan biridir. Huquqiy ong shaxsning qonunlarga, huquqiy normalarga, qadriyatlar va me'yorlarga munosabatini, ularni tushunish va hurmat bilan yondashish qobiliyatini ifodalaydi. Bu ong shaxsning ichki psixologik-huquqiy holatini tashkil etadi va uning huquqiy xulq-atvorini belgilaydi. Huquqiy madaniyat esa bu ongning amaliy ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Ya'ni shaxs va jamiyat darajasida qonunlarni hurmat qilish, huquqiy me'yorlarga rioya qilish, fuqarolik burch va huquqlar tizimini e'tirof etish, huquqiy mas'uliyatni o'z ichiga oladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, huquqiy ong shakllanmagan jamiyatda huquqiy madaniyat ham yetarli darajada rivojlanmaydi; aksincha, yuqori huquqiy madaniyatga ega jamiyatda fuqarolar ma'rifatli va qonunlarga hurmat bilan yondashadi, adolat va demokratik tamoyillar ustuvor bo'ladi.

Huquqiy madaniyatni shakllantiruvchi omillar turli jihatdan ta'kidlansa-da, ularni uch asosiy guruhga ajratish mumkin: ijtimoiy omillar, siyosiy va davlat omillari, pedagogik va axborot omillari. Ijtimoiy omillar jamiyatdagi adolat, tenglik, fuqarolik huquqlari va burchlari, shuningdek huquqiy barqarorlik tamoyillarining ustuvorligini ta'minlaydi. Bu jarayonda oila, ta'lim muassasalari, madaniy va ijtimoiy muhit boshlang'ich zamin vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, jamiyatning ijtimoiy normativlari, qadriyatlar tizimi va odat-ankoralari ham huquqiy ongni shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Siyosiy va davlat omillari ham huquqiy madaniyatni yuksaltirishda muhim ahamiyatga ega. Davlatning qonun ustuvorligini ta'minlashi, normativ-huquqiy

hujjatlarni ochiq va erkin e'lon qilishi, sud va boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organlarning mustaqilligi va shaffofligi fuqarolarda qonunlarga hurmat va huquqiy ongni shakllantirishga xizmat qiladi. Fuqarolarning qonunlar va me'yorlarga hurmat bilan yondashuvi, davlatning ijtimoiy adolatni ta'minlashdagi ishonchliligi va amaliy tajribalari bilan mustahkamlanadi. Pedagogik va axborot omillari huquqiy madaniyatni shakllantirish jarayonining eng dolzarb jihatlaridan hisoblanadi. Maktab va oliy ta'lim muassasalarida "Huquqiy madaniyat va huquqiy tarbiya" kurslarini yo'lga qo'yish, huquqiy ta'limni interfaol metodlar bilan olib borish, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy media orqali huquqiy savodxonlikni oshirish, yoshlar va keng jamoatchilikda huquqiy mafkurani targ'ib qilish, davlat va jamiyat organlarining qonuniy faoliyatini tushuntirish orqali fuqarolarda huquqiy ong va madaniyat shakllanadi. Shu yo'l bilan fuqarolarda mas'uliyat hissi, huquqiy xulq-atvor va jamiyatda qonun ustuvorligini hurmat qilish odatlari rivojlanadi.

Bugungi kunda huquqiy madaniyat past bo'lsa, jamiyatda huquqiy savodsizlik, huquqbuzarliklarning ko'payishi, normativ-huquqiy hujjatlarga hurmatsizlik va fuqarolar orasida huquqiy savodxonlikning pastligi kuzatiladi. Bu holat nafaqat qonun ustuvorligi va ijtimoiy adolatga, balki davlat barqarorligiga ham salbiy ta'sir qiladi. Ayniqsa, yoshlar orasida huquqiy madaniyat yetarli shakllanmagan bo'lsa, jamiyatning kelajagi, demokratik rivojlanishi va fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi xavf ostida qoladi. Shu sababli huquqiy madaniyatni yuksaltirish strategik vazifa sifatida ko'riladi. Huquqiy madaniyatni yuksaltirish yo'llari va strategiyasi bir nechta asosiy chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi. Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish eng muhim yo'nalishlardan biridir. Maktab, kollej va universitetlarda huquqiy ta'lim va madaniyat kurslarini yo'lga qo'yish, interfaol metodlar, simulyatsiyalar va amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilar va talabalarni qonuniy fikrlashga o'rgatish samarali natija beradi. Ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy media huquqiy savodxonlikni targ'ib qilishda asosiy vosita hisoblanadi. Video, infografik materiallar, onlayn kurslar, huquqiy maslahatlar va axborot kampaniyalari orqali keng jamoatchilik huquqiy me'yorlar bilan tanishtiriladi. Bu esa huquqiy madaniyatni mustahkamlash, fuqarolarda qonuniy fikrlash va mas'uliyatni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Davlat siyosati va ma'muriy islohotlar orqali qonun ustuvorligi, sud va huquqni muhofaza qiluvchi tizimlarning shaffofligi, fuqarolarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish ham huquqiy madaniyatni rivojlantirishda samarali chora hisoblanadi. Bunda huquqiy konsultatsiya markazlari, yuridik klinikalar, fuqarolarni huquqiy masalalarga jalb qilish va ularni rag'batlantirish orqali huquqiy faollikni oshirish mumkin. Madaniy va ma'naviy tarbiya ham huquqiy madaniyatni shakllantirishning muhim jihatlaridan biridir. Huquqiy qadriyatlar, adolat, tenglik va sharaf tamoyillarini targ'ib qilish, huquqiy etikani shakllantirish, jamiyatda qonunlarga hurmatni kuchaytiradi. Shuningdek, fuqarolarning axloqiy va ma'naviy tarbiyasi, o'z burch va huquqlarini anglab, jamiyatga mas'uliyat bilan yondashishlari huquqiy madaniyatni yuksaltirishda muhim omil hisoblanadi. Bugungi sharoitda globalizatsiya, raqamli makonning kengayishi, ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi, yangi texnologiyalar va axborot oqimining tezligi huquqiy madaniyatni yuksaltirish zaruratini yanada oshirmoqda. Shu sababli davlat, ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari, madaniy va ijtimoiy institutlar

hamkorlikda harakat qilib, fuqarolarda huquqiy ongni mustahkamlash va huquqiy madaniyatni yuksaltirishga xizmat qiladigan strategiyalarni amalga oshirishi zarur. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi 5618-sonli farmoniga binoan, huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishda shaxsiy manfaatlar hamda jamiyat manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash g'oyalarini aholi ongiga singdirish ishlarining yetarli olib borilmasligi ham qonun ustuvorligini ta'minlashga o'zining jiddiy salbiy ta'sirini ko'rsatmoqda.

Yuksak huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish bugungi davrning eng dolzarb va muhim vazifasi hisoblanadi. Huquqiy ong, qonunlarga hurmat, huquqiy savodxonlik va mas'uliyat fuqarolarda shakllansa, demokratik jamiyat, adolat, fuqarolik huquqlari himoyasi va ijtimoiy barqarorlik mustahkamlanadi. Normativ-huquqiy hujjatlar va qonunlar mavjud bo'lgan holatda ham, ularning asl kuchi fuqarolarning huquqiy madaniyatga ega bo'lishida. Shuning uchun ta'lim, madaniyat, axborot sohalari, davlat va jamiyat organlari birgalikda huquqiy ongni yuksaltirish bo'yicha tizimli choralar ko'rish lozim. LexUz kabi platformalar qonunlarni keng jamoatchilikka yetkazish, ularni tushunarli va erkin bo'lishini ta'minlash orqali huquqiy madaniyatni mustahkamlashda muhim vosita hisoblanadi. Agar fuqarolar, yoshlar, davlat va jamoat organlari hamda jamiyat barcha qatlamlari birga harakat qilsa yuksak huquqiy madaniyatga ega jamiyat, qonun ustuvorligi va huquqiy davlat tamoyillari hayotga tatbiq etiladigan demokratik jamiyat shakllanishi mumkin. Yuksak huquqiy madaniyat — mamlakat taraqqiyoti kafolati" degan konseptual g'oya asosida aholining barcha qatlamlari huquqiy savodxonlikka erishishlari, yuksak darajadagi huquqiy ongga ega bo'lishlari hamda huquqiy bilimlarini kundalik hayotda qo'llay olishlari uchun tizimli va keng qamrovli huquqiy targ'ibot tadbirlarini tashkil qilish davlat organlari va tashkilotlarning ustuvor vazifalaridan biri etib belgilanishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. "About the National database of legislation of the Republic of Uzbekistan (LexUz)". Government portal of the Republic of Uzbekistan. LexUz rasmiysi.
2. "Since 25 September 2017 LexUz has received status of official source of normative legal acts." UZA – O'zbekiston milliy axborot agentligi.
3. "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi". constitution.uz Yangilangan 2023-yil tahriri.
4. Bo'tayeva M. N. qizi. "Qonun ustuvorligi va konstitutsiyaviy qonuniylikni ta'minlash". Educational Research in Universal Sciences, 2023.

**TEXNIKA YO'NALISHI TALABALARIGA MATEMATIKA FANINI
KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA O'QITISH****Musurmonova Shahlo G'ulomovna**

Qarshi xalqaro universiteti

"Iqtisodiyot va muhandislik" kafedrası dotsenti, p.f.f.d., PhD.

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada texnika yo'nalishi talabalariga matematika fanini kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qitish masalalari yoritilgan. Matematik bilimlarning kasbiy fanlar bilan integratsiyasi, xususan, "Matritsalar ustida amallar bajarish" mavzusining dasturlash, algoritmlash va ma'lumotlar tuzilmalari fanlari bilan bog'liqligi tahlil qilingan. Talabalarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar berilgan*

***Kalit so'zlar:** integratsiya, algoritmi loyihalash, Matritsalar nazariyasi, mutaxassis, metod, algoritmini tuzish, dastur, model, kommunikatsion, Borland C++ Builder 6.*

**ОБУЧЕНИЕ МАТЕМАТИКЕ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ
НАПРАВЛЕНИЙ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА****Мусурмонова Шахло Гуломовна**

доцент кафедры «Экономика и инженерия»

Каршинского международного университета,

PhD, доктор философии по педагогическим наукам

***Аннотация:** данной статье рассматриваются вопросы обучения математике студентов технических направлений на основе компетентностного подхода. Проанализирована интеграция математических знаний с профессиональными дисциплинами, в частности взаимосвязь темы «Выполнение операций над матрицами» с дисциплинами программирование, алгоритмизация и структуры данных. Представлены методические рекомендации, направленные на формирование профессиональных компетенций у студентов.*

***Ключевые слова:** интеграция, проектирование алгоритмов, теория матриц, специалист, метод, составление алгоритма, программа, модель, коммуникационный, Borland C++ Builder 6.*

**TEACHING MATHEMATICS TO STUDENTS OF TECHNICAL
SPECIALTIES BASED ON A COMPETENCY-BASED APPROACH****Musurmonova Shahlo Gulomovna**

Associate Professor of the Department of

"Economics and Engineering", Karshi International University,

PhD, Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences

***Abstract:** This article discusses the issues of teaching mathematics to students of technical specialties based on a competency-based approach. The integration of mathematical knowledge with professional disciplines is analyzed, in particular the relationship of the topic "Performing Operations on Matrices" with the disciplines of programming, algorithmization, and data structures. Methodological recommendations aimed at the formation of professional competencies in students are presented.*

***Keywords:** integration, algorithm design, matrix theory, specialist, method, algorithm development, program, model, communication, Borland C++ Builder 6.*

Kirish. Bugungi kunda matematika fanini o'qitishda turli pedagogik yondashuv va metodlar mavjud bo'lib, ularning har biri ta'lim jarayoniga yangicha qarashlarni olib kiradi. Ta'lim bosqichma-bosqich rivojlanar ekan, ta'lim mazmuni, vositalari va

natijalarida ham muhim o'zgarishlar yuz beradi. Olingan bilimlar amaliy faoliyatda qo'llanilib, ko'nikmalar asta-sekin malakaga aylanishi ta'lim samaradorligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Shu bois matematika fanini zamon talablari asosida o'qitishda darsning maqbul shakllarini tanlash va unga mos samarali o'qitish metodlaridan foydalanish dolzarb vazifa sanaladi.

Hozirgi ta'lim islohotlari an'anaviy, passiv o'qitish usullaridan voz kechib, interfaol va kompetentsiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limni joriy etishni talab etmoqda. Bu esa pedagogik hamkorlikni rivojlantirish, talabalarning faolligi va fanga bo'lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiluvchi innovatsion metodlarni ta'lim jarayoniga tatbiq etishni taqozo etadi. Ayniqsa, matematika fanining texnika yo'nalishlari bilan uzviy bog'liqligini inobatga olgan holda o'qitilishi ta'lim natijalarining samaradorligini oshiradi. Fanlararo integratsiya asosida tashkil etilgan matematika ta'limi bo'lajak mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Texnika yo'nalishda talabalarini raqamli texnologiyalardan foydalanishga tayyorlash jarayonida quyidagi shartlar bajarilishi kerak:

- Kompyuter texnikasi bilan ishlash ko'nikmalarining kasbiy va shaxsiy ahamiyatini tushunish;
- Talabalar bilimlarini muntazam yangilab borish;
- Kasbiy kompetensiyalarning rivojlanish darajasini nazorat qilish va baholash;
- Talabalarning o'zlashtirish ko'nikmalariga mos ravishda amaliy faoliyatlarini tashkil etish.

Bu shartlar muhandis-dasturchilarni zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Bo'lajak muhandis-dasturchilarni kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalari bo'yicha o'zaro bog'liq o'quv fanlari tizimida "Dasturlash" fani alohida o'rin tutadi. Ushbu fan "matematika", "dasturiy injiniringa kirish", "veb dasturlash" va "ob'ektga yo'naltirilgan dasturlash" fanlariga uzviy bog'liq holda o'qitiladi. Mazkur fanlardan laboratoriya mashg'ulotlari raqamli texnologiyalaridan foydalanishning zamonaviy ko'rinishlariga javob beradi va maxsus ishlab chiqilgan dasturiy-uslubiy majmuaga asoslanadi.

A.I. Artyuxov, va M.V.Lomonosovlarning fikricha "O'qitishning asosiy vazifalaridan biri talabani fikrlashga o'rgatishdan iboratdir. Hech kim boshqa odamning yozma fikrlarini tayyor shaklda o'qib, o'ylashni o'rganmaydi. Siz faqat o'zingiz o'ylab fikrlashni o'rganishingiz mumkin". Bundan kelib chiqadiki, talabalarni o'qitishning asosiy shakllaridan biri ularning mustaqil ishlash faoliyatini tashkil etishdir.

Ta'lim yo'nalishi o'quv rejasi bo'yicha ajratilgan soatlar soniga qaraydigan bo'lsak, talabalarni o'qitishda mustaqil ish eng ahamiyatli ekanligi ayon bo'ladi. Talabalar bilimining asosiy manbai darslik va o'quv qo'llanmalar, kompyuter tizimi, kursning har bir moduli uchun maxsus materiallar to'plamlaridan iborat bo'lishi lozim.

O.D.Ximmataliyev fikricha algoritmik fikrlashni har tomonlama rivojlantirish talaba uchun juda muhimdir va uning asoslari, jumladan, fundamental bo'limlarini o'rganishda, masalan, sonlar tizimlari, kompyuter arifmetikasi va boshqalar. Ammo, zamonaviy axborot texnologiyalarini muvaffaqiyatli rivojlantirish va amaliy muammolarni hal qilish uchun talabalarning tizimli fikrlashini ham rivojlantirish zarur.

Talabalar matematika, umumkasbiy va ixtisoslik fanlarining integrasiyalashuvi tufayli ma'lum dasturiy vositalardan amaliyotda foydalanish ko'nikmalarini egallaydilar. Ta'limga axborot texnologiyalarini joriy etishda o'quv materialida tarmoqlar mavjudligi nazarda tutiladi. Axborot texnologiyalarini ta'limga integrasiyalash individual yondashishga imkon beradi va axborot texnologiyalarini umumkasbiy va matematika mavzularga integrasiya qilish, xususan, ta'lim jarayonini samarali tashkil qilish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada texnika yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarga chiziqli algebra fanining "Algoritmni loyihalash" "Dasturlash" fanlariga integratsiyasi haqida fikr yuritamiz. Xususan, chiziqli algebra fanining "Matritsalar ustida amallar bajarish" mavzusini o'tishga doir o'z mulohazalarimizni bayon etamiz.

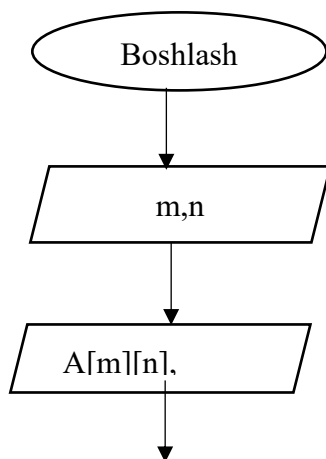
Talabalarga, avvalo matritsaning tuzilishi, uning o'lchamlari va xossalari haqida aytib o'tish lozim. Shundan keyin matritsalar ustida qo'shish, ko'paytirish amallari bajarilishi va bu amallarni bajarishda, albatta, matritsa o'lchamlariga e'tibor qaratilishini tushuntirish kerak.

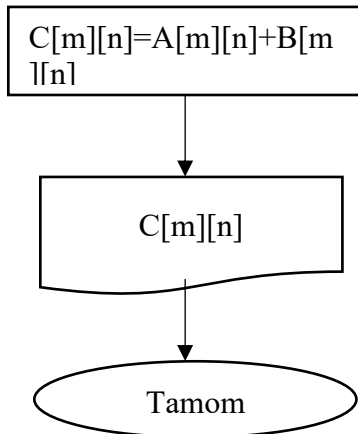
m ta satr va n ta ustundan tashkil topgan sonlarning to'g'ri to'rtburchakli

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & \dots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix} \quad (1)$$

jadvaliga $m \times n$ o'lchamli matritsa deb atashadi. Bu yerda $a_{ij} (i = \overline{1, m}, j = \overline{1, n})$ matritsaning i -satr va j -ustunda joylashgan elementi. Qisqalik uchun (1) matritsani $A = a_{ij}$ deb belgilab olingan. O'lchamlari bir xil bo'lgan $A = a_{ij}$ va $B = b_{ij}$ matritsalarining yig'indisi deb, $C = c_{ij}$ matritsaga aytiladi. Bunda elementlari $c_{ij} = a_{ij} + b_{ij}$ kabi aniqlanadi.

Matritsalar ustida yig'indi amalining algoritmi quyidagicha tuziladi.

Shuningdek matritsalar ustida yig'indi amali Borland C++ Builder 6 dasturida quyidagicha modellashtirildi.

```

#include <iostream>
using namespace std;
int main()
{
    int m, n;
    cout << "Satrlar sonini kiriting: "; cin >> m;
    cout << "Ustunlar sonini kiriting: "; cin >> n;
    int A[m][n], B[m][n], C[m][n];
    cout << endl << "A matritsani kiriting:\n";
    for(int i = 0; i < m; i++)
    {
        for(int j = 0; j < n; j++)
        {
            cin >> A[i][j];
        }
    }
    cout << endl << "B matritsani kiriting:\n";
    for(int i = 0; i < m; i++)
    {
        for(int j = 0; j < n; j++)
        {
            cin >> B[i][j];
        }
    }
    for(int i = 0; i < m; i++)
    {
        for(int j = 0; j < n; j++)
        {
            C[i][j] = A[i][j] + B[i][j];
        }
    }
    cout << endl;
    cout << "C matritsa:\n";
    for(int i = 0; i < m; i++)
    {
        for(int j = 0; j < n; j++)
        {
            cout << C[i][j] << " ";
        }
    }
}
  
```

```

    cout << endl;
}
}

```

Talabalarda chiziqli algebra fanini dasturlash va algoritmni loyihalash faniga asos qilib o'rgatilsa, yanada tushunarli va qiziqarli bo'libgina qolmasdan o'qitishning samaradorligiga ijobiy ta'sir qiladi.

$m \times p$ o'lchamli $A = a_{ij}$ matritsaning $p \times n$ o'lchamli $B = (b_{jk})$ matritsaga ko'paytmasi deb, $m \times n$ o'lchamli $C = (c_{ik})$ matritsaga aytiladiki, bunda elementlari

$$c_{ik} = a_{i1}b_{1k} + a_{i2}b_{2k} + \dots + a_{ip}b_{pk} \quad (2)$$

kabi aniqlanadi.

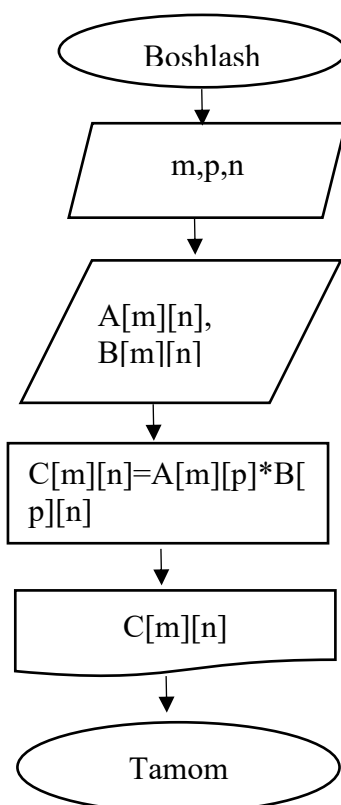
$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & \dots & a_{1p} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & \dots & a_{mp} \end{pmatrix} \text{ va } B = \begin{pmatrix} b_{11} & \dots & b_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ b_{p1} & \dots & b_{pn} \end{pmatrix} \quad (3)$$

matritsalar uchun AB ko'paytma umumiy

$$AB = \begin{pmatrix} \sum_{j=1}^p a_{1j}b_{j1} & \dots & \sum_{j=1}^p a_{1j}b_{jn} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \sum_{j=1}^p a_{mj}b_{j1} & \dots & \sum_{j=1}^p a_{mj}b_{jn} \end{pmatrix} \quad (4)$$

ko'rinishda aniqlanadi.

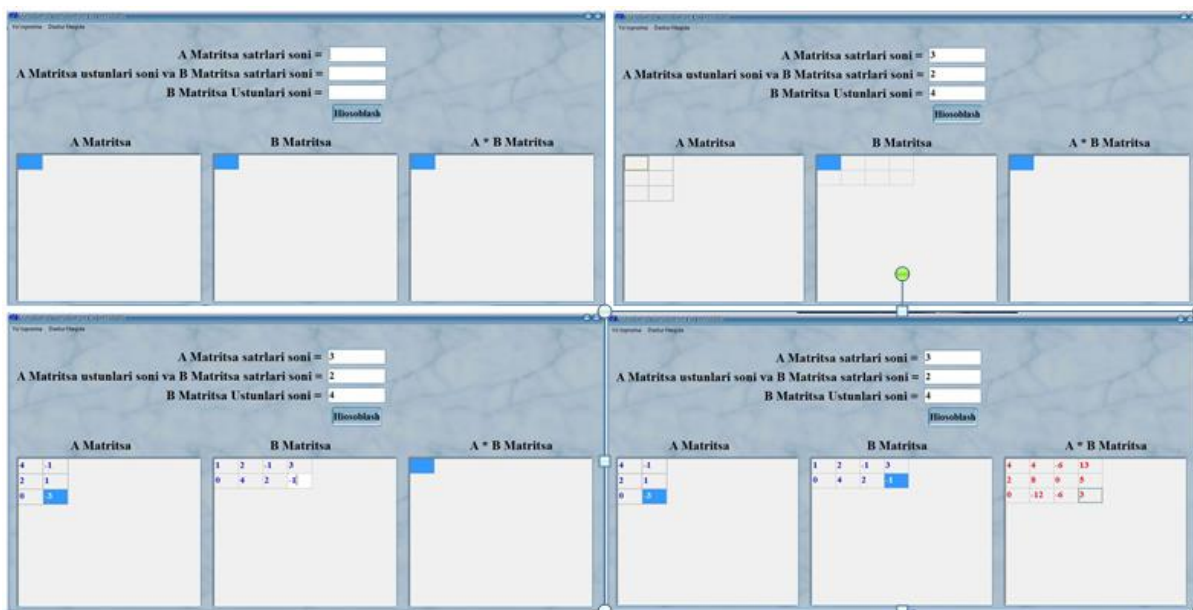
Matritsalar ustida ko'paytma amalining algoritmi quyidagicha tuziladi.

Matritsalar ustida ko'paytma amali Borland C++ Builder 6 dasturida quyidagicha modellashtirildi:

```
#include <iostream>
using namespace std;
int main()
{
    int m,p,n;
    cout << "A matritsa satrlar sonini kiriting: "; cin >> m;
    cout << "A matritsa ustunlar soni B matritsa satrlar sonini kiriting: "; cin
>> p;
    cout << "B matritsa ustunlar sonini kiriting: "; cin >> n;
    int A[m][n], B[m][n], C[m][n];
    cout <<endl<< "A matritsani kiriting:\n";
    for(int i = 0; i < m; i++)
    {
        for(int j = 0; j < p; j++)
        {
            cin >> A[i][j];
        }
    }
    cout <<endl<< "B matritsani kiriting:\n";
    for(int i = 0; i < p; i++)
    {
        for(int j = 0; j < n; j++)
        {
            cin >> B[i][j];
        }
    }
    for(int i=0; i<m; i++)
        for(int j=0; j<n; j++) {
            C[i][j] = 0;
        }
    for(int i=0; i<m; i++)
        for(int j=0; j<n; j++)
            for(int k=0; k<p; k++) {
                C[i][j]+=A[i][k]*B[k][j];
            }
    cout << endl<<"Natijaviy matritsa:"<< endl;
    for(int i = 0; i < m; i++)
    {
        for(int j = 0; j < n; j++)
        {
            cout << C[i][j] << " ";
        }
        cout << endl;
    }
}
```

Tahlil va natijalar.Hosil bo'lgan modellar asosida tayyorlangan virtual amaliy ish quyidagi ko'rinishda yaratildi (1-rasmga qarang)

1-rasm. Yaratilgan ishlanmada matritsalar ustida ko'paytma amalining bajarilishi.

Chiziqli algebra darslarida “Matritsalar nazariyasi”ning “matritsalar ustida amallar bajarish” mavzusini zamonaviy ta'lim metodini qo'llagan holda amaliy va nazariy o'qitilsa, dasturlash va algoritmi loyihalash dasrida ularning dasturi hamda algoritmlarini tuzishda vaqt sarfi kamaytirilib, ko'zlangan natijaga erishilishi mumkin. Bu esa talabani matematika faniga bo'lgan qiziqishini oshirib, ta'limga jalb qilish uchun o'qituvchidan zamonaviy ta'lim metodlari bilan birgalikda axborot kommunikatsion vositalardan yuqori darajada foydalana olishini talab qiladi.

Bu fanlarning o'zaro bog'liqligi matematikani o'qitishda har tomonlama uzviy aloqadorligini shakllantirish hozirgi zamon ta'limining asosiy sharti hisoblanadi. Oliy ta'lim muassasalari talabalarga matematika fanini o'qitishda, fanlarning o'zaro aloqadorligini shakllantirish uchun; ma'lumotlarni tuza olish, matematik munosabatlarni izohlay olish, ma'lumotlarning matematik modelini yaratish, uni sistemalashtirib, tahlil qilish va natijalarni sharhlay olishga e'tibor qaratish kerak.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib, shuni aytish mumkinki, matematika fanining texnika yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarga o'qitishda boshqa mutaxassis fanlar bilan bog'liqligini shakllantirish zamonaviy matematika o'qituvchisi maqsadining muhim qismidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Musurmonova Sh.G', Raqamli ta'lim muhitida bo'lajak muhandis dasturchilarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish metodikasi. PhD dissertatsiyasi. Toshkent-2025 y.

2. Avliyakov N.X. «Zamonaviy o'qitish texnologiyalari». Учебное пособие. Бухоро, 2001 y. 66 s

3. Ostonov Q. «Matematika va informatika o'qitish uslubiyati» predmeti bo'yicha o'quv–uslubiy majmua (bakalavriat bosqichi o'quvchilari uchun), Samarqand.:SamDU.2011,338 b.
4. Данко П.С., Попов А.Г., Кожевникова Т.Я. Вcшяя математика в упражнениях и задачах. Седмое издание. - М.: Вcшяя; школа, 2015
5. Xurramov Sh.R. 1-qism. Oliy matematika. T.: «Fan va texnologiya», 2015y.
6. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Qarshi. Nasaf. 2000.
7. Tolipov O'.Q., Usmanboyeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. Monografiya. Toshkent: “Fan”. 2005.
8. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие для вузов / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров, под ред. Е.С. Полат.-3-е изд., испр. и доп. - М.: Издательский центр «Академия», 2008.-268с.
9. Abdullaeva B.S. Urazova M.B. Voxidova N.X.. Obaya pedagogika / uchebnoe posobie. - Tashkent: «Sano-standart», 2017. - 364 str.
10. Abduqodirov A.A., Pardaev A.X. Masofali o'qitish nazariyasi va amaliyoti. “Fan” nashriyoti, Toshkent, 2009. – 145 b.
11. Allamberganova M. X. Informatikadan interaktiv o'quv majmualar yaratish va ulardan ta'lim jaraenida foydalanish // Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya.– Toshkent, 2012. – 117 b. [13]
12. Алиева, Р.Р. Педагогические условия формирования организационной культуры будущего педагога: автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Махачкала, 2015. - 23 с.
13. Ершов А.П. Информатизация: от компьютерной грамотности учащихся к информационной культуре общества // Коммунист. - 1988. - №2.
14. Химматалиев Д.О. Бўлажак касб таълими ўқитиувчиларини педагогик ва техник фанлар интеграцияси асосида касбий фаолиятга тайёрлаш методикаси. Пед. фанл. Доктори диссертацияси. –Т.2019. -245-б.

SANOAT CHIQINDILARI ASOSIDA GIDROFOB KIMYOVIY BARDOSH OLTINGUGURT POLIMER KOMPOZIT MATERIALLARINI ISHLAB CHIQISH VA XOSSALARINI TADQIQOTLASH

Rustamov Mirshohid Ulug'bek o'g'li

Qarshi Xalqaro Universiteti

email: mirshohidrustamov@gmail.com

ORCID: 0009-0008-2281-3463

Tel: +998999549252

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada sanoat chiqindilari asosida gidrofob va kimyoviy bardoshli oltingugurt polimer kompozit materiallarini ishlab chiqish hamda ularning asosiy fizik-kimyoviy xossalari tadqiq etish masalalari yoritilgan. Tadqiqot jarayonida neft-gaz va sanoat korxonalaridan olinadigan elementar oltingugurt hamda mineral to'ldiruvchi sanoat chiqindilaridan foydalanildi. Olingan kompozit materiallarning suv singdirish darajasi, kislota va ishqorli muhitlarga chidamliligi laboratoriya sharoitida sinovdan o'tkazildi. Tadqiqot natijalari ishlab*

chiqilgan oltingugurt polimer kompozit materiallarining yuqori gidrofoblik, kimyoviy barqarorlik va korroziyaga chidamlilik xossalari ega ekanligini ko'rsatdi. Ushbu materiallardan sanoat va qurilish sohalarida foydalanish ekologik yuklamani kamaytirish hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: oltingugurt polimeri, sanoat chiqindilari, kompozit materiallar, gidrofoblik, kimyoviy bardoshlilik, korroziyaga chidamlilik, ekologik materiallar

РАЗРАБОТКА И ИССЛЕДОВАНИЕ СВОЙСТВ ГИДРОФОБНЫХ И ХИМИЧЕСКИ СТОЙКИХ СЕРОПОЛИМЕРНЫХ КОМПОЗИЦИОННЫХ МАТЕРИАЛОВ НА ОСНОВЕ ПРОМЫШЛЕННЫХ ОТХОДОВ

Рустамов Миршахид Улугбек угли

Каршинский Международный Университет

email: mirshohidrustamov@gmail.com

ORCID: 0009-0008-2281-3463

Tel: +998999549252

Аннотация: В данной статье рассмотрены вопросы разработки гидрофобных и химически стойких серополимерных композиционных материалов на основе промышленных отходов, а также исследования их основных физико-химических свойств. В качестве исходного сырья использованы элементарная сера, получаемая в процессе переработки нефти и газа, а также минеральные промышленные отходы в качестве наполнителей. В лабораторных условиях проведены исследования водопоглощения и химической стойкости полученных композитов в кислых и щелочных средах. Результаты исследований показали, что серополимерные композиционные материалы обладают высокой гидрофобностью, химической и коррозионной стойкостью. Применение данных материалов в строительстве и промышленности позволяет снизить экологическую нагрузку и повысить экономическую эффективность производства.

Ключевые слова: серополимер, промышленные отходы, композиционные материалы, гидрофобность, химическая стойкость, коррозионная устойчивость, экологически безопасные материалы

DEVELOPMENT AND INVESTIGATION OF THE PROPERTIES OF HYDROPHOBIC AND CHEMICALLY RESISTANT SULFUR POLYMER COMPOSITE MATERIALS BASED ON INDUSTRIAL WASTE

Rustamov Mirshohid Ulugbek ogli

Karshi International University

email: mirshohidrustamov@gmail.com

ORCID: 0009-0008-2281-3463

Tel: +998999549252

Abstract: This article addresses the development of hydrophobic and chemically resistant sulfur polymer composite materials based on industrial waste and the investigation of their main physicochemical properties. Elemental sulfur obtained from oil and gas processing, as well as mineral industrial waste used as fillers, served as raw materials for composite production. Laboratory studies were conducted to evaluate water absorption and chemical resistance of the composites in acidic and alkaline environments. The results demonstrate that the developed sulfur polymer composite materials exhibit high hydrophobicity, chemical stability, and corrosion resistance. The application of these materials in construction and industrial sectors contributes to reducing environmental impact and improving economic efficiency.

Keywords: sulfur polymer, industrial waste, composite materials, hydrophobicity, chemical resistance, corrosion resistance, environmentally friendly materials

Hozirgi kunda sanoat tarmoqlarining jadal rivojlanishi natijasida katta hajmda turli xil sanoat chiqindilari hosil bo'lib, ularni qayta ishlash va ikkilamchi xomashyo sifatida foydalanish masalasi dolzarb ekologik va iqtisodiy muammolardan biriga aylanmoqda. Neft-gaz, kimyo, metallurgiya va energetika sanoati korxonalarida hosil bo'ladigan chiqindilar atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatib, tabiiy resurslardan samarali foydalanish zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Shu sababli sanoat chiqindilarini qayta ishlash asosida yuqori funksional xossalarga ega yangi turdagi materiallar ishlab chiqish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Neft va gazni qayta ishlash jarayonida katta miqdorda ajralib chiqadigan elementar oltingugurt bugungi kunda ko'plab mamlakatlarda ortiqcha sanoat mahsuloti sifatida to'planib qolmoqda. An'anaviy qurilish materiallariga nisbatan oltingugurt asosidagi polimer materiallar yuqori gidrofoblik, kimyoviy bardoshlilik va korroziyaga chidamlilik xossalari bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, oltingugurt polimerlari qisqa vaqt ichida qotishi, suvni deyarli singdirmasligi va agressiv muhitlarda barqarorligi bilan sanoat va qurilish sohalarida keng qo'llash imkonini beradi.

Sanoat chiqindilaridan to'ldiruvchi sifatida foydalanish oltingugurt polimer kompozit materiallarining mexanik va ekspluatatsion xossalarini yaxshilash bilan birga, ularning tannarxini kamaytirish hamda ekologik yuklamani sezilarli darajada pasaytirishga xizmat qiladi. Biroq oltingugurt asosidagi kompozit materiallarning tarkibi, gidrofobligi va kimyoviy muhitlarga chidamliligini kompleks tadqiq etish hamda ularning optimal texnologik parametrlarini aniqlash bo'yicha ilmiy izlanishlar yetarli darajada olib borilmagan.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi sanoat chiqindilari asosida gidrofob va kimyoviy bardoshli oltingugurt polimer kompozit materiallarini ishlab chiqish hamda ularning fizik-kimyoviy xossalarini eksperimental tadqiq etishdan iborat. Tadqiqot natijalari ekologik xavfsiz, iqtisodiy samarali va agressiv muhitlarda uzoq muddat xizmat qiluvchi kompozit materiallarni yaratish imkonini beradi hamda qurilish va sanoat sohalarida ularni keng joriy etish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Oltinugurt asosidagi polimer kompozit materiallar neft va gazni qayta ishlash jarayonida hosil bo'ladigan elementar oltingugurt bog'lovchi va modifikatsiyalovchi komponentlar bilan birlashtirish orqali olinadigan sun'iy materiallar hisoblanadi. Elementar holatda oltingugurt kristall tuzilishga ega bo'lib, mexanik jihatdan mo'rt, issiqlik ta'siriga sezgir va barqarorligi past modda sanaladi. Shu sababli uni mustaqil konstruktiv material sifatida qo'llash cheklangan. Biroq oltingugurt polimerlashtirish yoki stabilizatsiyalash orqali uning fizik-mexanik va ekspluatatsion xossalarini sezilarli darajada yaxshilash mumkin.

Oltinugurt polimerlari asosan eritilgan oltingugurt molekulalarining organik yoki noorganik modifikatorlar bilan o'zaro ta'siri natijasida hosil bo'ladi. Bu jarayonda oltingugurtning zanjirli molekulyar tuzilmasi barqarorlashib, qayta kristallanish jarayoni sekinlashadi. Natijada yuqori mustahkamlikka, deformatsiyaga chidamlilikka va kimyoviy barqarorlikka ega bo'lgan polimer matritsa shakllanadi. Kompozit tarkibiga turli xil to'ldiruvchilar qo'shilishi esa materialning mexanik xossalarini yaxshilash bilan birga iqtisodiy samaradorligini ham oshiradi.

Nazariy jihatdan oltingugurt asosidagi polimer kompozitlarning muhim xususiyatlaridan biri ularning gidrofobligidir. Oltingugurtning molekulyar tuzilmasi suv molekullari bilan kuchli o'zaro ta'sirga kirishmasligi sababli material suvni deyarli singdirmaydi. Bu holat kompozit materiallarning nam muhitlarda, yer osti va gidrotexnika inshootlarida uzoq muddat xizmat qilishini ta'minlaydi. Past suv singdirish ko'rsatkichi materialning muzlash-erish jarayonlariga ham chidamliligini oshiradi.

Kimyoviy bardoshlilik oltingugurt polimer kompozitlarining yana bir muhim nazariy xossasi hisoblanadi. Oltingugurt asosidagi bog'lovchi matritsa kislotalar, ishqorlar va tuz eritmalariga nisbatan yuqori barqarorlikka ega bo'lib, agressiv muhitlarda korroziya jarayonlarini sezilarli darajada cheklaydi. Shu sababli bunday materiallar kimyo sanoati, kanalizatsiya tizimlari va sanoat pol qoplamalarida qo'llash uchun ayniqsa maqsadga muvofiqdir.

Sanoat chiqindilarining to'ldiruvchi sifatida qo'llanilishi oltingugurt polimer kompozitlarning nazariy asoslarida muhim o'rin tutadi. Mineral tarkibli chiqindilar, kul va shlaklar materialning strukturaviy zichligini oshirib, yuk ko'tarish qobiliyatini yaxshilaydi. Shu bilan birga, sanoat chiqindilaridan foydalanish tabiiy resurslarga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi hamda ekologik barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Shunday qilib, oltingugurt asosidagi polimer kompozit materiallarning nazariy asoslari ularning molekulyar tuzilishi, gidrofobligi, kimyoviy barqarorligi va sanoat chiqindilari bilan o'zaro ta'siri bilan belgilanadi. Ushbu nazariy jihatlar oltingugurt polimer kompozitlarining yuqori ekspluatatsion xossalarga ega bo'lishini ta'minlab, ularni zamonaviy qurilish va sanoat materiallari qatorida istiqbolli yo'nalish sifatida qarash imkonini beradi.

Oltingugurt asosidagi polimer kompozit materiallarni ishlab chiqishda sanoat chiqindilaridan foydalanish texnologiyasi materialning texnik, ekspluatatsion va iqtisodiy ko'rsatkichlarini yaxshilashga qaratilgan kompleks jarayon hisoblanadi. Sanoat chiqindilari mazkur texnologiyada asosan to'ldiruvchi va strukturani mustahkamlovchi komponent vazifasini bajaradi. Bunda chiqindilarning kimyoviy tarkibi, granulometrik tarkibi va fizik xossalarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Texnologik jarayonda xomashyo sifatida neft-gaz sanoatidan olinadigan elementar oltingugurt, shuningdek, energetika va metallurgiya korxonalarida hosil bo'ladigan kul, shlak va mineral changlar qo'llaniladi. Ushbu chiqindilar ishlab chiqarishdan oldin quritish, maydalash va elash jarayonlaridan o'tkazilib, ularning zarrachalar o'lchami optimallashtiriladi. Bu esa kompozit material tarkibida bir jinsli tuzilmaning shakllanishini ta'minlaydi.

Kompozit materiallarni tayyorlash jarayoni oltingugurtni ma'lum harorat oraliq'ida eritish bilan boshlanadi. Eritilgan oltingugurtga stabilizator va modifikatorlar qo'shib, uning polimer holatda barqarorligi ta'minlanadi. Keyingi bosqichda sanoat chiqindilari belgilangan nisbatda eritma tarkibiga bosqichma-bosqich kiritilib, doimiy aralashtirish orqali bir jinsli massa hosil qilinadi. Ushbu jarayonda aralashtirish tezligi va davomiyligi materialning yakuniy xossalari ta'sir ko'rsatadi.

Olingan aralashma maxsus qoliplarga quyilib, ma'lum vaqt davomida sovitiladi va qotiriladi. Oltungugurt polimer kompozitlarining muhim afzalliklaridan biri ularning tez qotish xususiyatiga ega ekanligidir. Bu holat ishlab chiqarish jarayonini tezlashtirish va energiya sarfini kamaytirish imkonini beradi. Sovitish jarayonida materialda ichki kuchlanishlar hosil bo'lmashligi uchun texnologik rejimlarga qat'iy rioya qilinadi.

Sanoat chiqindilaridan foydalanish texnologiyasining muhim jihatlaridan yana biri ekologik xavfsizlikni ta'minlashdir. Chiqindilarni kompozit material tarkibiga kiritish ularning atrof-muhitga chiqarilishini cheklaydi hamda ikkilamchi resurslardan samarali foydalanishga imkon yaratadi. Shu bilan birga, chiqindilar miqdorini optimallashtirish orqali materialning mexanik mustahkamligi, gidrofobligi va kimyoviy bardoshliligi oshiriladi.

Natijada sanoat chiqindilaridan foydalanish texnologiyasi asosida olingan oltungugurt polimer kompozit materiallar yuqori ekspluatatsion xossalarga ega bo'lib, qurilish va sanoat sohalarida qo'llash uchun iqtisodiy va ekologik jihatdan samarali yechim sifatida qaraladi.

Sanoat chiqindilari asosida ishlab chiqilgan gidrofob va kimyoviy bardoshli oltungugurt polimer kompozit materiallar yuqori ekspluatatsion xossalarga ega bo'lib, ularning amaliy ahamiyati sanoat, qurilish va infratuzilma obyektlarida keng qo'llash imkoniyatlari bilan belgilanadi. Mazkur materiallar agressiv muhitlarga chidamliligi, past suv singdirish ko'rsatkichi hamda korroziyaga barqarorligi bilan an'anaviy qurilish materiallaridan sezilarli darajada ustun turadi.

Oltungugurt polimer kompozit materiallarning asosiy amaliy afzalliklaridan biri ularning sanoat pol qoplamalari sifatida qo'llanishidir. Kimyo, neft-gaz va oziq-ovqat sanoati korxonalarida uchraydigan kislota, ishqor va tuz eritmalarining ta'siriga yuqori darajada chidamliligi ushbu materiallarni ishlab chiqarish seklari, omborlar va texnologik maydonlar uchun maqbul yechimga aylantiradi. Bundan tashqari, silliq va zich struktura tufayli ularning gigiyenik xossalari yuqori bo'lib, tozalash va xizmat ko'rsatish jarayonlari soddalashadi.

Mazkur kompozit materiallar kanalizatsiya va drenaj tizimlarida ham keng qo'llanish imkoniyatiga ega. Nam muhitda uzoq muddat ishlash, biologik va kimyoviy ta'sirlarga bardoshlilik oltungugurt asosidagi materiallarni quvurlar, lotoklar va kollektorlar tayyorlashda samarali ishlatishga imkon beradi. Gidrotexnika inshootlarida esa ularning gidrofobligi va muzlash-erish jarayonlariga chidamliligi muhim ustunlik hisoblanadi.

Yo'l qurilishi va transport infratuzilmasida oltungugurt polimer kompozit materiallar mustahkamlik va tez qotish xususiyatlari tufayli istiqbolli material sifatida qaraladi. Ular yo'l qoplamalarining alohida konstruktiv elementlari, bordyurlar va prefabrik bloklar ishlab chiqarishda qo'llanishi mumkin. Bu esa qurilish muddatlarini qisqartirish va ekspluatatsiya xarajatlarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Mazkur materiallarning amaliy ahamiyati ekologik va iqtisodiy jihatlar bilan ham bevosita bog'liq. Sanoat chiqindilaridan to'ldiruvchi sifatida foydalanish chiqindilar hajmini kamaytirib, atrof-muhitga bo'lgan salbiy ta'sirni cheklaydi. Shu

bilan birga, ikkilamchi xomashyodan foydalanish ishlab chiqarish tannarxini pasaytiradi va resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etishga imkon yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, sanoat chiqindilari asosida olingan oltingugurt polimer kompozit materiallar yuqori funksional xossalari, ekologik xavfsizligi va iqtisodiy samaradorligi bilan zamonaviy qurilish va sanoat materiallari orasida muhim o'rin egallaydi hamda ularni turli ekspluatatsion sharoitlarda keng joriy etish uchun mustahkam ilmiy-amaliy asosga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akramov A.A., Ismoilov B.B. Kompozit materiallar texnologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 216 b.
2. Abdurahmonov A.M. Sanoat chiqindilarini qayta ishlashning zamonaviy usullari. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – 184 b.
3. Xudoyorov M.N., Karimov S.Sh. Oltingugurt asosidagi bog'lovchi materiallarning fizik-mexanik xossalari // Kimyo va kimyoviy texnologiya. – 2021. – №3. – B. 45–50.
4. Raximov U.B., Jo'rayev D.K. Sanoat chiqindilaridan foydalanish asosida ekologik toza qurilish materiallari olish // Qurilish muammolari. – 2022. – №2. – B. 33–38.
5. Mohamed A.M.O., El Gamal M.M. Sulfur Concrete for the Construction Industry: A Sustainable Development Approach. – Jeddah: King Abdulaziz University Press, 2010. – 210 p.
6. El Gamal M.M., El-Gamal A.M. Performance evaluation of sulfur concrete mixtures // Construction and Building Materials. – 2017. – Vol. 154. – P. 219–231.
7. Vroom A.H. Sulfur-based materials for civil engineering applications // Journal of Materials in Civil Engineering. – 2018. – Vol. 30, No. 4. – P. 1–9.
8. Lewis R., Douglas E. Utilization of industrial waste in sulfur polymer composites // Journal of Cleaner Production. – 2019. – Vol. 230. – P. 1185–1194.
9. ASTM C1309–21. Standard Guide for Sulfur Polymer Cement Concrete. – ASTM International, 2021.
10. EN 12697-12:2018. Bituminous mixtures – Test methods – Determination of water sensitivity. – European Committee for Standardization.
11. Mehta P.K., Monteiro P.J.M. Concrete: Microstructure, Properties, and Materials. – New York: McGraw-Hill Education, 2014. – 684 p.

KLASTERLARNING STRATEGIK RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI VA IQTISODIY SAMARADORLIGI

Rahimov Odil Berdiyevich

Qarshi Xalqaro universiteti

“Iqtisodiyot va muhandislik” kafedrasida dotsenti

(odilrahimov0302@gmail.com,+998914664407,tel: +998914664407)

Annotatsiya: Maqolada klasterlash orqali hududlarni rivojlantirish jarayoni hamda klasterlarning istiqbolda rivojlanishi mintaqalarning zamonaviy iqtisodiy va ijtimoiy infratuzilmalarining shakllanishiga ta'siri yoritilgan. “Sulton Tex Groop” paxta-to'qimachilik klasterining ishlab chiqarish faoliyati asosida ekonometrik model tuzilib, uning natijalari tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy klasterlarning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini belgilovchi asosiy omillar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: klaster, klasterlash, ekonometrik modellashtirish, ekonometrik model, raqamli texnologiyalar, yashil texnologiyalar, iqtisodiy potensial, iqtisodiy samaradorlik.

ПЕРСПЕКТИВЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ КЛАСТЕРОВ И ИХ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Рахимов Одил Бердиевич

Каршинский Международный университет

Доцент кафедры «Экономика и инженерия»

(odilrahimov0302@gmail.com,+998914664407, тел: +998914664407)

Аннотация: В статье рассмотрен процесс развития регионов на основе кластеризации, а также показано, что дальнейшее развитие кластеров способствует формированию современной экономической и социальной инфраструктуры регионов. На примере хлопково-текстильного кластера «Sulton Tex Groop» построена и проанализирована эконометрическая модель производственной деятельности. Кроме того, раскрыты основные факторы, определяющие экономическую и социальную эффективность современных кластеров.

Ключевые слова: кластер, кластеризация, эконометрическое моделирование, эконометрическая модель, цифровые технологии, зелёные технологии, экономический потенциал, экономическая эффективность

PROSPECTS FOR THE STRATEGIC DEVELOPMENT OF CLUSTERS AND THEIR ECONOMIC EFFICIENCY

Rahimov Odil Berdiyevich

Karshi International University

Associate Professor of the Department of “Economics and Engineering”

(odilrahimov0302@gmail.com,+998914664407, tel: +998914664407)

Abstract: The article examines the process of regional development through clustering and emphasizes how the future development of clusters contributes to the formation of modern economic and social infrastructures in the regions. An econometric model of the production activities of the “Sulton Tex Groop” cotton-textile cluster has been developed and analyzed. In addition, the study highlights the main factors determining the economic and social efficiency of modern clusters

Keywords: cluster, clustering, econometric modeling, econometric model, digital technologies, green technologies, economic potential, economic efficiency.

Kirish. Hozirgi globallashuv davrida klasterlar dunyo mamlakatlari iqtisodiyotining samarali o'sishining asosiy bo'g'iniga aylangan va ular yangi ishlab

chiqaruvchi kuch sifatida iqtisodiy faoliyatning qariyb yarmini qamrab olgan. Jumladan, AQShda 400 ga yaqin klasterlar faoliyat yuritib, mamlakat YaIMning 60-65 foizi ularning hissasiga to'g'ri keladi, Italiya ishlab chiqarishida 200 dan ortiq klasterlarning ulushi mamlakat eksportida 40 foizga yaqinni tashkil etadi, Xitoyda ko'plab korxonalarni birlashtirgan 60 dan ortiq klasterlarda katta hajmlarda mahsulotlar ishlab chiqariladi.

Klasterlash orqali ilg'or rivojlanish - iqtisodiy salohiyat, yangi texnologiyalar, ekologik omillar va moliyaviy imkoniyatlarni o'z ichiga oladi. Klasterlashning strategik tahlil jarayoni klasterlarning qaysi yo'nalishda rivojlanishi kerakligini, qanday innovatsiyalarni joriy qilishni va mintaqalararo hamkorlikni qanchalik samarali yo'lga qo'yish mumkinligini aniqlashga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida iqtisodiyotda klasterlarning iqtisodiy o'sishini va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Klaster" tushunchasi XX asrning 80-yillarida Maykl Porter tomonidan iqtisodiy tushuncha sifatida ilmiy jarayonga kiritilgan. Porterning ta'kidlashicha, klaster – ma'lum sohalarda faoliyat ko'rsatayotgan kompaniya va institutlarning jug'rofiy jihatdan tarmoqlararo birlashuvi hisoblanadi. Bu ta'rif 1990-yilda Maykl Porter tomonidan tayyorlangan "Davlatlarning raqobatdosh afzalligi" nomli asarida keltirilgan. Demak, klaster – o'zaro bog'liq korxonalarni birlashtirishning bir usuli bo'lib, bu hudud iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi[1].

2005-yillarda iqtisodchi olimlar – A.Rasulev, R.Alimov, D.Kurbanovalarning "O'zbekistonda paxtachilik kompleksini rivojlantirishda klaster iqtisodiy siyosatining muhim yo'nalishlari" maqolasida mamlakatda klasterlarni rivojlantirish asoslari yoritilgan[2].

Journal of Management ("Value & Ethics" Gwalior Management Academy. India ISSN-2249-9512, 2022 November Special Issue Page: 222-236 (08.00.00; №6)) jurnalida chop etilgan mualliflar Rahimov Odil Berdievich, Mukhitdinov Khudayar Suyunovichning "Kashkadarya province activity of economic subjects econometric modeling of inter-territorial clustering" maqolasida subyektlarni hududlarda klasterlashni ekonometrik modellashtirish masalasini[3] hamda "Экономика и предпринимательство" (научный журнал, 2024 г. №1 (162), ISSN 1999-2300, Журнал включен в Перечень ВАКа РФ, стр.673-676.) ilmiy jurnalida chop qilingan muallif O.B.Rahimovning "Econometric model of interterritorial clustering of economic subjects" maqolasida iqtisodiy subyektlarni klasterlashni ekonometrik modellari o'rganilgan[4].

Tadqiqot metodlari. Mazkur maqolada klasterning iqtisodiy statistik ko'rsatkichlari va moliyaviy hisobotlari ma'lumotlari asosida Statistika tahlil usulida tahlillar olib borilgan, klasterning ishlab chiqargan mahsulotlari sotuv hajmiga ta'sir etuvchi bir qancha omillar o'rganildi, sotuv hajmiga ijobiy ta'sir qiluvchi omillar korrelyatsion tahlil bo'yicha o'zaro bog'lanishlar tekshirildi, korrelyatsion-regression tahlillar usulida omillar orasidagi bog'lanishlarning ko'p omilli ekonometrik modeli qurilgan va bu model asosida klasterning iqtisodiy samaradorliklari tahlil qilingan.

Asosiy qism. Hududlarning iqtisodiy potensial rivojlanish imkoniyatlarini topish, erishilmagan ishlab chiqarish darajalarini ko'zlab, foydalanilmagan zahiralarni

o'rganish zarurdir. Maqbullashtirish masalasida klasterlarni va ularning ishlab chiqarishini tashkil etish dastlab mukammal rejalashtirishdan boshlanadi. Rejalashtirish bosqichi esa ishlab chiqarish faoliyatining boshlang'ich qismini ifodalab, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Rejalashtirishda asosiy talablar o'rnatiladi, ishlab chiqaruvchining iqtisodiy salohiyati tahlil etiladi. Rejalashtirish qator dasturlar asosida amalga oshirilishi va ularning ichida eng maqbuli aniqlanishi zarur bo'ladi. Bu jarayonlar iqtisodiy tahlillar negizida amalga oshiriladi.

Klasterlar innovatsiyalarni tezroq joriy etishga va ularni keng miqyosda qo'llashga yordam beradi, bu esa umumiy texnologik taraqqiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy iqtisodiyotda raqamli texnologiyalarning tezkor rivojlanishi iqtisodiy jarayonlarni yanada chuqurroq tahlil qilishni taqozo etmoqda. Ekonometrik modellashtirish raqamli iqtisodiy muhitda iqtisodiy ko'rsatkichlarni tahlil qilish va baholash imkonini beradi. Klasterlashni ekonometrik modellashtirish ishlab chiqarish subyektlari orasida hamkorlikni kuchaytirib, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga, innovatsiyalarni joriy etish va raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek u iqtisodiy qarorlar qabul qilishda asosiy vositalardan biri bo'lib, iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish uchun dolzarb va muhim ahamiyat kasb etadi.

Qashqadaryo viloyatidagi agrosanoat klasterlaridan biri "SULTON TEX GROUP" klasteri rivojlanish faoliyati statistik ma'lumotlari tahlil qilindi hamda uning ishlab chiqarishi bilan bog'liq bo'lgan omillari ko'rib chiqildi, bunda Y – mazkur klasterning ishlab chiqargan mahsulotlari sotuv hajmi (mlrd. so'm), x_1 – ip-kalava ishlab chiqarish (tonna), x_2 – klasterdagi ish o'rinlari (birlikda).

1-jadvaldagi klaster sotuv hajmi (Y) va unga ijobiy ta'sir qiluvchi ip-kalava ishlab chiqarish (x_1) hamda ish o'rinlari soni (x_2) qiymatlarini natural logarifm qiymatlariga o'tkazamiz, bu ishdan maqsad – o'zgaruvchilar orasidagi nisbatli o'zgarishlarni aniqroq baholash, bu esa, iqtisodiy va moliyaviy ko'rsatkichlar o'rtasidagi murakkab bog'liqliklarni oddiylashtirishga yordam beradi. Natural logarifm orqali ma'lumotlar

1-jadval

“SULTON TEX GROUP” paxta-to‘qimachilik klasteri mahsulotlar ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari

Yillar	Ishlab chiqargan mahsulotlari sotuv hajmi (mlrd. so'm) Y	Ip-kalava ishlab chiqarish (tonna) x_1	Ish o'rinlari (birlikda) x_2
2018	150,532	6 316,00	253
2019	226,079	6 222,00	633
2020	250,775	5 711,00	618
2021	276,258	5 709,00	727
2022	445,345	10810,00	750
2023	440,019	12773,00	768

1-jadval: “SULTON TEX GROUP” klasterining statistik hisobotlari bo'yicha tuzilgan jadval

siljimalari kamaytiriladi, natijada o'zgaruvchilarning ta'sirini chiziqdashirish va o'zgarish tendensiyalarini aniqroq kuzatish imkoniyati yaratiladi. Bu usul, ayniqsa, o'zgaruvchilar orasidagi nisbiy o'zgarishlarni tahlil qilishda qo'llanilib, kichik qiymatlar va katta qiymatlar orasidagi farqlarni kamaytiradi, tahlil natijalarining izchilligi va ishonchliligini oshiradi.

Korrelyatsion-regression tahlillar "SULTON TEX GROUP" klasteri rivojlanishiga ta'siri yuqori bo'lgan omillarni aniq belgilash va kelgusida yanada samarali rivojlanish strategiyasini shakllantirishga yordam beradi(2-jadval).

2-jadval

"SULTON TEX GROUP" klaster ishlab chiqargan mahsulotlari sotuv hajmiga ta'siri yuqori bo'lgan omillarning asosiy parametrlari¹

Natijaviy o'zgaruvchi: Y				
Metod: Eng kichik kvadratlar usuli				
Qator: 2018-2023				
Kiritilgan o'zgaruvchilar(kuzatuvlar): 6				
O'zgaruvchi	Model koeffitsiyentlari	Standart xatolar	t-Styudent mezoni	p-qiymati
x ₁	0.657692	0.137704	4.776144	0.0174
x ₂	0.605420	0.115575	5.238345	0.0135
C	2.806943	1.163136	2.413253	0.0447
R-determinatsiya koeffitsiyenti	0.964671	Bog'liq o'zgaruvchining o'rtacha qiymati		12.53552
Tekislangan R-determinatsiya koeffitsiyenti	0.941119	Bog'liq o'zgaruvchining standart chetlanishi		0.415362
Regressiyaning standart xatosi	0.100789	Akaykening axborot mezoni		-1.444717
Qoldiqlar kvadratlari yig'indisi	0.030475	Shvars mezoni		-1.548837
Maksimal o'xshashlik fuksiyasining qiymati	7.334150	Hannan-Quinn kriter		-1.861519
F-Fisher mezoni	40.95856	DW-Darbin-Uotson mezoni		2.288011
Ehtimollik (F-Fisher mezoni)	0.006640			

Tahlil va natijalar. Tadqiqotlar asosida olingan natijalarda "SULTON TEX GROUP" paxta-to'qimachilik klasteri ishlab chiqargan mahsulotlari sotuv hajmining o'sish dinamikasini ifodalovchi quyidagi ko'p omilli darajali empirik modelni hosil qildik:

$$Y = 16,61 * x_1^{0,66} * x_2^{0,61}$$

Bu model shakli – darajali model, model esa ko'rsatkichlarning nisbiy o'zgarishlarni tahlil qilishda qulaylik yaratadi. Ushbu darajali model x₁ va x₂ o'zgaruvchilarining Y ga ijobiy ta'sir ko'satishini ifodalaydi, model yordamida ip-kalava ishlab chiqarish (x₁) hamda ish o'rinlari soni (x₂) omillarining o'zgarishiga

¹ Muallifning dastur asosida ishlanmasi

bog'liq ravishda klasterning ishlab chiqargan mahsulotlarining sotuv hajmi (Y) o'sadi, bu tuzilgan empirik model – monoton o'suvchi funksiyadir.

Mazkur ko'p omilli darajali empirik modelning tahlili shuni asoslaydiki, bunda $0,66+0,61=1,27>1$ bo'ldi, demak, klaster ishlab chiqarish mahsulotlarining sotuv hajmi samaradorligi yuqori bo'lmoqda.

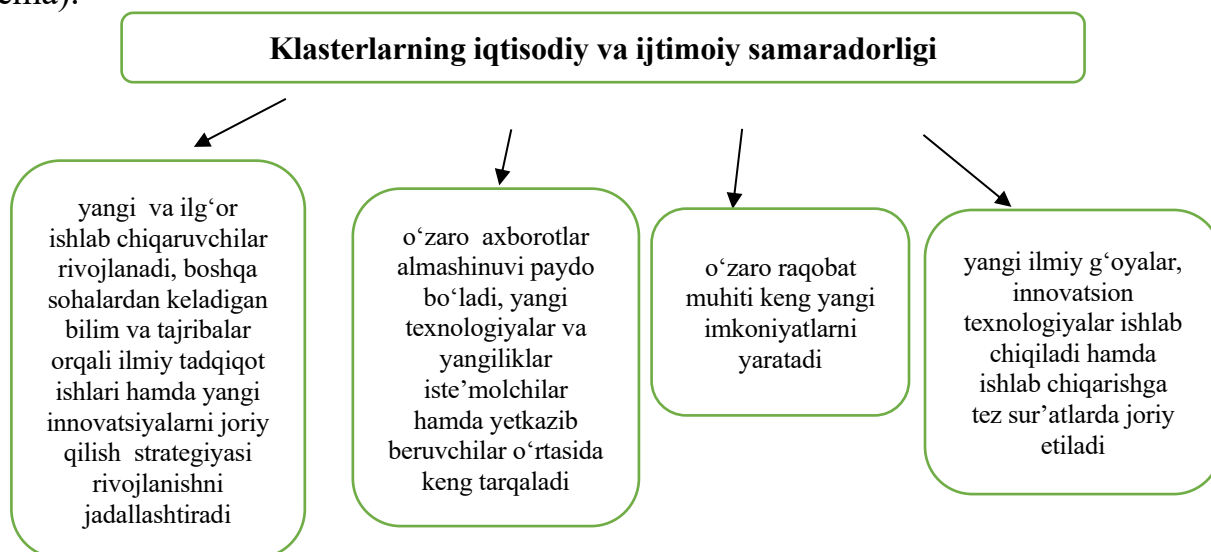
Agar tahlil chuqurroq, har tomonlama amalga oshirilsa, innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi, xomashyo resurslardan unumli va samarali foydalanish, ishchilar sonini barqaror ushlab turish mazkur klaster ishlab chiqarish samaradorligiga ijobiy ta'sir qiladi.

Modelda ip-kalava ishlab chiqarish (x_1) o'zgaruvchisi uchun ko'rsatkich 0,66 ga teng, bu esa, ip-kalava ishlab chiqarish (x_1)ning sotuv hajmi (Y)ga o'rtacha ijobiy ta'sir ko'rsatishini bildiradi. Boshqacha aytganda, ip-kalava ishlab chiqarish (x_1)ning 1% o'zgarishi sotuv hajmi (Y)ning 0,66% o'zgarishiga olib keladi. Ish o'rinlari soni (x_2) omili uchun ko'rsatkich 0,61 bo'lib, bu ham ijobiy ta'sirni anglatadi, ya'ni ish o'rinlari soni (x_2)ning 1% o'zgarishi sotuv hajmi (Y) ning 0,61% ijobiy o'zgarishiga sabab bo'ladi. Mazkur klasterda ushbu mulohazani quyidagicha talqin qilish mumkin: klasterda ip-kalava ishlab chiqarishni 1% ga oshirilsa, unda klasterning ishlab chiqargan mahsulotlarining sotuv hajmi 0,66% ga oshishi va klasterda ish o'rinlari 1% ga oshirilsa, u holda klasterning ishlab chiqargan mahsulotlarining sotuv hajmi 0,61% ga ko'payadi.

Bu model real sharoitlarda qaror qabul qilish va iqtisodiy samaradorligini oshirish hamda klasterning strategik rivojlanishining kelajakdagi dinamik o'zgarishlarini prognozlashda qo'llaniladi.

Xulosa va takliflar. Klasterlarning rivojlanishi mintaqalarning zamonaviy iqtisodiy va ijtimoiy infratuzilmalari tashkil topishiga olib keladi, bu esa ularning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini ko'rsatadi.

Klasterlarning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini quyidagilardan iborat (1-sxema):

1-sxema: Ilmiy tahlillar asosida muallif tomonidan tizimlashtirilgan

Klasterlash jarayonida yangi imkoniyatlar va ilmiy g'oyalarni ishlab chiqish hamda ularni ishlab chiqarishga joriy etish mintaqaviy va milliy darajada iqtisodiy o'sishga sezilarli hissa qo'shadi. Klasterlar uchun raqamli texnologiyalar bilan integratsiya qilish –ishlab chiqarish hamda resurslardan samarali foydalanishni optimallashtiradi. Raqamlashtirish orqali korxonalar bir-biriga tezkor ma'lumot yetkazib bera oladi, natijada ishlash samaradorligi oshadi. Sun'iy intellekt va yangi texnologiyalar yordamida klasterlarda ishlab chiqarish jarayonlarini kuzatish, talablarga mos mahsulotlarni ishlab chiqarish, shuningdek, texnik xizmat ko'rsatish sohalarida yutuqlarga erishish mumkin. Yashil texnologiyalar va qayta tiklanuvchi energiya manbalari klasterlar ichidagi ishlab chiqarish jarayonlarini ekologik xavfsiz hamda samarador qilishda katta ahamiyatga egadir. Xomashyolar sarfini kamaytirish va ularni tejash, energiya samaradorligini oshirish orqali ekologik klaster tizimlarini yaratish imkoniyatlari kengayadi. Klasterlar o'zaro tajriba va g'oya almashish orqali yangi keng imkoniyatlarni yaratadi. Shu bilan birga, ochiq innovatsiya dasturlari orqali ilmiy-texnologik g'oyalarni joriy etish ko'lamini kengaytirish lozim.

Yuqoridagi g'oyalar va texnologiyalarni klasterlarda amalga oshirish orqali hududiy ishlab chiqarish jarayonlariga raqamli texnologiyalar va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish barqaror iqtisodiy o'sishga erishiladi.

Strategik yo'nalishlardagi klasterlash subyektlar o'rtasida o'zaro hamkorlikni kuchaytirib, ularning raqobatbardoshlikni oshiradi va iqtisodiy o'sishga turtki beradi.

Klasterlash subyektlar o'rtasidagi bilim almashinuvi va tajriba bo'yicha hamkorlikni rivojlantiradi. Innovatsiyalarni tezroq joriy qilish va texnologik yangiliklardan foydalanish imkoniyatlarini yaratib, bu subyektlarning texnologik jihatdan rivojlanishiga katta turtki beradi.

Klasterlash orqali subyektlar o'z resurslarini birlashtirib, xarajatlarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanish imkoniga ega bo'ladilar. Bu esa, ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini oshirishga yordam beradi, o'z navbatida, narxlarni pasaytirish orqali raqobatbardoshlikni ham kuchaytiradi.

Klaster subyektlarining integratsiyasi logistika tarmoqlarining yaxshilanishiga olib keladi. Mahsulot va xizmatlarning tezroq hamda arzonroq yetkazib berilishi, shuningdek, transport va infratuzilma tizimining iqtisodiy samaradorligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.Porter M. Clusters and the New Economics of Competition.
- 2.Harvard Business Review, 1998//<http://hbr.org/product/clusters-and-the-neweconomics-ofompetition/an/98609-PDF-ENG>.
- 3.А.Расулев, Р.Алимов, Д.Курбанова. Развитие хлопкового комплекса-важное направление кластерной экономической политики в Узбекистане. Общество и экономика. №7-8, 338-350 ст.2005 г.
- 4.Rahimov Odil Berdievich, Mukhitdinov Khudayar Suyunovich. Kashkadarya provinceactivity of economic subjects econometric modeling of inter-territorial clustering // OAK Journal of Management "Value & Ethics" Gwalior Management Academy. India ISSN-2249-9512, 2022 November Special Issue Page: 222-236 (08.00.00; №6).

5.О.Б.Рахимов. Econometric model of interterritorial clustering of economic subjects.// “Экономика и предпринимательство” научный журнал, 2024 г №1 (162), ISSN 1999-2300, Журнал включен в Перечень ВАКа РФ, стр.673-676.

UO'K: 711.4:330.34(100-773)

ATROF-MUHIT IFLOSLANISHINING IQTISODIY ZARARLARI

Xidoyatova N.Sh

“Iqtisodiyot va muhandislik” kafedrası
katta o'qituvchisi Xidoyatova N.Sh.
xidoyatovaanigora@gmail.com
ORCID: 0009-0006-2446-6720

Nodirbekova Zilola Nodibek qizi

Qarshi xalqaro universiteti
Iqtisodiyot yo'nalishi I-11-25 guruh talabasi

***Annotatsiya:** Maqolada atrof-muhit ifloslanishining iqtisodiyotga ko'rsatadigan salbiy ta'siri, uning bevosita va bilvosita iqtisodiy oqibatlarini tahlil qilinadi.*

Ifloslanish natijasida tabiiy resurslarning kamayishi, ishlab chiqarish samaradorligining pasayishi hamda aholi salomatligiga yetkazilgan zararlarning iqtisodiy bahosi muhokama qilinadi. Shuningdek, ekologik siyosatni takomillashtirish va “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini rivojlantirish zaruriyati asoslab berilgan..

***Kalit so'zlar:** atrof-muhit, ifloslanish, iqtisodiy zarar, ekologik siyosat, yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish..*

УДК: 711.4:330.34(100-773)

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УЩЕРБ ОТ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Хидоятова Н.Ш.

Кафедра «Экономика и инженерия»
Старший преподаватель Хидоятова Н.Ш.
xidoyatovaanigora@gmail.com
ORCID: 0009-0006-2446-6720

Нодирбекова Зилола Нодибек кизи.

Международный университет Карши
Студентка экономического факультета, группа I-11-25

***Аннотация:** Обсуждается экономическая оценка истощения природных ресурсов в результате загрязнения, снижения эффективности производства и ущерба здоровью населения. Обоснована также необходимость совершенствования экологической политики и разработки принципов “зеленой экономики”.*

В статье анализируется негативное воздействие загрязнения окружающей среды на экономику, его прямые и косвенные экономические последствия.

***Ключевые слова:** окружающая среда, загрязнение, экономический ущерб, экологическая политика, зеленая экономика, устойчивое развитие.*

UDK: 711.4:330.34(100-773)

ECONOMIC DAMAGES OF ENVIRONMENTAL POLLUTION.

Khidoyatova N.Sh

Department of “Economics and Engineering”
Senior Lecturer Khidoyatova N.Sh.

xidoyatovaanigora@gmail.com
ORCID: 0009-0006-2446-6720

Nodirbekova Zilola Nodibek qizi

Karshi International University

Student of the Economics Department, Group I-11-25

***Abstract:** The economic assessment of the depletion of natural resources as a result of pollution, reduced production efficiency and damage to public health is discussed. The necessity of improving environmental policy and developing the principles of a "green economy" is also substantiated*

***Keywords:** environment, pollution, economic damage, environmental policy, green economy, sustainable development.*

Kirish

Global iqtisodiy rivojlanish jarayonida ekologik muammolar tobora keskinlashib bormoqda. Sanoatlashtirish, urbanizatsiya va resurslardan haddan tashqari foydalanish natijasida tabiiy muhitning ifloslanishi insoniyat farovonligiga bevosita xavf tug'dirmoqda. Atrof-muhitdagi salbiy o'zgarishlar nafaqat ekologik, balki iqtisodiy muvozanatni ham izdan chiqaradi. Shu bois ekologik zararlarning iqtisodiy bahosini aniqlash, ularni kamaytirish mexanizmlarini ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Atrof-muhit ifloslanishi — bu ishlab chiqarish va iste'mol jarayonida hosil bo'lgan chiqindilarning suv, havo va tuproq muhitiga kirib, ularning tabiiy xususiyatlarini buzish jarayonidir. Ushbu jarayon natijasida tabiiy resurslarning qayta tiklanish qobiliyati pasayadi, bu esa iqtisodiy tizimlarda qo'shimcha xarajatlar keltirib chiqaradi. Iqtisodiy nuqtai nazardan, ifloslanish – bu tashqi salbiy ta'sir (eksternallik) bo'lib, uning oqibatlarini bozor narxlarida aks etmaydi, biroq jamiyat uchun katta yo'qotishlar keltiradi.

Tabiiy resurslar va ishlab chiqarishga yetkaziladigan zararlar Ifloslanish natijasida suv, havo va yer resurslari sifatining pasayishi iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan: Suv resurslarining ifloslanishi ichimlik suvi tanqisligini kuchaytiradi, qishloq xo'jaligida hosildorlikni pasaytiradi, tozalash xarajatlarini oshiradi. Havo ifloslanishi metall inshootlar va texnika vositalarining korroziyalanish jarayonini tezlashtiradi, bu esa ishlab chiqarish tannarxini oshiradi. Tuproq degradatsiyasi ekin maydonlarining unumdorligini kamaytiradi, yangi yerlarni o'zlashtirish uchun qo'shimcha kapital talab qiladi.

Havo, suv va oziq-ovqat mahsulotlarining kimyoviy moddalarga boyligi aholining sog'lig'iga jiddiy zarar yetkazadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, havodagi zararli moddalarning 10 mikrogramm/m³ ga ortishi o'rtacha umr ko'rsatkichini 0,5–1 yilga qisqartiradi. Bu esa mehnatga layoqatli aholi sonining kamayishi va ishlab chiqarish samaradorligining pasayishiga olib keladi. Davlat byudjeti nuqtai nazaridan, ekologik kasalliklarni davolash, dori-darmonlar, sug'urta tizimi va ijtimoiy nafaqalar

uchun qo‘shimcha xarajatlar talab etiladi. Bu xarajatlar “ekologik zarar”ning bilvosita iqtisodiy ifodasidir.

Ekologik muvozanatning buzilishi iqlim o‘zgarishlari, cho‘llanish, suv toshqinlari, o‘rmon yong‘inlari kabi tabiiy ofatlar xavfini oshiradi.

Bularning barchasi infratuzilma, transport tizimi va energetika tarmoqlariga katta zarar yetkazadi. Masalan, 2023 yilda dunyo bo‘yicha ekologik ofatlar natijasida 250 milliard AQSh dollaridan ortiq iqtisodiy yo‘qotishlar qayd etilgan.

Adabiyotlar tahlili

Atrof-muhit ifloslanishining iqtisodiy oqibatlarini o‘rganish zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Jahon banki va OECD tadqiqotlarida ekologik ifloslanish iqtisodiy o‘sishga to‘siq bo‘luvchi asosiy omillardan biri sifatida baholanadi. Xususan, Jahon bankining “World Development Report” hisobotlarida atrof-muhit degradatsiyasi natijasida sog‘liqni saqlash xarajatlarining oshishi, mehnat unumdorligining pasayishi va infratuzilma yo‘qotishlari iqtisodiy zararlarining asosiy tarkibiy qismlari sifatida ko‘rsatib o‘tiladi.

UNDP tomonidan e‘lon qilingan inson taraqqiyoti hisobotlarida ekologik muammolar va aholi farovonligi o‘rtasidagi bog‘liqlik alohida tahlil qilinib, ekologik xavflar kambag‘allik va ijtimoiy tengsizlikni chuqurlashtiruvchi omil ekanligi ta‘kidlanadi. OECD tadqiqotlarida esa “yashil o‘sish” konsepsiyasi iqtisodiy rivojlanish va ekologik barqarorlikni uyg‘unlashtiruvchi samarali mexanizm sifatida asoslab berilgan.

Milliy darajada, O‘zbekiston Respublikasi “Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonuni ekologik zararlarini kamaytirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishning huquqiy asoslarini belgilaydi. Mahalliy olimlar A.Karimov va N.Tojiboyev asarlarida ekologik muammolar iqtisodiy tizimga salbiy eksternallik sifatida talqin qilinib, ularni ichkilashtirish mexanizmlariga alohida e‘tibor qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda **tizimli tahlil, taqqoslama usul, mantiqiy umumlashtirish va statistik ma‘lumotlarni tahlil qilish** metodlaridan foydalanildi. Xalqaro tashkilotlar (Jahon banki, OECD, UNDP) hisobotlari va ochiq statistik ma‘lumotlar asosida ekologik ifloslanishning iqtisodiy oqibatlari baholandi.

Shuningdek, ekologik ifloslanish natijasida yuzaga keladigan bevosita (resurslar yo‘qotilishi, ishlab chiqarish tannarxining oshishi) va bilvosita (sog‘liqni saqlash xarajatlari, mehnat unumdorligi pasayishi) iqtisodiy zararlar alohida guruhlarga ajratilib o‘rganildi. Tadqiqot davomida induktiv va deduktiv yondashuvlardan foydalanilib, umumiy nazariy xulosalardan amaliy natijalarga kelindi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, atrof-muhit ifloslanishi iqtisodiyotning

barcha tarmoqlariga ko'p qirrali salbiy ta'sir ko'rsatadi. Suv resurslarining ifloslanishi ichimlik suvi ta'minoti va qishloq xo'jaligi hosildorligini pasaytirib, qo'shimcha tozalash xarajatlarini keltirib chiqaradi. Havoning ifloslanishi ishlab chiqarish vositalarining tez eskirishi va sog'liq bilan bog'liq yo'qotishlar orqali iqtisodiy samaradorlikni kamaytiradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ekologik kasalliklar tufayli mehnatga layoqatli aholining qisqarishi yalpi ichki mahsulot hajmiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Iqlim o'zgarishi bilan bog'liq ekologik ofatlar esa infratuzilma va energetika tizimlariga milliardlab dollar zarar yetkazmoqda. 2023-yilda global miqyosda ekologik ofatlar oqibatida yuzaga kelgan iqtisodiy yo'qotishlar 250 milliard AQSh dollaridan oshgani mazkur muammoning dolzarbligini tasdiqlaydi.

Atrof-muhitni muhofaza qilishning iqtisodiy mexanizmlari quyidagilardan iborat: ekologik soliqlar va to'lovlar joriy etish; chiqindilarni qayta ishlashga investitsiyalarni rag'batlantirish; "yashil texnologiyalar"ni joriy qilish; korxonalarda ekologik menejment tizimlarini tatbiq etish. "Yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi ifloslanish darajasini kamaytirish bilan birga, yangi ish o'rinlari yaratish, resurslardan samarali foydalanish va barqaror rivojlanishni ta'minlash imkonini beradi.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, atrof-muhit ifloslanishi nafaqat ekologik, balki jiddiy iqtisodiy muammo bo'lib, uning oqibatlari uzoq muddatli va ko'p darajali zararlar bilan namoyon bo'ladi. Ekologik muammolarni e'tibordan chetda qoldirish qisqa muddatli iqtisodiy foyda evaziga kelajak avlodlar farovonligiga putur yetkazadi.

Shu munosabat bilan quyidagi takliflar ilgari suriladi:

ekologik soliqlar va to'lovlar tizimini takomillashtirish orqali salbiy eksternalliklarni ichkilashtirish;

"yashil texnologiyalar" va qayta tiklanuvchi energiya manbalariga investitsiyalarni kengaytirish;

korxonalarda ekologik menejment tizimlarini joriy etish;

ekologik siyosatni milliy iqtisodiy strategiyaning ajralmas qismi sifatida shakllantirish.

Atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan har bir iqtisodiy chora-tadbir barqaror rivojlanish, aholi salomatligi va uzoq muddatli iqtisodiy o'sishning muhim kafolati hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi "Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonuni.
2. Jahon banki. World Development Report: Environment and Development, 2023.

3. OECD. Green Growth Indicators 2022.
4. Karimov A., Tojiboyev N. Ekologiya va iqtisodiyot. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021.
5. UNDP. Human Development Report 2024.

UO'K: 338.238.312.0

DEHQON XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA KOOPERATSIYALAR TASHKIL QILISHNING EKONOMETRIK MODELLARI (PANEL GMM)

Ergashov Yashnarbek Istam o'g'li

Qarshi xalqaro universiteti, "Iqtisodiyot va muhandislik" kafedrası,
e-pochta: yashnar4144@gmail.com. ORCID: 0009-0006-5253-7311

***Annotatsiya:** Dehqon xo'jaliklari faoliyatida kooperatsiyalarning iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini baholashga bag'ishlangan. Hududlar kesimida shakllantirilgan panel ma'lumotlar asosida dehqon xo'jaliklari daromadiga ta'sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilindi. Metodologik yondashuv sifatida dinamik panel modellaridan xususan, Arellano–Bond va Blundell–Bond tizimli GMM usullaridan foydalanildi. Empirik natijalar ko'rsatishicha, kooperatsiyalarda ishtirok etish dehqon xo'jaliklari daromadiga statistik jihatdan ahamiyatli va ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, mehnat resurslari, kapital ta'minlanganlik hamda texnologik daraja ishlab chiqarish samaradorligini oshiruvchi muhim omillar sifatida namoyon bo'ldi. Natijalar kooperatsiya mexanizmlarining nafaqat iqtisodiy, balki institutsional ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.*

***Kalit so'zlar:** dehqon xo'jaliklari, kooperatsiya, panel GMM modeli, iqtisodiy samaradorlik, innovatsion rivojlanish, qishloq xo'jaligi siyosati.*

УДК: 338.238.312.0

ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ОРГАНИЗАЦИИ КООПЕРАТИВОВ В РАЗВИТИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА (ПАНЕЛЬ GMM)

Эргашов Яшнарбек Истам ўғли

Международный университет Карши, факультет экономики и инженерии.
э-почта: yashnar4144@gmail.com. ORCID: 0009-0006-5253-7311

***Аннотация:** Статья посвящена оценке влияния кооперации на экономическую эффективность фермерских хозяйств дехкан. На основе панельных данных, сформированных в регионах, был проведен анализ основных факторов, влияющих на доход фермерских хозяйств дехкан. В качестве методологического подхода использовались динамические панельные модели, в частности, систематические методы GMM Ареллано-Бонда и Бланделла-Бонда. Эмпирические результаты показывают, что участие в кооперации оказывает статистически значимое и положительное влияние на доход фермерских хозяйств дехкан. Также было показано, что трудовые ресурсы, доступность капитала и технологический уровень являются важными факторами, повышающими эффективность производства. Результаты подтверждают, что механизмы кооперации имеют не только экономическое, но и институциональное значение.*

***Ключевые слова:** фермерские хозяйства дехкан, кооперация, панельная модель GMM, экономическая эффективность, инновационное развитие, сельскохозяйственная политика..*

UDC: 338.238.312.0

ECONOMETRIC MODELS OF ORGANIZATION OF COOPERATIVES IN THE DEVELOPMENT OF FARMING (PANEL GMM)

Ergashov Yashnarbek Istam oglu

Karshi International University, Department of Economics and Engineering,
email: yashnar4144@gmail.com. ORCID: 0009-0006-5253-7311

Abstract: . The article is devoted to assessing the impact of cooperation on the economic efficiency of dehqan farms. Based on panel data formed in the regions, the main factors affecting the income of dehqan farms were analyzed. As a methodological approach, dynamic panel models, in particular, Arellano–Bond and Blundell–Bond systematic GMM methods, were used. Empirical results show that participation in cooperation has a statistically significant and positive effect on the income of dehqan farms. Also, labor resources, capital availability, and technological level were shown to be important factors increasing production efficiency. The results confirm that cooperation mechanisms have not only economic, but also institutional significance.

Keywords: dehqan farms, cooperation, panel GMM model, economic efficiency, innovative development, agricultural policy.

Kirish. So‘nggi yillarda qishloq xo‘jaligida barqaror rivojlanishni ta‘minlash masalasi global miqyosda ustuvor vazifaga aylandi. Ayniqsa, mayda ishlab chiqaruvchilar dehqon xo‘jaliklari bozor infratuzilmasiga integratsiyalashishda, moliyaviy va texnologik resurslarga kirishda sezilarli cheklovlarga duch kelmoqda. Ushbu sharoitda kooperatsiyalarni rivojlantirish kichik ishlab chiqaruvchilar uchun iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim institutsional mexanizmi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Kooperativlar ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, bozor kuchini oshirish, texnologiyalarga kollektiv kirishni ta‘minlash hamda bilim va tajriba almashinuvini jadallashtirish orqali iqtisodiy natijalarni sezilarli yaxshilashi mumkin. Shunga qaramay, kooperatsiyaning real iqtisodiy ta‘sirini baholash bo‘yicha empirik tadqiqotlar, ayniqsa dinamik ekonometrik yondashuvlar asosida, yetarli darajada rivojlanmagan.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — dehqon xo‘jaliklari faoliyatida kooperatsiyalarning iqtisodiy samaradorligini panel GMM modeli yordamida baholash va ularning daromad hamda ishlab chiqarish ko‘rsatkichlariga ta‘sirini aniqlashdan iborat.

Dehqon xo‘jaliklari faoliyatini chuqur tahlil qilish maqsadida hududlar kesimida shakllantirilgan ko‘p yillik (panel) ma‘lumotlardan foydalanildi. Panel ma‘lumotlar tanlanishining asosiy sababi ularning vaqt va makon o‘lchamlarini birlashtirgan holda iqtisodiy jarayonlarning dinamikasini kuzatish imkonini berishidir. Bunday yondashuv nafaqat individual xo‘jaliklar o‘rtasidagi farqlarni aniqlash, balki vaqt davomida yuz berayotgan strukturaviy o‘zgarishlarni ham chuqur tahlil qilish imkonini yaratadi.

Davlat statistika qo‘mitalari tomonidan e‘lon qilinadigan hududiy statistik hisobotlar asosiy makro va mikro ko‘rsatkichlar manbai sifatida xizmat qildi. Qishloq xo‘jaligi vazirligi ma‘lumotlari orqali ishlab chiqarish hajmi, texnologik ta‘minot darajasi hamda davlat tomonidan ko‘rsatilayotgan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari haqida ma‘lumotlar olindi. Shuningdek, hududiy fermer va dehqon xo‘jaliklari o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovnomalar asosida xo‘jaliklarning real ishlab chiqarish sharoitlari, kooperatsiyadagi ishtiroki va boshqaruv xususiyatlari aniqlashtirildi. Ushbu ma‘lumotlar majmui tadqiqot natijalarining ishonchliligini va empirik asoslanganligini ta‘minlaydi.

Dehqon xo'jaligining iqtisodiy samaradorligi ikki xil ko'rinishda ifodalandi: birinchidan, xo'jalikning yalpi daromadi (real qiymatlarda), ikkinchidan esa ishlab chiqarish hajmi yoki mahsulot chiqarish qiymati. Ushbu yondashuv daromad va ishlab chiqarish samaradorligini birgalikda baholash imkonini beradi hamda iqtisodiy faoliyatning ko'p qirrali xususiyatini aks ettiradi.

Dehqon xo'jaliklarining ishlab chiqarish salohiyati va rivojlanish darajasini belgilovchi asosiy omillarni qamrab oladi:

1. Kooperatsiyada ishtirok etish darajasi. Bu o'zgaruvchi xo'jalikning ishlab chiqarish, ta'minot yoki marketing kooperatsiyalarida ishtirokini aks ettiradi. Kooperatsiyalar miqyos iqtisodidan foydalanish, xarajatlarni kamaytirish, bozorga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish hamda bilim va texnologiyalar almashuvini jadallashtirish orqali samaradorlikni oshiradi. Shu bois, mazkur omil dehqon xo'jaliklari daromadiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi kutiladi.

2. Mehnat resurslari. Mehnat omili xo'jalikning ishlab chiqarish quvvatini belgilovchi muhim resurslardan biri hisoblanadi. Ishchi kuchi soni va sifati ishlab chiqarish hajmi, texnologiyadan foydalanish darajasi hamda boshqaruv samaradorligi bilan bevosita bog'liq. Shuning uchun ushbu ko'rsatkich modelda muhim nazorat o'zgaruvchisi sifatida kiritildi.

3. Yer maydoni. Yer resurslari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining asosiy moddiy omili bo'lib, uning hajmi ishlab chiqarish ko'lamini va potentsialini belgilaydi. Katta yer maydoniga ega xo'jaliklar ko'pincha texnologik yangiliklarni joriy etish va ishlab chiqarishni kengaytirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

4. Kapital bilan ta'minlanganlik darajasi. Mazkur ko'rsatkich asosiy vositalar, texnika va uskunalar bilan ta'minlanganlikni aks ettiradi. Kapitalning yetarli darajada mavjudligi ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, mehnat unumdorligini ko'paytiradi va innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlaydi.

5. Texnologik daraja. Texnologik rivojlanganlik zamonaviy texnika, raqamli vositalar, samarali sug'orish tizimlari va innovatsion agrotexnologiyalardan foydalanish bilan belgilanadi. Yuqori texnologik daraja resurslardan samarali foydalanish, hosildorlikni oshirish va xarajatlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Panel modeli (GMM yondashuvi). Dehqon xo'jaliklari faoliyatining iqtisodiy natijalari vaqt bo'yicha muayyan inertsia xususiyatiga ega bo'lgani sababli, tadqiqotda dinamik panel ma'lumotlar modeli qo'llanildi. Mazkur yondashuv avvalgi davr natijalarining joriy davr ko'rsatkichlariga ta'sirini hisobga olish imkonini beradi va iqtisodiy jarayonlarning real dinamikasini yanada aniq aks ettiradi.

Model quyidagi ko'rinishda ifodalanadi:

$$Y_{it} = \alpha Y_{it-1} + \beta_1 C_{it} + \beta_2 X_{it} + \mu_i + \varepsilon_{it}$$

bu yerda:

- Y_{it} — i -xo'jalikning t -davrdagi daromadi (yoki ishlab chiqarish hajmi);
- Y_{it-1} — oldingi davrdagi daromad darajasi bo'lib, ishlab chiqarishdagi inersiya va barqarorlikni ifodalaydi;
- C_{it} — xo'jalikning kooperatsiyada ishtirok etish darajasi;

- X_{it} — nazorat o'zgaruvchilari vektori (yer maydoni, mehnat resurslari, kapital bilan ta'minlanganlik, texnologik daraja);
- μ_i — individual, vaqt bo'yicha o'zgaruvchi ta'sirlar (xo'jalikka xos xususiyatlar);
- ε_{it} — tasodifiy xatolik hadi.

Mazkur modelda kechiktirilgan bog'liq o'zgaruvchining mavjudligi sababli oddiy yoki klassik panel modellari (Fixed Effects, Random Effects) baholovchilari noto'g'ri va og'ishgan natijalar berishi mumkin. Shu bois tadqiqotda Arellano-Bond (difference GMM) va Blundell-Bond (system GMM) usullaridan foydalanildi.

Difference GMM yondashuvida darajalar birinchi farqlarga o'tkazilib, endogen o'zgaruvchilar uchun ichki instrument sifatida ularning kechiktirilgan qiymatlari qo'llaniladi. System GMM esa tenglamalar tizimini kengaytirib, darajalar va farqlar tenglamalarini birgalikda baholaydi, bu esa kichik tanlamalarda samaradorlikni oshiradi.

Modelning ishonchliligi Arellano-Bond avtokorrelyatsiya testlari (ARIMA va ARIMAX) hamda Hausman testi yoki Sargan ortiqcha cheklovlar testi yordamida tekshirildi. Natijalar instrumentlarning yaroqliligi va model spetsifikatsiyasining to'g'riligini tasdiqlaydi.

Shu tariqa, dinamik panel GMM yondashuvi dehqon xo'jaliklari faoliyatiga ta'sir etuvchi omillarni chuqur va ishonchli tahlil qilish imkonini beradi hamda kooperatsiyaning iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini aniqlashda metodologik jihatdan asoslangan yechim hisoblanadi.

Panel GMM baholash natijalari dehqon xo'jaliklari daromadiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash imkonini berdi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, kooperatsiyada ishtirok etish dehqon xo'jaliklari faoliyatiga ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli ta'sir ko'rsatadi.

Dehqon xo'jaligi daromadi panel GMM baholash natijalari

Jadval-1.

O'zgaruvchi	Koeffitsient	Standart xatolik	t-statistika	Ahamiyat darajasi
Joriy davr (Y_{t-1})	0.421	0.067	6.28	$p < 0.01$
Kooperatsiya indeksi	0.312	0.084	3.71	$p < 0.01$
Yer maydoni	0.145	0.052	2.79	$p < 0.05$
Mehnat resurslari	0.118	0.049	2.41	$p < 0.05$
Kapital ta'minlanganlik	0.097	0.043	2.26	$p < 0.05$
Doimiy had	1.284	0.392	3.27	$p < 0.01$

Tahlili natijalarga ko'ra empirik natijalarga ko'ra, kooperatsiyada ishtirok etish darajasi dehqon xo'jaliklari daromadiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Aniqroq aytganda, kooperatsiya indeksining bir birlikka oshishi xo'jalik daromadini o'rtacha 0,31–0,35 foizga oshiradi. Bu holat kooperatsiyalashuv ishlab chiqarish

samaradorligini oshirish, resurslardan birgalikda foydalanish va bozorga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish orqali iqtisodiy foyda keltirishini tasdiqlaydi.

Kechiktirilgan daromad koeffitsientining ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli bo'lishi ishlab chiqarish jarayonida inertsiya va barqarorlik mavjudligini ko'rsatadi. Ya'ni, yuqori daromadga ega xo'jaliklar kelgusi davrlarda ham yuqori samaradorlikni saqlab qolish tendensiyasiga ega.

Nazorat o'zgaruvchilari ham kutilganidek ijobiy belgilarga ega bo'lib, yer maydonining kengligi, mehnat resurslari va kapital bilan ta'minlanganlik darajasi ishlab chiqarish hajmini sezilarli oshirishini ko'rsatadi. Bu esa ishlab chiqarish omillari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tasdiqlaydi.

Sargan va Hausman testlari natijalari instrumental o'zgaruvchilarning yaroqliligini inkor etmasligini ko'rsatdi, Arellano–Bond testlari esa ikkinchi tartibli avtokorrelyatsiya mavjud emasligini tasdiqladi. Mazkur natijalar tanlangan GMM modelining statistik jihatdan asosli va ishonchli ekanligini ko'rsatadi.

Olingan empirik natijalar shuni ko'rsatadiki, kooperatsiyalar dehqon xo'jaliklari uchun muhim institutsional mexanizm sifatida iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Kooperatsiyalashuv orqali ishlab chiqaruvchilar nafaqat resurslardan samaraliroq foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar, balki bozor infratuzilmasiga integratsiyalashish darajasi ham sezilarli darajada ortadi. Bu holat kichik va o'rta xo'jaliklarning bozor sharoitlariga moslashuvchanligini kuchaytirib, ularning daromad barqarorligini oshiradi.

Empirik natijalar ko'rsatishicha, kooperatsiyalar orqali ishlab chiqarish xarajatlarining pasayishi asosan miqyos iqtisodiyoti va tranzaksiya xarajatlarining qisqarishi bilan izohlanadi. Birgalikda xarid qilish, texnika va infratuzilmadan umumiy foydalanish, shuningdek, mahsulotni birgalikda realizatsiya qilish imkoniyatlari yakka xo'jaliklarga nisbatan ancha samarali natija beradi. Shu bilan birga, kooperativ tuzilmalar bilim va axborot almashinuvini tezlashtirib, innovatsion texnologiyalarning kengroq joriy etilishiga zamin yaratadi.

Tadqiqot natijalari kooperatsiyaning samaradorligi institutsional muhit sifatiga kuchli darajada bog'liqligini ham ko'rsatmoqda. Ya'ni, davlat tomonidan ko'rsatiladigan qo'llab-quvvatlash choralarning barqarorligi, normativ-huquqiy bazaning aniqligi hamda maslahat va moliyaviy xizmatlarning mavjudligi kooperatsiya faoliyatining natijadorligini sezilarli darajada oshiradi. Bu holat kooperatsiyani faqat iqtisodiy birlik emas, balki institutsional tizim sifatida ko'rish zarurligini anglatadi.

Bundan tashqari, tahlil natijalari ko'rsatadiki, kooperatsiya samaradorligi hududlar bo'yicha bir xil emas. Infratuzilma rivojlangan, bozor infratuzilmasi shakllangan hududlarda kooperativlar yuqori iqtisodiy natijalarga erishayotgan bo'lsa, infratuzilma zaif bo'lgan hududlarda ularning samaradorligi nisbatan pastroq bo'lib qolmoqda. Bu holat hududiy xususiyatlarni hisobga olgan differensial siyosat choralari ishlab chiqish zaruratini ko'rsatadi.

Umuman olganda, olingan natijalar kooperatsiyani qishloq xo'jaligida barqaror rivojlanishning muhim institutsional omili sifatida baholash imkonini beradi. Kooperatsiyalarni rivojlantirishga qaratilgan siyosat choralari kuchaytirish, ularning moliyaviy va tashkiliy imkoniyatlarini kengaytirish hamda fermer va dehqon

xo'jaliklari o'rtasida hamkorlikni rag'batlantirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Dehqon xo'jaliklari faoliyatini rivojlantirishda kooperatsiya mexanizmlarining hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Panel GMM yondashuvi asosida o'tkazilgan empirik tahlillar shuni ko'rsatdiki, kooperatsiyalarda ishtirok etish dehqon xo'jaliklari daromadining oshishiga, ishlab chiqarish barqarorligining kuchayishiga hamda resurslardan samarali foydalanishga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari kooperatsiyaning faqat iqtisodiy emas, balki institutsional ahamiyatini ham yaqqol namoyon etdi. Kooperativ tuzilmalar orqali ishlab chiqaruvchilar o'rtasida bilim almashinuvi kuchayadi, texnologik yangiliklar tezroq joriy etiladi va bozor infratuzilmasiga kirish imkoniyatlari kengayadi. Bu holat, o'z navbatida, qishloq xo'jaligi subyektlarining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, empirik natijalar kooperatsiya samaradorligi institutsional muhit sifati bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Davlat tomonidan yaratiladigan normativ-huquqiy sharoitlar, moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari hamda maslahat xizmatlari tizimi qanchalik rivojlangan bo'lsa, kooperativlarning iqtisodiy samaradorligi shunchalik yuqori bo'ladi. Shu bois, qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirish siyosatida kooperatsiyalarni qo'llab-quvvatlash ustuvor yo'nalish sifatida ko'rilishi lozim.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot natijalari dehqon xo'jaliklarini rivojlantirishda kooperatsiyalarning strategik ahamiyatini tasdiqlaydi va agrar siyosatni shakllantirishda ilmiy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Kelgusida ushbu yo'nalishda olib boriladigan tadqiqotlar hududlararo farqlar, institutsional samaradorlik va innovatsion omillarni chuqurroq tahlil qilish orqali mavjud ilmiy natijalarni yanada boyitishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Acemoglu, D., Aghion, P., & Zilibotti, F. (2006). Distance to frontier, selection, and economic growth. *Journal of the European Economic Association*, 4(1), 37–74. <https://doi.org/10.1162/jeea.2006.4.1.37>
2. Aghion, P., & Howitt, P. (1992). A model of growth through creative destruction. *Econometrica*, 60(2), 323–351. <https://doi.org/10.2307/2951599>
3. Baltagi, B. H. (2021). *Econometric analysis of panel data* (6th ed.). Wiley.
4. Blundell, R., & Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 87(1), 115–143.
5. Ergashov Y.I. Dehqon xo'jaligi mahsulotlari narxlarining dinamikasi va bozor muvozanati modellarini qurish. // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot jurnali, (ISSN: 2992-8982) 2025-yil, aprel. №3, 483-487 b
6. Coelli, T., Rao, D. S. P., O'Donnell, C. J., & Battese, G. E. (2005). *An introduction to efficiency and productivity analysis* (2nd ed.). Springer.

7. Feder, G., Just, R. E., & Zilberman, D. (1985). Adoption of agricultural innovations in developing countries: A survey. *Economic Development and Cultural Change*, 33(2), 255–298.

8. Ergashov, Y. I. (2023). Dehqon xo'jaliklari samaradorligini oshirishda kooperatsiyaning roli. "Agroiqtisodiyot va barqaror rivojlanish" xalqaro konferensiyasi materiallari, 45–50-betlar. Toshkent, O'zbekiston. Greene, W. H. (2018). *Econometric analysis* (8th ed.). Pearson.

9. Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), S71–S102.

10. Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric analysis of cross section and panel data* (2nd ed.). MIT Press.

11. Ergashov, Y. I. (2025) *Dehqon xo'jaliklari faoliyatini innovatsion rivojlantirishning ekonometrik modellari (Qashqadaryo viloyati misolida) mavzusidagi PhD dissertatsiyasi ishi*. Urganch-2025, 79-92-bet.

MOLIYAVIY XAVFLAR: KICHIK BIZNESDA VALYUTA, KREDIT VA BOZOR XAVFLARINI KAMAYTIRISH STRATEGIYALARI

Xudoyberdiyeva Asila Laziz qizi

Qarshi xalqaro universiteti "Iqtisodiyot va muhandislik" kafedrasida assistenti.

e-pochta: asikhudayberdiyeva@gmail.com, Tel: +998978394477

Annotatsiya: Hozirgi globallashuv va iqtisodiy beqarorlik sharoitida moliyaviy xavflar kichik biznes subyektlari faoliyatiga tobora kuchliroq ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, import xomashyo bilan ishlovchi tadbirkorlar uchun valyuta kurslarining keskin o'zgarishi, kredit resurslariga yuqori darajada bog'liqlik hamda bozor kon'yunkturasi beqarorligi moliyaviy xavfsizlikka jiddiy tahdid tug'dirmoqda. Ushbu ilmiy maqolada kichik biznes faoliyatida uchraydigan asosiy moliyaviy xavflar — valyuta xavfi, kredit xavfi va bozor xavflari tizimli ravishda tahlil qilinadi hamda ularni kamaytirishning samarali strategiyalari ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so'zlar: moliyaviy xavflar, moliyaviy xavfsizlik, kichik biznes, valyuta xavfi, kredit xavfi, bozor xavfi, xedjirlash, forward, swap, milliy valyuta barqarorligi.

ФИНАНСОВЫЕ РИСКИ: СТРАТЕГИИ СНИЖЕНИЯ ВАЛЮТНЫХ, КРЕДИТНЫХ И РЫНОЧНЫХ РИСКОВ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ

Худойбердиева Асила Лазиз кизи

ассистент кафедры «Экономика и инженерия»

Каршинского международного университета.

электронная почта: asikhudayberdiyeva@gmail.com,

тел.: +998 97 839 44 77

Аннотация: В условиях глобализации и экономической нестабильности финансовые риски все больше влияют на деятельность малого бизнеса. Особенно для предпринимателей, работающих с импортным сырьем, серьезную угрозу финансовой безопасности представляют резкие колебания обменных курсов, высокая зависимость от кредитных ресурсов и нестабильность рыночной ситуации. В данной научной статье систематически анализируются основные финансовые риски, с которыми сталкивается малый бизнес — валютный риск, кредитный риск и рыночный риск, и предлагаются эффективные стратегии их снижения на научной основе

Ключевые слова: финансовые риски, финансовая безопасность, малый бизнес, валютный риск, кредитный риск, рыночный риск, хеджирование, форвард, своп, стабильность национальной валюты.

FINANCIAL RISKS: STRATEGIES FOR REDUCING CURRENCY, CREDIT, AND MARKET RISKS IN SMALL BUSINESSES

Xudoyberdiyeva Asila

Assistant of the Department of "Economics and Engineering" at
Karshi International University.

email: asikhudayberdiyeva@gmail.com, Tel: +998978394477

Abstract: In the current climate of globalization and economic instability, financial risks are increasingly affecting the activities of small businesses. Especially for entrepreneurs working with imported raw materials, sharp fluctuations in exchange rates, high dependence on credit resources, and instability of the market situation pose a serious threat to financial security. This scientific article systematically analyzes the main financial risks encountered in small business activities - currency risk, credit risk, and market risk, and provides effective strategies for reducing them on a scientific basis.

Keywords: financial risks, financial security, small businesses, currency risk, credit risk, market risk, hedging, forward, swap, national currency stability.

Kirish. Kichik biznes zamonaviy iqtisodiyotning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanib, u bandlikni ta'minlash, raqobat muhitini shakllantirish va iqtisodiy faollikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Biroq kichik biznes subyektlari moliyaviy resurslarning cheklanganligi, tashqi bozor omillariga yuqori darajada bog'liqligi va risklarni boshqarish imkoniyatlarining yetarli emasligi sababli moliyaviy xavflarga nisbatan eng zaif qatlam sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois kichik biznesda moliyaviy xavflarni aniqlash va ularni samarali boshqarish masalasi ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi. Moliyaviy xavflar korxonada faoliyatining kutilgan moliyaviy natijalardan og'ish ehtimoli bilan tavsiflanadi. Ular asosan valyuta kurslarining o'zgarishi, foiz stavkalari tebranishi, kredit majburiyatlarini bajarishdagi qiyinchiliklar va bozor talabining pasayishi kabi omillar ta'sirida yuzaga keladi. Kichik biznes uchun bu xavflar daromadlarning beqarorlashuvi, likvidlik yetishmovchiligi va moliyaviy barqarorlikning susayishiga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, import xomashyo asosida ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi kichik tadbirkorlik subyektlari valyuta xavfiga yuqori darajada duch keladi. Milliy valyutaning qadrsizlanishi import xarajatlarining oshishiga, tannarxning ko'tarilishiga va yakuniy moliyaviy natijalarning yomonlashuviga sabab bo'ladi. Shu bilan birga, kredit mablag'laridan keng foydalanish kredit xavfining kuchayishiga olib kelib, foiz to'lovlari va asosiy qarz yukining ortishiga sabab bo'ladi.

Bozor xavflari esa talab va taklifning o'zgarishi, raqobatning kuchayishi va iste'molchilarning to'lov qobiliyatining pasayishi bilan bog'liq bo'lib, kichik biznes daromadlarining barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu xavflarning bir-biri bilan uzviy bog'liqligi kichik biznes moliyaviy xavfsizligini kompleks yondashuv asosida ta'minlash zaruratini yuzaga keltiradi. Shu munosabat bilan, ushbu ilmiy maqolaning asosiy maqsadi kichik biznes faoliyatida uchraydigan valyuta, kredit va bozor xavflarini tahlil qilish hamda ularni kamaytirishning samarali strategiyalarini

ilmiy asosda ishlab chiqishdan iboratdir. Tadqiqot natijalari kichik biznes moliyaviy xavfsizligini mustahkamlashga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasi moliyaviy xavflarni kompleks o'rganishga asoslangan bo'lib, unda iqtisodiy nazariya, moliyaviy menejment va risklarni boshqarish konsepsiyalaridan keng foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini moliyaviy xavfsizlik nazariyasi, risk menejment modeli va kichik biznes moliyaviy barqarorligi konsepsiyasi tashkil etadi.

Ilmiy tadqiqot jarayonida umumilmiy va maxsus usullar qo'llanildi. Jumladan, tahlil va sintez usullari yordamida valyuta, kredit va bozor xavflarining mazmuni va ularning o'zaro bog'liqligi o'rganildi. Induksiya va deduksiya usullari orqali alohida moliyaviy holatlardan umumiy xulosalar chiqarildi. Tizimli yondashuv asosida moliyaviy xavflar kichik biznes moliyaviy xavfsizligining ajralmas elementi sifatida ko'rib chiqildi.

Empirik tahlil jarayonida statistik ma'lumotlar, rasmiy moliyaviy hisobotlar va ilmiy manbalar asosida moliyaviy xavflarning kichik biznes faoliyatiga ta'siri baholandi. Valyuta xavfini baholashda valyuta kurslarining o'zgarishi va import xarajatlari o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilindi. Kredit xavfini aniqlashda qarz yukining daromadlarga nisbati va foiz to'lovlari dinamikasi hisobga olindi. Bozor xavflari esa sotuv hajmi, talab o'zgarishi va raqobat darajasi asosida baholandi.

Shuningdek, moliyaviy xavflarni kamaytirish strategiyalarini ishlab chiqishda modellashtirish usuli qo'llanildi. Ushbu usul kichik biznes subyektlari uchun mos keluvchi xedjirlash instrumentlarini tanlash va ularning samaradorligini baholash imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kichik biznes subyektlari faoliyatida eng yuqori ulushni valyuta xavfi egallaydi. Import xomashyo ulushi yuqori bo'lgan korxonalarda valyuta kursining 10 foizga o'zgarishi tannarxning sezilarli darajada oshishiga va sof foydaning kamayishiga olib keladi. Bu holat moliyaviy barqarorlikka jiddiy tahdid tug'diradi. Kredit xavfi tahlili kichik biznesda qarz mablag'larining haddan tashqari ko'p jalb qilinishi moliyaviy xavfsizlikni zaiflashtirishini ko'rsatdi. Foiz xarajatlarining ortishi foyda marjasini qisqartirib, likvidlik ko'rsatkichlarining yomonlashuviga sabab bo'ladi. Ayrim hollarda kredit majburiyatlarini o'z vaqtida bajarolmaslik moliyaviy inqirozga olib kelishi mumkin. Bozor xavflari tahlili esa talabning pasayishi va raqobatning kuchayishi kichik biznes daromadlarining beqarorlashuviga olib kelishini tasdiqladi. Sotuv hajmining qisqarishi pul oqimlarining izdan chiqishiga sabab bo'lib, bu moliyaviy xavfsizlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Xedjirlash instrumentlari tahlili shuni ko'rsatdiki, forward va swap bitimlaridan foydalanish valyuta xavfini sezilarli darajada kamaytiradi. Ayniqsa, uzoq muddatli import shartnomalarida forward kelishuvlari valyuta kursi tebranishlaridan himoya qilishda samarali vosita hisoblanadi

Muhokama. Tadqiqot natijalarini muhokama qilish jarayonida aniqlanganki, kichik biznes subyektlari uchun moliyaviy xavflar ko'p qirrali va o'zaro chambarchas bog'liq tizimni tashkil etadi. Valyuta, kredit va bozor xavflari alohida-alohida namoyon bo'lishi bilan birga, aksariyat hollarda bir-birini kuchaytiruvchi omil sifatida

faoliyat yuritadi. Shu sababli moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash masalasiga faqat bitta xavf turi doirasida emas, balki kompleks yondashuv asosida qarash zarurligi tasdiqlandi.

Muhokama jarayonida ayniqsa import xomashyo bilan ishlovchi kichik biznes subyektlarida valyuta xavfining ustuvor ahamiyatga ega ekani aniqlandi. Milliy valyuta kursining beqarorligi ishlab chiqarish tannarxining o'sishiga, rejalashtirilgan moliyaviy natijalarning buzilishiga va foyda marjasining qisqarishiga olib keladi. Bu holat kichik biznesning moliyaviy barqarorligiga bevosita salbiy ta'sir ko'rsatib, uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatlarini cheklaydi.

Kredit xavflarining muhokamasi shuni ko'rsatdiki, kichik biznes subyektlari moliyaviy resurslarga cheklangan kirish imkoniyatiga ega bo'lgani sababli bank kreditlariga yuqori darajada bog'liq bo'lib qolmoqda. Foiz stavkalarining oshishi, kredit muddatlarining qisqaligi va qaytarish jadvalining moslashuvchan emasligi moliyaviy bosimni yanada kuchaytiradi. Natijada likvidlik yetishmovchiligi va qarzdorlik xavfi ortadi. Bozor xavflari esa iste'molchilar talabining pasayishi, raqobatning kuchayishi va narxlar kon'yunkturasining o'zgarishi bilan bog'liq holda namoyon bo'lishi aniqlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bozor xavflari valyuta va kredit xavflari bilan uyg'unlashganda kichik biznes uchun eng xavfli holatlarni yuzaga keltiradi. Shu bois risklarni boshqarish strategiyalari har tomonlama va moslashuvchan bo'lishi zarur. Muhokama davomida moliyaviy xavflarni kamaytirishning samarali vositalaridan biri sifatida xedjirlash instrumentlarining ahamiyati asoslab berildi. Forward va swap kabi vositalar kichik biznes uchun murakkab moliyaviy mexanizm bo'lib tuyulishiga qaramay, sodda shaklda qo'llanganda valyuta xavfini sezilarli darajada kamaytirishi mumkinligi ilmiy jihatdan tasdiqlandi. Umuman olganda, muhokama natijalari kichik biznes moliyaviy xavfsizligini ta'minlashda davlat moliyaviy siyosati, milliy valyuta barqarorligi va korxonada darajasidagi moliyaviy boshqaruv o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. O'tkazilgan tadqiqot natijalariga asoslanib, kichik biznes faoliyatida moliyaviy xavflar moliyaviy xavfsizlikka bevosita ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillardan biri ekani aniqlandi. Valyuta, kredit va bozor xavflari kichik biznesning moliyaviy barqarorligi, likvidligi va foydalilik darajasini belgilovchi muhim ko'rsatkichlar sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, import xomashyo bilan ishlovchi tadbirkorlik subyektlari valyuta kursi o'zgarishlariga eng sezgir qatlam hisoblanadi. Milliy valyutaning qadrsizlanishi ishlab chiqarish xarajatlarining ortishiga, moliyaviy rejalarning izdan chiqishiga va foydaning kamayishiga olib keladi. Bu esa moliyaviy xavfsizlikni zaiflashtiradi.

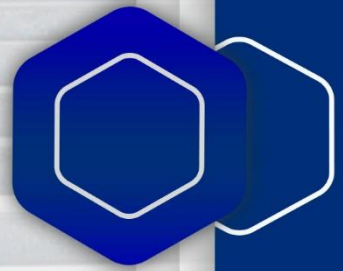
Shuningdek, kredit xavflarining yuqori darajada bo'lishi kichik biznes subyektlarida qarz yukining oshishiga sabab bo'lib, ularning moliyaviy mustaqilligini cheklaydi. Bozor xavflari esa daromadlarning barqaror emasligiga olib kelib, uzoq muddatli rivojlanish strategiyalarni amalga oshirishga to'sqinlik qiladi. Xulosa sifatida aytish mumkinki, kichik biznes moliyaviy xavfsizligini ta'minlash uchun moliyaviy xavflarni boshqarishning kompleks strategiyalarini joriy etish zarur. Bunda valyuta

xavfini xedjirlash, kredit portfelini muvozanatlash, bozor diversifikatsiyasini amalga oshirish hamda moliyaviy rejalashtirish tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari kichik biznes subyektlari, moliyaviy menejerlar va iqtisodiy siyosat ishlab chiquvchi organlar uchun ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, moliyaviy xavfsizlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Smith A. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. — London, 2018.
2. Stiglitz J. *Economics of the Public Sector*. — New York: Norton, 2020.
3. Samuelson P., Nordhaus W. *Economics*. — New York: McGraw-Hill, 2019.
4. Tanzi V. *Taxation and Economic Growth*. — Washington, 2019.
5. Mirrlees J. *Tax by Design*. — Oxford: Oxford University Press, 2018.
6. Kovalev V.V. *Moliyaviy tahlil*. — Moskva, 2020.
7. Sheremet A.D. *Korxonaning moliyaviy barqarorligi*. — Moskva, 2019.
8. OECD. *Managing Financial Risks in Small Enterprises*. — Paris, 2022.
9. World Bank. *Financial Stability and SME Development*. — Washington, 2021.
10. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Valyuta bozori sharhlari*. — Toshkent, 2022.
11. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. *Kichik biznes va tadbirkorlik hisoboti*. — Toshkent, 2023.

RSHI X

9 773093 870003